"A szó veszélyes fegyver,
s van aki
fegyvertelen..."
/Illés együttes a hatvanas évekből/

/Adalékok az ötvenes évek ideológiai szerkezetének szociológiai leírásához/

Előzetes Kutatási Beszámoló

/Készült az MTA - Soros bizottság által támogatott kutatás anyagából/

Budapest, 1986. december

Gyeklóczky Tamás
MTA Szoc. Kut. Int.

"Ágyuval verébre"

/Egy barátom/

TARTALOMJEGYZÉK

I.,A vizsgált problemák megközelitési lehetőségéről....1.old.

a.,A nyelvi közeg sajátossága ....2.old.

b.,Politika,ideológia és nyelv ....9.old.

c.,Ideológia és tudás ...21.old.

d.,Néhány gondolat az "ötvenes évek" ideológiájáról ...29.old.

II.,Az ideológiai szövegek elemzése

a.,A szavak ...33.old.

b.,A mondatok ...41.old.

c.,Kijelentések,állitások és gyakoriságok ...45.old.

d.,A kijelentések további elemzése

1.,A társadalomra veszélyesség bizonyitása...59.old.

2.,Enyhitő körülmények és ideológiai érvelés ...6o.ol.

3.,Az ideológiai kijelentések néhány összefüggése ...62.old.

4.,Az ideológiai érvelés rendszere ...64.old.

A.,Érdekek és érdekrendszerek ...65.old.

B.,A társadalomra veszélyesség tényezői ...67/b.ol.

C.,Az itéletek ideológiai szövegeinek politikai ideológiai háttere ...73.old.

III.,Az itéletek ideológiájának néhány jellemzője ...78.old.

IV. A fogalmak mélyén ..111.old.

a.,A Gazdaság ..112.old.

b.,A Politika ..135.old.

c., Morális-etikai normarendszerek ..151.old.

d., Egyén és Társadalom ..164.old.

V., Még mélyebben

Az ideológiai szövegek statisztikai leirása ..18o.old.

Jegyzetek ..187.old.

Függelék

I. A vizsgált problémák megközelitési lehetőségéről

Elemzésünk, amely az ideológiai szerkezet belső összefüggéseinek szociológiai tartalmára kérdez rá, a büntetőjogi itéletekben található szövegek tartalomelemzésére épül. A nyelvi tartalom számitógépes vizsgálata - melynek módszertanát a FÜGGELÉKben közöljük - a nyelv belső logikáján keresztül világit rá a nyelvi kijelentések - ideológiai állitások - társadalmi szerepére. Mivel az ideológiák nyelvi közegben fogalmazódnak meg, a nyelv elemzésével számos, az adott ideológia által közvetitett társadalmilag - nyelven kivül - létező összefüggés modellizálható.

Leirásunkat még teljesebbé igyekeztünk tenni a kommunikáció elméletek néhány gondolatának felhasználásával.

A vizsgált ideológiai szöveg általános és ugyanakkor speciális ideológiai tartalmakat hordoz. Nem dialektikus szójátékokkal akarjuk az olvasót fárasztani, amiről esetünkben szó van, komolyabb dolog ennél. Az elemzett ideológia olyan büntetőjogi itéletekben található, amely a munkában "fegyelmezetlenkedő" dolgozók ellen hoztak. Az itéletek "születési ideje" 1952./1/ E tényben rejlik a speciális funkció, mivel az ideológiai szövegek az itéletek szerkezetén belül az itéletek legitimációját biztositották, mivel az adott büncselekményeket elitélni hivatott jogszabály - mint ilyen - nem létezett. Racionális érvekkel támasztották alá az elitélt magatartásának társadalmi veszélyességét, a magatartással szemben foganatositott

intézkedések megengedhető és helyes voltát. A szövegek valóságképe igy elsődleges fontosságu számunkra, holott a program-ideológiák társadalmi mibenlétét mi sem a valóság megismerésében véljük megtalálni./2/

Annyiban általános ez az ideológia, amennyiben része a kor politikai ideológiájának, része a sajtóban, rádióban, brossurairodalomban tömegesen terjesztett ideológiának. Mégis az, ami a teljes ideológiai rendszerből nem kerül be az itéletek szövegeibe - Rákosi, Sztálin dicsőitések - épp olyan fontosak számunkra, mint azoknak a kijelentéseknek elemzése, melyeket a jogszolgáltató apparátus átvett /Pl. a társadalmi-történelmi folyamatok megközelitésének szemlélete/.

Az általunk alkalmazott vizsgálati módszer természetesen csak az átvett és szövegszerüen megtalálható kijelentéshalmaz analizálását teszi lehetővé. Ennek ellenére a rendelkezésünkre álló kis számu elemzések felhasználásával megpróbáljuk végiggondolni az ötvenes évek ideológiai rendszerének néhány szociológiai problémáját.

a/ <u>A nyelvi közeg sajátossága</u>

Miért a nyelv? Mi után kutatunk /s miért/ a nyelvben, a nyelvi kijelentések belső világában?

Az ideológiával foglalkozó szociológiai elemzések egy időben a nyelvi kijelentések elemzését másodlagos problémának fogták fel. A szemléleti fordulat feltétlenül Marcuse

nevéhez füződik, aki a modern társadalomtudományban először kisérelte meg egy társadalom müködési mechanizmusait a nyelvi közegben bemutatni, és először gondolta végig a nyelvi közeg aktiv szerepét a társadalom stabilitásának biztositásában./3/

Igazságtalan lenne az ujabb elemzések fontos szerepét elhallgatni,/4/ annál is inkább, mivel a hetvenes-nyolcvanas években született nyelv- és tudásszociológiai munkák már a társadalmi tudatformák komplex szociológiai analizisére törekednek. Gondolatait igyekeztünk munkánkban is felhasználni.

Az elemzési szempontok bővülésének egyik oka kétségtelenül az volt, hogy a nyelvi fejlődés bizonyos sajátosságai, a nyelvi strukturában fellépő torzulások egyre nagyobb számban észlelhető jelei a nyelvészet klasszikus módszereivel már nem elemezhetők. Igy a figyelem automatikusan a nyelvet meghatározó társadalmi közeg /politika, tömegkommunikáció, ideológia/ felé fordult./5/

A nyelv társadalmi természetére a modern társadalomtudomány már kialakulásának évtizedeiben - igaz csak részleges és improvizativ jelleggel - felfigyelt. Emlithetnénk Marx korai munkáit éppugy, mint A. Comte elemzéseit. A Marx nyomaiban járó társadalomtudomány a nyelv és a társadalom kapcsolatát hangsulyozza ki. Igy például M. Bahtyin a következőket irja:

> "A nyelv az ember közösségi tevékenységének terméke, és minden elemében az őt szülő társadalom gazdasági és társadalmi-politikai szerveződését tükrözi"./6/

A nyelv, mint érintkezési forma, az emberi cselekvés része és elengedhetetlen feltétele. A nyelvi szerkezetbe az emberi cselekvések konkrét története iródott bele. A társadalmi cselekvések előirásai, normái, a cselekvések és magatartások értelmezései és értékelései a nyelvi rendszer lényeges részét alkotják.

A nyelvben fogalmazódik meg a társadalom uj érintkezési módjaira, formáira, céljaira az együttmüködés szervezésére vonatkozó társadalmi tudás, tapasztalat és elképzelés. Ezeket a nyelv grammatikai szerkezetében tárolja és adja át./7/ Minden létező társadalom elsősorban a nyelvben tárja fel, tudatositja és közli saját társadalmi konfliktusait, problémáit. Nemcsak a probléma megközelitésére ad a nyelv sémákat, hanem megfogalmazza a konfliktusok megoldási módjait is. A modern társadalmak életében ezért fontos a nyelvi mechanizmus tartalma, szerkezete feletti ellenőrzés megszerzése és gyakorlása. Rendkivül fontos annak a mechanizmusnak kiépitése is, amely müködésében a társadalmi kommunikáció számára a problémakatalógust fogalmazza meg és biztositja. Claus Offe "problematematizálásnak" nevezi ezt a folyamatot./8/

Álláspontja szerint a valóságos társadalmi viszonyok ellentmondásai, a konkrét társadalmi élet konfliktusai nem automatikusan válnak a társadalom tagjai és intézményei előtt "problémákká". Csak akkor válik valamelyik társadalmi érdekösszeütközés, ellentét, problémává, ha a társadalom érdek és hatalmi

mechanizmusához kapcsolható társadalmi cselekvések az adott ellentmondásokat problémaként definiálják.

> "A politikai témák kialakulásának folyamatát nem valamely szereplő értelmes cselekvésének, vagy érdekracionális stratégiájának kell tartanunk, s éppen ezért ... kétoldalu konstituciós folyamatként kell rekonstruálnunk".[9] - irja.

A konstituciós folyamat mozgató eleme az az állami törekvés, amely a társadalmi rendet szabályozó normákat és értékeket sértetlenül és egymással összhangban levőnek kivánja fenntartani.

A társadalom tagjai előtt fontos a probléma kimondása, mivel a probléma keletkezése után már a megfogalmazott, tudatositott probléma megoldásai uralják a politikai uralom hatékonyságáról, teljesitőképességéről alkotott véleményáramlatokat.

A politikai problémák érdek és hatalmi mechanizmusok révén kialakuló "forditó közegének" létét a modern politikai társadalmakban általánosnak tekinthetjük. Általánosnak tekintjük a probléma alkotások szükségszerü és állandó folyamatát is, mivel a modern társadalmak tudásmechanizmusainak müködése eleve problémahelyzetekre orientált. P. Berger és Th. Luckmann, leirják azt a társadalomtörténeti fejlődést, amelyben a társadalmi életet végigkisérő konfliktussorozat problémahelyzetként fogalmazódik végül meg, és ahol nemzedékről nemzedékre meghatározott problémarendszer és konfliktusértelmezés adódik át.[10]

A társadalom által releváns problémának tekintett rendszer rögzül a világképben, beivódik a kommunikációs mechanizmusba és a szocializációs intézmények tudásátadásába. E rögzitettség tényén természetesen mit sem változtat a modern társadalmak azon sajátossága, hogy a világkép és a világképhez rögzitett kérdések, megoldások alternativ szerkezetben épülnek ki, s ezzel mind a világkép, és mind annak tartalmai, egymással összemérhetővé és egymással versengővé válnak. Az alternativ keret is müködhet a nemzedékek számára adottságként, erre a modern prulárisan szerveződő politikai rendszerek léte a példa.

A világfelfogások definiciói és értelmezési keretei az egyén számára elárulják, meghatározzák, hogyan kell társadalmi helyzetét, társadalmi viszonyainak sorozatát értelmezni. A "tipikus tapasztalatok" és "átlagos gondolkodás" valóságértelmező és rögzitő keretét a nyelv közvetiti és adja tovább./11/

> "Minden nyelv egy specifikus világfelfogást testesit meg, a nyelv belső formája összhangban áll a világfelfogás alapvető orientációs és értékmintáival"./12/

A nyelvek szintaktikus tagolódásai a társadalmilag releváns problémamegoldásokat épp ugy tartalmazzák, mint a tárgyak nevét, a tulajdonságok megjelölését, a sikeres cselekvésekhez elengedhetetlen "rutinszerü" definiciókat. Mivel a nyelvi szerkezet az egyéni léttől, mint "objektivációs rendszer" független; amennyiben a nyelv létezését az egyén születése és halála nem érinti; a nyelv szocializációs szerepe révén az egyén számára eleve beprogramozott előzetes döntéseket tartalmaz. A preformativ

jelleg kiterjedhet a valóságban lehetséges cselekvések katalógusára, a problémák létére és megoldásaira, az egyéni helyzetek értelmezésére, és a társadalomfejlődési szituációk megitélésére./13/

A nyelv mindezek miatt, a társadalmi struktura- s hozzá tehetjük, a politikai struktura-stabilizációját biztositó intézménnyé nőtte ki magát.

> "Alapvetően a nyelv biztositja be logikussággal az objektiválódott társadalmi világot. A legitimálások épitménye a nyelvre épül, és a legfőbb eszköze is a nyelv... Mivel a jól szocializált egyén "tudja", hogy társadalmi világa konzisztens egészet alkot, a "tudása" jegyében kénytelen magyarázni működését, illetve működési elégtelenségét"./14/

A nyelv fogalmi strukturájában előállitja a valóság szerkezetét. A nyelvben meglévő osztályozási logika a nyelvet alkalmassá teszi a valóság osztályozására. A nyelvi osztályok sajátos tartalmakat hoznak létre, melyek a valóság tartalmaiként működnek./15/ Ebben az osztályozási rendben egyfelől, rögződnek a konkrét társadalom működésére vonatkozó - összegzett - tapasztalatok, másfelől, az e tapasztalatokból következő - következtethető - cselekvési sémák.

> "... mindent, amit multunkról és jelenünkről tudunk, a nyelven keresztül sajátitjuk el, a nyelv segitségével..."/16/

A nyelv társadalmi - szociológiai - jellemzői az ember számára csapdát állitanak, olyan csapdát, melybe könnyü

beleesni. A nyelvi rendszer ugyanis, bizonyos nyelvi "kultuszokat" állithat fel, olyan hiedelemvilágot közvetithet és teremthet, mely könnyen maga alá gyürheti az ember valóságfelfogását és cselekvési orientációját.

Mindezekre a kérdésekre elemzésünkben még - sokszor - visszatérünk. Első lépésként pusztán annak bizonyitására vállalkoztunk, hogy a nyelvi rendszeren keresztül - éppen a nyelv természeténél fogva - bemutatható a világ és valóság számos összefüggése, mivel a nyelv nem téphető ki az őt szülő társadalomból , mivel...

> "A szimbólumok és szavak képzésére való képesség, a külső és belső világ jelenségeinek reprezentációja az ember uralkodó tulajdonsága".[17]

A nyelvi szerkezet elemzésével eljuthatunk tehát:

1/ a társadalmi cselekvések alapját képező orientációkhoz, értékekhez,

2/ a társadalomban áramló problémafelfogásokhoz és azok megoldási módjaihoz,

3/ a társadalom önmagáról alkotott felfogásához,

4/ a cselekvések legitimációját ellátó világképhez,

5/ az értelmezés és cselekvés tudat strukturáihoz.

Tudjuk, az ideológia elemzése, egyrészt konkréttá teszi kérdéseinket, másfelől, egy más közegbe emeli át kutatási problémavezetésünket. Ezért ujabb elemzési szempontok bevonásával megkisérejük a tartalomelemzés hátterét pontosabbá tenni.

b/ Politika, ideológia és nyelv

A társadalmi élet politikacentrikus szerveződése nem hagyta változatlanul a nyelvi közeget sem. A nyelv - részben már vázolt - tulajdonságai nélkülözhetetlenek az ideológia társadalmi hatásának érvényesüléséhez, s ezáltal az adott politikai ideológia mögött álló politikai törekvések társadalmi méretü kibontakozásához.

Mivel a nyelv változó, alakuló közeg, ezért a politikai ideológiák fogalom és /egyuttal/ szó alkotási aktiv, tevőleges szerepet játszanak a nyelvi változások irányitásában. Természetesen a nyelven kivül, a társadalmi kommunikáció más mechanizmusai is átrendeződtek a modern politikai rendszerek kialakulásával. A nem verbális kommunikáció szimbólumteremtő hatása, például, kiegésziti a nyelvben tárgyiasult politikai ideológiák fogalomrendszerét.[18]

A nyelvnek a politikai ideológiák fejlődésében betöltött hangsulyos szerepe a már emlitetteken kivül más tényezőknek is köszönhető. Gondolunk a nyelv és gondolkodás szoros, már-már azonosságig menő együttélésére, a nyelv információátadási képességére, valamint a nyelv elsajátitásával szerveződő szocializációs folyamatra. A nyelvi strukturák lehetőséget adnak - a nyelvi jelek univerzális értelmezése miatt - szubkulturák, társadalmi csoportok, politikai közösségek világképének, szemléletének terjesztésére, a politikai törekvéseket követni kész hivek - pusztán a nyelv elsajátitása, használata révén

kialakuló-szervezésére. Szociológiai vizsgálatok szerint a nyelv többféle szubkulturális rendszert tartalmaz, olyanokat is, amelyek egymás befogadását, hatását lerombolják. B. Bernstein kimutatja például, a szubkulturák nyelvi-grammatikai megfogalmazódásának oktatási folyamatban játszott hatását.[19] Számunkra azonban e helyzetnek az a következménye a fontos, miszerint a tudatosan irányitott nyelvi kommunikáció a szubkulturák kommunikációs kódjait általános kódrendszerként teritheti a tömegkommunikációt fogyasztó elé, igy kivánva elérni a partikuláris politikai érdekek általános érdekként történő elismerését. A politikai uralomgyakorlás mechanizmusai nem hagyják érintetlenül a nyelvi jelrendszerek strukturáit sem.

A nyelvi kommunikációs közeg a társadalmi-politikai identitás kialakitásának eszköze és lehetősége.[20] A nyelvi kódrendszerek hierarchikus elrendeződése, szerveződése megerősiti a valóságban fennálló hierarchikus társadalmi kapcsolatok elfogadását és fenntartását. Az elemzések szerint a politikai társadalmakban a nyelv egyenesen az uralmi rend stabilitását védő tényezővé lépett elő.[21]

A nyelvnek a politikai stabilitásra gyakorolt hatása abban foglalható össze, hogy a társadalom tagjai politikai tudatosságának mértéke, a saját és mások érdektörekvéseinek és érdekartikulációinak minősége nagyban függ a nyelv által rendelkezésre bocsátott valóságfelfogó fogalom és kódrendszer konkrét szerkezetétől.

A XX. századi társdalomtörténetet jellemzi a politikai rendszer köré szerveződő társadalmi viszonyok dominanciája. A politikai élet befolyása, tulsulya, a kommunikációs mechanizmusban kialakitotta a "megzavart kommunikáció" korszakát.[22] E kommunikációs korszak három tipusát különböztetjük meg az irányitott, a korlátozott és az erőltetett kommunikációt.Az irányitott kommunikáció a kormányzati politika által teremtett, direkt vezérlésü nyelvhasználatot jelent. A korlátozott kommunikáció a társadalmi csoportok különböző nyelvhasználati esélyét jelenti, azoknak a nyelvi képességeknek hiányát, amelynek birtokában a csoport meg tudja érdekeit fogalmazni, érdekeit képviselni. Az erőltetett kommunikáció - melynek fogalmi eredete J. Habermas egyik müvére vezethető vissza[23] - olyan kommunikációs rendszert jelent, melyben csakis meghatározott, az uralom számára veszélytelen témákról lehet szó. A nyelvi tudatositás tárgyát nem képezheti olyan probléma vagy konfliktus, amely tudatos artikulációja /tematizálása/ az uralomgyakorlás számára elviselhetetlen.[24]

Az irányitott kommunikáció alapja a nyelvi kódok és nyelvi minták tudatos - és sajátos - megszervezése. A politikai cselekvések alapjául szolgáló valóságképre történő hivatkozások meghatározott szókészlet keretein belül történhetnek meg, azoknak a szavaknak, kifejezéseknek a kizárólagos használatával, melyeket a politikai irányitás a kommunikációs jelrendszer csucsára emelt, melyeket kizárólagosan felruházott

a valóságkép megfogalmazásának feladatával. Különösen ez a helyzet a politikai uralomgyakorlás un. "totalitárius" formájában. Ebben az uralmi rendben az eddigi történelmi mozgások értékelésére olyan valóságinterpretációk jönnek létre, melyek eltüntetnek minden más interpretációs lehetőséget. Megszüntetnek a nyelvi megfogalmazások befolyásolásával minden olyan valóságértékelést, mely az adott uralomhoz kötődő, adott interpretációval szemben áll./25/ A valóságinterpretáló rendszerek elemeinek tartalmi definiciója /mit jelent egy szó/, a szavak eredete a nyelvi formák összetétele, valamint az uj történések és folyamatok felfogása és értékelése a politikailag irányitott kommunikáció függvénye lesz. Mindezek hatására az irott és beszélt nyelv - e valóságinterpretáció kizárólagosságának következtében - hasonul a politikai-ideológiai szóhasználathoz. Az uj nyelvi kódok a nyilvános kódrendszerek egész sorozatát, halmazát saját képükre formálják. A politikai sztereotipiák és szlogének strukturálják a politikai észlelések történését, igy a nyelvben való gondolkodás egy beprogramozott politikai világszemléletben való világlátássá alakul át.

Az irányitott kommunikáció formái kiszürhetőek és leleplezhetőek. Ezeknek a formáknak kritikai szemlélete alakitotta ki a manipuláció hol értékektől mentes, hol negativ szinezetü fogalmát. A korlátozott és erőltetett kommunikációs rendszer létezési módjai azonban rejtetté teszik a politikai ideológiák hatását, s e hatásmechanizmus csak olyan társadal-

mi-történelmi konfliktusok fényében világitható át, melyek az összes eddigi világképet és valóságértelmezést elégtelennek mutatnak. Mindkét forma közös tulajdonsága ugyanis az, hogy a fennálló intézmények léte kérdésnélküli marad. A társadalom tagjai és érdekcsoportjai törekvéseiket - eltérő okok miatt - nem tudják megfogalmazni. A korlátozott kommunikáció a társadalmi csoportok kérdésfeltevő, problémamegfogalmazó képességének hiányát jelenti, az erőltetett kommunikáció pedig a nyelvi témarendszerek beszükülését.

A politikai status quo fenntartásában mindkét forma nagy szerepet játszik. A nyelvi eszközök választékának beszükülését információ-visszatartással, az oktatás és képzés intézményeinek sajátos megszervezésével /kommunikációs rendszereik átalakitásával/,[26] a tradicionális fogalmi sémák továbbélésének elősegitésével, az uj jelenségek magyarázatára adott sematikus válaszokkal érik el. Mindezek eredményeképpen a nyilvános nyelvhasználat - bármennyire is uralma alá hajtja a hatalmi rendszer adott formája - elégtelennek bizonyul és a kommunikáció hivatalosan szervezett tere mellett kialakul a nyelvhasználat "privatizálódásának" szférája. A hivatalos nyelvhasználat rituális jellege a társadalom tagjainak, csoportjainak nem ad megfelelő keretet érdekeik kifejezésére, igy rákényszerülnek egy olyan nyelvi rendszer megalkotására, melyben érdekartikulációjuk számukra tudatositható. Ebben a jelrendszerben viszont a csoportok nyelvi jeleinek

értelmezése szük, csak a jelek előállitói értik értelmüket és tudják jelentésüket. Problémafelvetéseik a hivatalos nyelvi rendszer részéről a "Nem-problémák", "Látszatproblémák", minősitését vivják ki.

A nyilvánosan problémaként látott és bemutatott problémahalmaz léte ugyanakkor nem jelenti azt, hogy a valóságban fennálló, objektiv problémákról esik szó a kommunikáció uralomgyakorlás által kontrollált formáiban. Mivel ez a kommunikációs rendszer a hatalom eredetére, az uralomgyakorlás jogosságára nem kérdez rá, igy ezek a kérdések kiszorulnak a partikulárisan szerveződő kommunikációs térbe. Amiről a kommunikációs rendszerben tárgyalnak, azok - irja C. Mueller - " másodlagos problémák", társadalmi hatásukban elenyésző jelentőségüek./27/ E kérdéseknek és válaszoknak nincsen hosszutávu érvényessége.

A politikai problémakezelés fent leirt módja fenntartja a részvétel és a politikai folyamatokban való közreműködés látszatát, funkciója azonban a loyalitás biztositása és az elégedetlenség megszüntetése.

A vázolt társadalmi összefüggések miatt jöhet létre egyes szubkulturák "politikai tájékozatlansága", "elmaradottsága", az a jelenség, hogy a "bonyolultabb" hireket nem értik, és a komplex politikai programokat nem tudják értelmezni. Számukra marad a fehéren, feketén egyértelmü világ biztos pontjainak örök fennállása.

" Ha a kommunikáció strukturájával összefüggő okok miatt bizonyos csoportoknak és egyéneknek nem áll módjukban az, hogy elhelyezzék magukat a társadalomban, és tagolják érdekeiket, akadályozott kommunikációról beszélhetünk. Ha hagyományos ideológiákból előre adott definiciók maradtak örökül, és bizonyos specifikus érdekkonstellációk bocsátanak rendelkezésre magyarázatokat, akadályozó elemek kerülnek a kommunkációba, mert az ilyen elemek által érintett általánositások és szintézisek inadekvátak vagy elavultak lesznek... Emellett azonban ezek a magyarázatok jelentésteljesek lehetnek, az egyén számára, s lényeges szerepet tölthetnek be belső valóságérzésének fenntartásában és azonosságélményének erősitésében, annak ellenére, hogy objektive nézve, elködösitik a társadalmi valóságot és annak elemzését, mert az észlelés és elemzés olyan fogalmak szerint strukturálódik, amelyek már nem relevánsak". /29/

A nyelvhasználat és ideológia szinkronitása a nyelv preformativ természetének köszönhető. A nyelvi jelek tulajdonságai, a nyelvi kijelentések logikai szerkezete, a nyelvben szerveződő asszociativ logika teszik a nyelvet a politikai ideológiák társadalmi funkciója kibontakoztatásának szükséges eszközévé. /30/ A nyelvi müködés az összhang elvén keresztül strukturálja a valóságot, itéli meg a valóság folyamatainak irányát. eseményeit. A nyelvi rendszer sokoldalu müködése egyaránt támasza a nyelv szabályozó /preformativ/, illetve

szocializációs feladatának./31/

A nyelv a társadalmi folyamatok közvetitése révén a konszenzust - megegyezést - előállitó közegként is müködhet./32/ A nyelvben nemcsak a társadalom uralkodó normáit, viszonyait találjuk meg, hanem a társadalomban kialakuló, a nem uralmi szerepet betöltő kifejezési formák elemeit is. Igaz, hogy a "privát" szférába számüzött problémafelvetések ellen nyelvi küzdelem folyik, azonban a nyelvi állitások, osztályozások rendszere leképezi a nyelvben fogalmazódó társadalmi küzdelem nyomait. Igy például, a "hivatalos" nyelvi kifejezési formák mibenlétére, arra a valóságos érdekartikulációs kisérletre, melyet éppen a hivatalos nyelv müködése folytott el.

A nyelvi rendszerek a bennük levő tudáselemek és a nyelvhasználat szerint többféleképpen rendszerezhetők. Az egyik legismertebb Morris táblázata./33/

	Használat			
Módusz	Informativ	Értékelő	Felidéző	Rendszerképző
Deszignativ	tudományos	fiktiv	törvényes	kozmológiai
Appraisiv	mitikus	poétikus	morális	kritikai
Preskriptiv	technológiai	politikai	vallási	propagandisztikus
Formativ	logikai-matematikai	retorikus	grammatikai	metafizikus

E táblázatból látjuk, Morris, a politikai nyelvhasználatot az előiró és értékelő tengelyben adja meg. A táblázat elemzési osztályait vonatkozási keretként felfogva, az egyes ideológiai elemek elhelyezése, nehézségbe ütközik. Előrebocsátva, például az ötvenes évek ideológiai rendszerét, a politikai nyelven kivül még jellemezhetjük a fiktiv, morális, propagandisztikus, metafizikus nyelvvel. Nem elemezve tovább e kérdést, annyit feltétlenül meg kell állapitanunk, hogy pusztán e felsorolásszerü "sokoldaluságból" is látszik, a nyelv módusz és használati tengelyeinek összhangja, esetünkben felbomlik. Mind a metafizikus, mind a propagandisztikus nyelvezet ugyanis eltérő móduszt követel, ugyanolyan használati szabályok függvényében. A preskipció a preformáltság lényeges nyelvi eleme. A nyelvi minták azonban nem pusztán direkt parancsok, utasitások üzenetközvetitői lehetnek. A nyelvi minták normativ szerkezete adja a nyelv elsajátitójának azokat az előzetes értékeléseket, szemléleti módszereket, melyek egy adott társadalmi berendezkedés intézményes müködési rendjéből fakadnak. Ezek rögződhetnek és továbbélhetnek akkor is, amikor a kijelentéseket elsődlegesen szervező ideológia már felbomlott, vagy uj nyelvi szerkezetben szerveződött ujjá. Az állandóságot a beszélt, irott, használt nyelvbe mélyen berögződött mintarendszer biztositja.

A probléma kapcsán nemcsak a történelmi sorozatban egymást követő ideológiai rendszerek hatásmechanizmusának

állandóságára /illetve változására/ derülhet fény, hanem megmagyarázhatjuk a térben és időben fennálló egymáshoz kötődő, egymásból eredeztetett ideológiai "rész" rendszerek kapcsolatát is. A társadalmi változások természetesen az ellenkezőre is mutatnak példát, amikor a nyelvhasználatból kihullik az érvénytelenné vált ideológiához kötődő nyelvi rendszer. Megeshet az is, hogy az érvénytelenné vált nyelvhasználati módok még fennállásuk idejében teremtett nem-verbális szimbólumokon keresztül tartják fenn magukat hosszu ideig.

Minden esetben léteznek azonban az ideológián belül olyan kijelentések, melyek a politikai-társadalmi rendszerről szóló elképzelésekről, a társadalomban létező és ható csoportok és egyének társadalmi pozíciójáról, a társadalmilag legitimnek tekintett célokról és értékekről szólnak. Az ideológia hatékonysága attól függ, hogy a társadalom tagjai hézköznapi tevékenységük folyamán az ideológiai nyelvhasználatban megfogalmazott célok és értékek szerint cselekszenek-e, illetve tevékenységük során keletkező társadalmi tapasztalataik általánositásával az ideológia által sugárzott világképet alapjaiban megkérdőjelezik-e. Amennyire céljaik és értékeik definicióját ujra és ujra az adott ideológiai rendszerben találják meg, az ideológiai hatékonyság követelménye teljesül. A társadalmi csoportok tagjai - és bizonyos esetekben a társadalmi csoportok - nem rendelkeznek azonos módon koherens ideológiai világképekkel. A heterogenitás egyik oka a társa-

dalom strukturáltsága. A kérdés az, hogy az az ideológiai rendszer, amely hatni kiván, hogyan épiti ki a homogén általánositásokat a heterogén közegben.

Az egyik megoldás az, amikor az ideológiai struktura - bár nem látható módon - maga is heterogén rendszerekből áll össze. Ez különösen az egyeduralkodó ideológiák esetében jellemző. A versengő ideológiai megfogalmazások kiiktatásával keletkező ürt csakis az ideológiájától megfosztott csoport szükségletére tekintettel lehet kitölteni. Ezekben az esetekben az ideológia belső logikai teljesitménye az egymással összeegyeztethetetlen követelmények összhangba hozásának sikeres megoldása lesz.

Az ideológiai szerkezet, illetve a különböző ideológiák együtteséből fakadó heterogenitás a modern politikai társadalmak eredménye. A tradicionális ideológiai hatásmechanizmus felborulása, az addigi megoldások sutbadobása mellett van azonban egy állandóan jelenlevő követelmény, melyet minden ideológiának követni kell. Ezt a követelményt Galbraith a "Megfelelő Társadalmi Erény" előállitási követelményeként jellemzi./34/ Különösen fontos - teszi hozzá - a modern tervezésen alapuló társadalmak esetében a tervezési apparátus céljaival ekvivalens magatartás előállitása. Az uj ideológiai szerkezet kialakulása a szociológiai irodalomban evidenciának számit./35/ A tudományos véleményekben egyetértés mutatkozik az uj ideológiai szerkezet több fontos, lényegi

vonásának leirásában. Igy például, általánosan kiemelik az uj ideológiai szerkezet direkt politikától való megfosztását, valamint a társadalmi intézmények legitimálását egy célracionális logikai szerkezetben biztositó nyelvi rendszer előtérbe kerülését.

Az ideológiai szerkezet váltásai az ideológiák világképében is lecsapódnak. E lecsapódás azonban nem jár együtt a világképet leiró racionális modell átértékelésével. A technikára, tudományra hivatkozó érveléseknek tulajdonképpen kiváló közeget nyujtott e racionális kulturából átszivódó nyelvi bázis.

Az ideológiai készletek elsajátitása az ideológiai érvek tudása, az ideológiai hatásmechanizmus müködtetésének ismerete előfeltétele a társadalom politikai életében való részvételnek. A kódok dekodolása, a politikai üzenetek megfejtésének képessége elengedhetetlen a politikai részvétel igényével fellépő csoportok számára. Mindez azonban nem jelenti automatikusan, hogy a politikai nyelvhasználat megtanulása a saját érdektörekvések megfogalmazásának tudását is jelentené. A veszteségek társadalmi ára óriási, az előnyök - az uralom fennmaradása - csekélyek./36/ Ugyanakkor a problémák privatizálódása uj irányba terelheti a társadalmi figyelem áramlatait,/a tőke hatalma helyett a munkafeltételek állapotát elemzik/esetleg a társadalmi konfliktusok uj területének megnyilását jelezheti... Ugyancsak nagy és heves kon-

fliktussorozatot jelenthet a Megfelelő Társadalmi Erény előállításának etikai vonatkozások nélküli, a tradicionális ideológiák konkrét tartalmát figyelmen kivül hagyó kiépitési kisérlete.[37] Ebben az esetben az "erényt" csak a nyilvánosság direkt manipulálásával lehet meghatározni, esetleg a nagyfoku életfeltétel javulás érvét utjára inditani. Mindekttő érv valóságtartalmának megbomlása a társadalmi egyetértést és együttmüködést érinti, s könnyen a társadalmi válság felé sodorhatja a társadalomban müködő emberi viszonyrendszerek intézményi hálózatát.

c/ Ideológia és tudás

A szociológiai gondolkodás kialakulásától kezdve foglalkozik az ideológiában megfogalmazódó világképek elemzésével, az ideológiai tudás sajátosságaival. A következőkben e témakört a teljesség igénye nélkül, pusztán elemzéseink függvényében szeretnénk érinteni.

Minden ideológia vizsgálat tartalmazza az ideológiák által nyujtott valóságkép leirását. Mi a magunk részéről egyetértünk Szabó Miklóssal,[38] aki a programideológiák valóságábrázolását nem tekinti lényeges elemzési szempontnak. Foglalkozni mégis csak azért foglalkozunk az itéletszövegben megbuvó valóságképpel, mert az általunk elemezett ideológiai szövegek éppen a valóságképen keresztül bizonyi-

tották be az elitélteknek tettük társadalomra veszélyességét, cselekedetük bünösségét. Az itéletekben megfogalmazott mondanivaló ugyanakkor a társadalom többi tagjának is szólt, igy a valóságkép tartalma lényeges szerepet kapott a társadalmi méretü retorzió előállitásában. Mindezek mellett természetesen foglalkozni fogunk az ideológiai szövegek ellenség és jövőképével, illetve azoknak az elemeknek bemutatásával, melyeket a politikai ideológia nagy rendszereiből szivott át a jogalkalmazás területére a kor hatalomgyakorló apparátusa.

Elemzéseink nem a helyes, vagy hamis kérdésére kiélezve irják le a szövegek világlátását. Az elitéltek helyzetének, társadalmi pozicióinak ismeretében azonban fel kell tenni a helyesség vagy hamisság kérdését is. Mert, ha az ideológiai érvelés az elitéltek társadalmi helyzetét, strukturabeli elhelyezkedését "nem jól látja," illetve elhallgatja, akkor az elitéltek szemében az itélet illegitim, mivel az itélet állitásaiban az elitélt "nem ismer magára", s tettére. Az ilyen esetekben keletkező identitáshiány nem biztositja azt, hogy az itéletek ideológiájába csomagolt üzenet az egyik cimzetthez eljuthasson.

Az ideológia valóságképének más jellemző jegyeire is kitérünk. A konkrét elemzés előtt feltétlenül foglakoznunk kell az ideológiai jelenségegyüttes egyéb összetevőivel, olyanokkal, melyek az eddigi mondanivalónk logikájából szorosan következnek.

K. Mannheim, uttörő munkássága nyomán mára világossá vált, hogy az ideológiai rendszer nem pusztán manipulációs mechanizmus, nem csak - és nem elsősorban - hamis tudat, hanem olyan társadalmi jelenségegyüttes, amely nyelvi és gondolati bázisával együtt a léthelyzetek sorozatában mutatja be arculatát./39/ A nyelvi szerkezet, a fogalmak rendje és a kapcsolataik szabályszerüsége épp ugy elengedhetetlen járuléka az egyes ideológiáknak, mint hordozó csoportjaik speciális társadalmi helyzete.

Az ideológiai kifejezésformák érték- és normarendszerei részt vesznek a társadalmi cselekvések irányitásában és ezen keresztül a társadalom uralmi rendje stabilitásának biztositásában./40/ Az ideológiában közvetitett és megfogalmazott tudás ezért sohasem pusztán a világ felépitésére vonatkozik, hanem a helyes cselekvés megismerésére, az etikailag, morálisan, de főképpen politikailag értékesnek tekintett magatartás körülirására. E ponton az ideológiai rendszerek változása is kimutatható. Egyfelől, a XIX. században az ideológiák - főleg filozófiai megalapozottságuk miatt - a normarendszerek és értékhivatkozások direkt rendjét épitették ki. A XX. század változása - J. Habermas többször hivatkozott gondolata szerint/41/ - abban áll, hogy a direkt normativ tartalom a háttérbe vonul és megjelenik egy uj ideológiai érvelés és tudástartam. Többször emlitettük már a célracionálisan vezérelt, politikai utalásoktól direkt módon megfosz-

tott érvelési rend előretörését.[42] Most csak arra hivjuk fel a figyelmet, hogy a tradicionális ideológiákból átöröklött nyelvi szerkezet a tudás elemeinek bővitését korlátozza, mind a nyelv, mind a világkép vonatkozásában. A nyelvi rendszeren belül továbbra is fennmarad a szó előállitás, szókincsképzés, fogalom meghatározás eddig is bevált módszere, az érzelmi-emotiv tartalom és a preformativ nyelvhasználati módok alkalmazása. Ezzel a fogalommagyarázat esetleg olyan érzelmi telitettséget kap, mely ellentmond a racionálisan definiált célok és tudáshalmazok alapvető logikájának. A világkép ezzel párhuzamosan szintén emocionális elemekkel telitődik. Bár a politikai intézményrendszert védő direkt érvelés nincs jelen, a kifejezések affektiv tartalmában a politikai mechanizmushoz való kötődés érzelmi állapota pontosan megjelenik.[43]

Másfelől, az uj érvelési mód tul megy a Mannheim által leirt és elemzett törvényszerüségen, nevezetesen azon, hogy az ideológiai rendszer egyértelmüen reprezentálja egy-egy szociális csoport léthelyzetét. Az uj ideológia átlépi az osztályhatárokat, olyan általános mindenki számára értékként elfogadott érveléseket von be logikai rendjébe, melyek a strukturákra szabdalt társadalom tagjait összekötik.[44] Az eképpen felépitett ideológiai rendszer a politikai döntéseket csoportfüggetlennek mutatja be, a jólétre hivatkozik, vagy nagy általánosan mobilizáló társadalmi célokra.[45]

A döntés nem egy érdektagolt társadalom politikai és társadalmi igazságaiból, hanem a generálisan megfogalmazott célok tudományos és technikai érveiből nyer alátámasztást. Mindez jól elrejti a döntést hozó csoport társadalmi-politikai természetét.

Pedig, hogy létezik egy ilyen csoport, azt az ideológiai fennállását biztositó szankciók létéből is kikövetkeztetjük. E szankciórendszer lényege, hogy a politikai elégedetlenséget kifejezni akaró csoport számára megszünik a politikai integrációs tér, nem állnak rendelkezésünkre csak a status quo-t biztositó nyelvi kifejezésformák és szimbólumok rendszerei. Csak az adott és politikailag ellenőrzött fogalmi koordináta rendszerben összegezhető a társadalmi tapasztalat.

Az ideológiai szerkezet a társadalmilag szerveződő konfliktusokról is "árulkodik". Az ideológiai tudáskészletbe - mint már irtuk - csak az uralomgyakorlók által relevánsnak tekintett konfliktusok kerülnek be. /Ezért az ideológiai rendszerekben kimondott és megjelölt konfliktusok nem biztos, hogy szociológiai értelemben is konfliktusoknak tekinthetők./ Igy a valódi konfliktusok "tematizálásáért" nemcsak az intézményes világban, hanem ideológiailag is meg kell küzdeni. Még azt a fontos következményt is fel kell emlitenünk, hogy amennyiben az ideológiai "konfliktustematizálás" és a politikai intézmény világában szerveződő érdekkijárás nem lehet-

séges, annyiban a hétköznapi élet állandóan keletkező és átalakuló ellentétei és összeütközései válnak a politikai konfliktusok kihordási területévé. Claus Mueller irja:

> "A politkától megfosztott nyilvánosság olyan ritualizált területként értelmezhető, melyben nem a társadalomban levő problémák megoldása iránt érdeklődnek".[46]

Az ideológiák tehát komplex módon, társadalmi eredetüknek is ellentmondva hatnak és épülnek be az emberi kommunikációba. Feltöltődnek a társadalomban jelenlevő tudáskészletek szelektiven kiválasztott elemeivel, gyakorlati tudásként kezelt intellektuális tudással és intellektuális tudásként kezelt gyakorlati tudással.[47] A társadalom politikai rendjének konszolidálása és stabilitása miatt az érvényes és releváns tudást "becserélik" az esetleges érvényü vagy érvénytelen tudással. Igy tudásként közvetit az ideológia olyan tudást is, melynek a status quo fenntartásán kivül nincs más funkciója, de éppen ezért kerül a hatalomgyakorlás mentén szerveződő tudáselosztás csatornáiba. E mechanizmus müködése az esetleges érvénytelenné vált tudások további fenntartását is szolgálja, a hétköznapi tudás szaktudássá emelkedhet és a szaktudás ünnepnapi tudássá válhat.

Az ideológia leginkább az emberi kapcsolatokról és emberi viszonyokról szóló tudás elosztását befolyásolja. Ez az a terület, ahol a társadalmi uralom mechanizmusa már közvetlenül lefordítható, magyarázható, mivel "ide tartozik"

a társadalmi életet szabályozó és rendszerező jelek, és jelképek ismerete, a társadalmilag elfogadott, vagy elvárt magatartások, viselkedési szabályok és normák ismerete, a társadalmi életet szabályozó intézmények és mechanizmusok, jogok és jogérvényesitési lehetőségek, eljárások és szankciók ismerete".[48]

Az uralmi viszonyban elfoglalt pozició elfogadása, annak az ismerete, hogy hova tartozik az egyén, milyen társadalmi csoporthoz, e tudás megszerzésével épülhet ki. Az ideológiai tartalomelemzés egyik feladata éppen a konkrét kijelentésekbe csomagolt társadalmi helyismeret feltárása lehet.

A politikai ideológiák nemcsak a világról alkotott tudás, hanem a valóság észlelésének más módszereire is kiterjesztik hatásukat. Az ideológiai közvetités olyan pszichológiai szükségleteket elégithet ki, mint az emberi hiedelemrendszer fenntartása, vagy megerősitése, a mult és a jelen pszichológiai dimenziókban rögzitett észlelésének, a mitosz iránti emberi szükségletnek ébrentartása és táplálása.[49] Mind az emberi hiedelemrendszer, mind az ideológiai mező rendelkezik, ugyanis valóságértelmezésű és valóságátalakitó funkcióval. Az ideológiai mező információsulyozása, szelektálása, vagy szürése tápot adhat az információhiányra épülő valóságértelmezés hiedelemrendszer felépülésére, illetve megerősödésére /pl. a tőkés gazdaságról szóló időtlenné váló kijelentés, amely a gazdaságot a munkanélküliség ergo nyomor kép-

letébe süriti bele/. De az ideológia a valóságátalakitás módszereinek definiálásával a valóságátalakitó hiedelemrendszer továbbélésére is alapot adhat. A mitikus gondolkodás az idő probléma ideológiai kezelése/50/ és a mitikus struktura időfogalmának egybeesése miatt épülhet rá az ideológiai mezőre. A mitosz strukturája, felépitése, a reverzibilis idő és az irreverzibilis idő egybeötvözése, a politikai ideológiák időértelmezéseit, történelmi folyamattagolásukat készíti elő és dolgozza ki.

Az emlitett sajátosságok mellett az előitélet és a politikai ideológiák kapcsolatára hivjuk fel a figyelmet./51/ E kérdéskört a konkrét elemzések során tárgyaljuk.

Az ideológia, a társadalmi tudások rögzitésével stabilizálja a társadalmi folyamatokban meglevő ellentmondások ideológiailag megfogalmazott problémarendszerét és ezzel a politikai uralom számára veszélyes alternatívák szerveződési lehetőségét akadályozza meg.

> "... a status quó megvédelmezésének szándéka, mint valamely teleológiai tételezés szándéka, csak akkor bukkan fel, amikor ugy látszik, hogy a status quo-t belülről vagy kivülről veszély fenyegeti, tehát, amikor meg kell óvni valamely lehetségesnek vélt változástól" - irja a helyzetet elemezve Lukács György./52/

Tudjuk, hogy az ideológiát elemző társadalomtudományi vizsgálatok kérdésfeltevése szélesebb, mint amennyit mi a fentiekben felhasználtunk. Mégis ugy gondoltuk, az alapkér-

dések ujbóli végigirása helyett célszerübb a kutatási problémáinkat érintő gondolatokat szemügyre vennünk.

d/ Néhány gondolat az "ötvenes évek" ideológiájáról

Az eddigi elemzések /melyek nem nagy számban irődtak és még kisebb számban jelentek meg/, az ötvenes évek ideológiai hatásmechanizmusát megpróbálják egy vagy két szempont alapján elemezni./53/ Programideológia, ideológiává átalakult utópia, egydimenziós gondolkodás, hangzik legtöbbször az itélet. Nem lebecsülve ezen elemzések vitathatatlan érdemét, szempontjaik egyedi és egy-egy elméletből kiragadott módszertanát kevésnek itéljük.

Először is azt szeretnénk kimutatni, hogy az ötvenes évek ideológiai szerkezete nem volt homogén struktura. Nem volt homogén abban az értelemben, hogy több szociológiai modellben leirható ideológiai rendszerek éltek, hatottak egymás mellett és egymáshoz kapcsolva. Két példát hoznánk fel állitásunk bizonyitására. Az időszak politikai dokumentumait elemezve és a Társadalmi Szemle cikkeit vizsgálva, elmondható, más tipusu érvrendszer és nyelvi szerkezet szerepelt az egyik és más a másik helyen./54/

Másik bizonyitékot a Szabad Nép sajtóelemzése szolgáltatja. Terestyéni Tamás irja,/55/ miszerint a lap hasábjain nem szerepelt - vagy csak csekély sulyban - a szociálpolitikai érvrendszer és szóhasználat. Az általunk elemzett itéletek

ugyanakkor hemzsegnek az életszinvonal emelkedésének bizonyitásától. Ugyanakkor hiányzik az itéletekből - mint ahogy már irtuk - a Rákosit és Sztalint, valamint a pártot dicsőitő kifejezések. Sajátosan sokértelmü ideológiai részhalmazok képződtek tehát, a legitimálni kivánt politikai mechanizmus egyre terjedő hatásterületeinek megfelelően. Az ideológia e korban kialakult rendszere teljes egészében befoghatatlan.
A rendszer totális uralma, teljes kontrollra törekvése az ideológiai életben azt jelentette, hogy fel kell számolni az összes társadalmi alrendszer müködéséből fakadó értelmezési logikát és az ideológia eszközeivel az összes területen semlegesiteni kell e társadalmi alrendszerek belső autonómiájából következő cselekvési elképzeléseket, értékeket, tudáselemeket. Igy az ideológiai befoghatatlanság egyik oka a végtelen kiterjedésre való törekvésben található meg.

Az elemzést korlátozó másik ok az ideológia hordozóiban és kommunikációs közvetitőiben keresendő. Amit mi ma elemezni tudunk, azok a dokumentumok, a fennmaradt és objektiv tényként adódó szövegek. Nem tudjuk rekonstruálni azt az értelmezési teret, mely a dokumentumokat, párthatározatokat, itéletszövegeket, sajtócikkeket körülvette. Ez a kommunikációs szituáció adta ugyanis meg az ideológiai közlemények valóságos jelentését. A "Szabad Nép" félórák, a csasztuskabrigádok munka előtti - és helyetti - rigmusai, a biróság kioktatása, az utókor számára még töredékesen is alig rakhatók

össze. Ugyanilyen visszaadhatatlan a kor szimbólumrendszerének /70-es trolik Pesten/ és a mindennapi életet kitöltő értékeknek teljes köre is.

Miképpen jellemezhető mindezek ellenére ez az ideológiai szövegrendszer, hogyan ragadható meg a szociológiai elemzés módszereivel?

Az eddigi ideológia elemzések osztályozó kategóriáit ideáltipusként értelmezve, a konkrét szövegekről elmondható, hogy az egyes idáltipusokba felvett jellemző jegyek együttese alkotja lényegüket.

Ideológia utópikus elemekkel /mivel az utópia ideológiává válásának korszakában született/, programideológia állapotideológiai világképpel /mivel a jövő-orientáltság valóságmegváltoztató középpontja eltolódott a program alapján megváltoztatott valóság igazolása felé/, tradicionális ideológia technikai-tudományos racionalitást hordozó érvelési rendszerrel /mivel a jövőt tételező célracionális kiszámitottság egybefonódott metafizikai elemekkel/, homogén, sokjelentésü logika, heterogén részrendszerekkel kiegészitve /mivel a sokoldaluan strukturált társadalomban elbukik egy totálisan zárt és [illegible] homogén ideológia/.

Az ellenség és jövőkép tengelyében szerveződő, de az adott valóságot bemutató érvelés a politikai identitás és uralmi elfogadottság zökkenőmentességét szolgálta. Verbálisan kommunikatív rendszer, mivel a társadalmi kommunikáció-

ban, a társadalom verbális /és deskriptiv nyelvi szerkezetében szerveződik, ugyanakkor nem-verbális, mivel a szimbólumok és rejtett/nyilt utalások egész sorozatát épiti ki. Metafizikus, a politikai érveléseket metafizikai-filozófiai érvekkel támasztja alá, de ugyanakkor politikamentes is, miért az életszinvonal jólét, boldogság értékeivel teremt követőket.

Egyszóval, megállapithatjuk, sokszinü. Sokoldalúságát és sokértelmüségét /"Zelig" jellegét/ a megfelelő ellenideológiák hiánya még jobban felerősitette. Önmagát megtermékenyitve hordott ki ellenségeket, sőt még ideológiai állitásokat és világképet is teremtett hozzá.

Az eddigi elemzések és elméletek közül mindegyiknek van valamilyen, számunkra lényeges, üzenete. Az egydimenziós gondolkodás és szóalkotás épp ugy tettenérhető szövegeinkben, mint az ideológiai strukturák emocionális érvelési szerkezetei.

További elemzéseink a kutatás logikáját követik. A gépbe bevitt szövegeket először szószinten elemeztük, majd mondat szinten. Bizonyos kulcsfogalmakat kiragadva, ujra rendeztük az anyagot és az ujrarendezés alapján elvégeztük a szövegek belső - logikai-statisztikai - elemzését is.

Az ideológia és nyelv, ideológia és tudás, ideológia és világkép problémafelvetéseit a megfelelő elemzési szinten bővitjük tovább. Erre annál is inkább szükség van,

mivel az eddig elmondottak inkább egy kutatási hipotézis vázlatai voltak, semmint a konkrét elemzésekből előállitott megállapitások.

II. Az ideológiai szövegek elemzése

a/ A szavak

"A szó jelentése csak olyan mértékben gondolkodási jelenség, amely mértékben a gondolat összefügg a szóval és megtestesül abban, és megforditva".[1] - irja Vigotszkij.

"A szó mindig ideológiai vagy élettartalmakkal és jelentésekkel van telitve. Amikor valamit megértünk, éppen ezeket a tartalmakat értjük meg, amikor valamire válaszolunk, akkor bizonyos, bennünket eszmeileg vagy életgyakorlatunkban érintő, jelentésekre adunk választ" - jellemzi a helyzetet M. Bahtyin.[2]

A szó önmagában még nem beszéd, s bár lehet bizonyos helyzetek közlése, azért még nem közlés, hanem mindennek része és résztvevője, alapja és felépitője.

> "A közölt vagy irott szó rólunk árulkodik. Olyan valamit jelölünk /tárgyat vagy eseményt/, amelyen keresztül a valóságban jelen vagyunk" - fejti ki Bahtyin.[3]

A szavak vizsgálata a beszélt vagy irott nyelvről, szövegről /ideológiáról/ sokmindent elárul, holott nem meriti ki a

nyelvben szerveződő tartalmi gazdaság minden vonatkozását.

Vizsgálatunkban a szavak egyszerüen jellemezhetőek. A szövegekben előforduló összes szóból szótárat készitettünk. A szótárat két lépcsőben hoztuk létre. Először a nyers - minden szót tartalmazó - szótárat, majd a szinonimák összevonása után a szükitett szótárat állitottuk elő. Már a nyers szótár elkészitése is tartalmazott meglepetéseket. Mindenekelőtt azzal, hogy a szavak száma rendkivül szegényes, a szótár mindössze 1150 szót tartalmazott. Ez a szám a hétköznapi nyelvben használt magyar beszéd szókincsének egyharmada. Az összevonások, a névelők és betüszavak elhagyása után a szótár szavainak száma 465 szóra szükült tovább.

Ez egyrészt azt jelentette, hogy a szövegekben sok kötő és "töltelék" szó volt, tehát a tartalmat kifejező nyelvi jelek száma alacsony, másfelől, a szavak között sok volt a szinonima /dolgozó-munkás/.

Igy már az előzetes - pusztán a szótárkészitést végző - elemzésekből is levonhattunk néhány következtetést.

Az egyszerü, szimplifikált nyelvhasználat körvonalainak sejtésén kivül megállapitottuk, érdemes a redundanciákra, a szinonima használatra odafigyelni, mivel ezekben a nyelvi szabályszerüségekben valószinü, lényeges ideológiai hatásmechanizmusok huzódnak meg.

A szavakat a szinonima összevonások után, gyakorisági sorba rendeztük. Kiemeltük az első 40 szót, mivel a

a negyvenedik után levő szavak gyakorisága nem éri el - az össz szókincshez viszonyitva - a 0,5 %-ot. Az első negyven szó tulsulya szóismétlésekre, az azonos kifejezések és fogalmak gyakori alkalmazására utal. A szavak gyakorisága elárulja, itt egy sémarendszerben foglalt nyelvi szerkezettel, sulykoló és sokszor alkalmazott jelhasználattal állunk szemben.

Az első negyven szót az I. tábla tartalmazza.
A szavak nyelvtani osztályok szerinti bontásban az alábbi képet kapjuk.

Főnevek: Dolgozó, Terv, Munka, Gyár, Szocializmus, Magatartás, Kizsákmányolók, Állam, Munkafegyelem, Fegyelem, Társadalom, Ország, Öntudat, Bér, Éhség, Béke, Munkanélküliség, Érdek, Feltétel.

A gyakorisági rendszer alapján megállapitható a <u>főnevek dominanciája.</u> A rangsor első 10 helyén egyetlen egy ige fordul elő - a dolgozik ige -. A főnevek ilyen tulsulyáról Marcuse a következőket mondja: az egydimenziós nyelv egyik jellemzője, hogy a főnév uralkodik a mondaton. Ennek funkciója éppen a zárt nyelvtani szerkezet előállitása, éspedig ugy, hogy "az olyan főnevek, mint szabadság..., analitikusan implikálják az attributumok egy specifikus sorát, amelyek mindannyiszor felidéződnek, valahányszor a főnevet kimondják, vagy leirják... Keleten munkások, párt, kommunizmus, szocializmus épitése". /4/

Nemcsak az itéletek tulajdonsága a főnevek tulburjánzása, hanem az ötvenes évek ideológiai szóhasználatának általános sajátossága. Kimutatható mindez a kvázi-tudományos nyelvezetben,/5/ vagy a politikai és napi sajtó szövegeiben is./6/

A főnevek másik tulajdonsága, hogy jelentésüknek emotiv-érzelmi vonzata van. Maga a szó - ahogy Badura irja/7/ - deskriptiv /leiró/ és affektiv /érzelmi/ csoportban helyezhető el. Már a mindennapi nyelvhasználat is kiválaszt a rendelkezésre bocsátott szókészletből egy olyan halmazt, amelynek érzelmi töltése a nyelvi univerzum közönsége számára egyértelmü. A szó ekkor, a jelölésen kivül, érzelmi töltést is hordoz.

A szó használata önmagában érzelmi itélet, önmagában érzelmi állitás. A szocializmus, kizsákmányolók, fegyelem, éhség, béke, munkanélküliség szavakat feltétlenül emotiv-affektiv szavakként értelmezzük. Badura osztályozási kategóriáit alkalmazva elmondhatjuk, az általunk kialakitott szótár szavainak nagy többsége - és nemcsak az első 40 - nem deskriptiv, hanem emocionális, affektiv jelentésü. /Nép, jövő, ember, ellenség./ Tudjuk, a szó jelentésének megadásához a mondatszerkezet analizise is nélkülözhetetlen, ezért erre a problémára még visszatérünk.

A leggyakrabban használt igék a következők:

dolgozik, teljesit, veszélyeztet, megsért, történik, akadályoz, megvalósit.

Ezek az igék jelentésük szerint két pólust alkotnak. E két pólus között gyakorlatilag nincsen tevékenység. Vagy dolgozik-vagy akadályoz. Nincs közöttük semmiféle más magatartási lehetőség./Ebből a szempontból a történik ige közömbös jelentésü./ A szótár többi igéje érzelmi-indulati cselekvéseket jelöl, illetve a szélsőséges pólusu magatartásokat irja le /érezni, emelni, gazdagitani-kárttenni, becsapni, sőt nem-érezni/.

A jelzők a korszak - és az azóta is tovahuzódó szóhasználat - jelzői. Hatalmas, boldog, a leggyakrabban használtak, de a szótárban előfordul még a lelkes, öntudatos, elegendő, megfelelő jelző is.

A leggyakrabban használt szavak egy része a militarista nyelvhasználat szava /fegyelem, kötelesség, többség, ellenség, harc, megvédeni/. Emellett az adott politikai intézményrendszer elemeinek neve, illetve az ahhoz füzött jelző fordul elő /Terv, Állam, hatalmas terv/. Az intézményes nevek esetében eldönthetetlen, hogy tulajdonnévről, vagy köznévről van-e szó? Ez az eldönthetetlenség bizonytalanságot visz a nyelvhasználatba, hiszen a terv és Terv egyaránt helyes, másrészt, az ötéves terv az egyedüli terv, a többi csak részletterv. Az intézményes rend felértékelése fejeződik ki a tulajdonnévként használt köznevek nagyarányu gyakoriságában.

Olyan szavak, mint szerződés, munkaalkalom, sajtó, édesapa, gyerek, részvétel, elenyésző /egyszeres/ gyakorisággal fordulnak elő. A szavak mondaton belüli elhelyezkedését vizsgálva kiderül, ezek a szavak is felszivódnak - eltérő jelentéstartalmuk ellenére - az intézményes strukturát jelölő szavak rendszerében.

Találunk - illetve nem találunk - olyan szavakat, melyekről tudjuk, hogy a jellemzett és leirni kivánt társadalmi rendszer, valamely elemét jellemzik /piac, rendőrség stb./, hiányoznak szótárunkból.

A gyakorisági sorrend élén álló szavakat a tartalomelemzés módszertanának megfelelően, értékekként is kezelhetjük. Bár az értékelemzéshez fogalmi szintü vizsgálat is szükséges, ennek ellenére, a gyakorisági sor használható egy adott értékrendszer előzetes vázlatának elkészitéséhez.

Alapvető tény, hogy az értékskála élén az intézményes viszonyokat jelölő értékek állanak. Szocializmus, gyár, terv, állam, társadalom, jelzik az értékhierarchia csucsát.

Az általunk elemzett szövegek a munkát <u>önértékként</u> mutatják be. A munka, dolgozó, dolgozik kifejezések erre utalnak. Hozzájárul még ehhez a teljesit, elér, magatartás jelölés, amelyekkel az adott munka - feladatok - végrehajtását tekintik értékesnek.

Körvonalazódik - főleg a negativan - affektiv fogalmak miatt, az értékrendszer negativ tartományának

hierarchiája is. Kapitalizmus, éhség, kizsákmányolás, munkanélküliség, jelölik a negativ értéktartomány halmazát. Tulajdonképpen egy pozitiv-negativ dichotómia figyelhető meg. Ez a dichotómia az értékek rangsora mellett, jellemző a szóhasználat egyéb fajtáira is. Igy például, a többség - mellette a ki nem mondott kissebbség, egész - de az odagondolt résszel együtt.

Amennyiben a leggyakrabban használt szavak az értékhierarchia csucsát jelölik, ugy a legritkábban alkalmazottak, a hierarchia aljáról tudósitanak. Az értékhierarchia aljának tartománya heterogén /bizalom, szabadság, szerződés, gyerek, de épp ugy szerepel a munkaalkalom, alapelv, stb. is/, nincs olyan mértékig strukturálva, mint az értékhiararchia csucsán levő, az intézményes világot visszaadó értékrend.

Ugy gondoljuk, az értékhierarchia alsó tartományának szerveződése szükségszerüen heterogén és sokszinü, mivel a kiemelt és prolongált értékeken kivül létező minden értékrendszer az ideológiai mechanizmus számára közömbös, s mint ilyen, egyenranguan semleges. A magyar, a jövő, a munkaóra, bér, épp ugy lényegtelen az intézmények önértéke szempontjából, mint a tulajdon, munkaviszony. Ugyanakkor tisztában vagyunk azzal is, hogy egy-egy ideológiai váltás a közömbös értéktartományból lehivhat és strukturálhat olyan értékeket is, amelyek addig nem tartoztak az ideológiailag relevánst értékek közé. A preferált sablonok kibővitése céljából be-

emelhet az eddig oda nem tartozó értékrendből bármit. Ezek az uj strukturaelemek a hierarchiában aztán előbbre is kerülhetnek, mint a régiek, hiszen a váltásnak ez is lehet az értelme. De ideológiai rendszerek rendeltetésüknek és társadalmi funkcióknak megfelelően váltogathatják is e hierarchikus sorrendeket. Például, a jövő a sajtóban és a propagandában, vagy a kvázi-tudományos gondolkodásban az értékek csucsára kerül, mig az itéletekben valahol a hierarchia alján helyezkedik el./8/

A szótár alapján élesen meghuzható a határ az ötvenes évek idcológiai rendszerei és az általunk elemzett szövegek ideológiája között. Mint már többször irtuk, bizonyos szavak hiányoznak /a magyar és a szovjet párt nagy vezéreinek nevei, a munkáshatalom stb. kifejezések/. A termeléssel és a munkával kapcsolatos szavak gyakorisága viszont jóval nagyobb, egyéb szövegekhez képest. Összefoglalóan elmondhatjuk, a politikai ideológia politikai része hiányzik. Viszont, a szövegek fogalmi sémáinak, logikai kapcsolatának világából a politika nem hiányzik, sőt a politikai viszonyok nyelvi viszonyokként ugyancsak átitatják mondatainkat.

A szavak, ha a viszonyokat önmagukban nem is árulják el, elárulják viszont a kor politikai értékrendjét és ezen keresztül reprezentálják annak politikai-társadalmi gyakorlatát./9/ Az intézményes rend kiépitése, az intézmények müködtetésén keresztül szerveződő uralom, mely az intézmé-

nyek létét önértékként tételezi, pontosan nyomonkövethető az ideológiai szövegek szóhasználatából.

Többször emlitettük, az életszinvonalra és szociálpolitikára vonatkozó szavak szótárunkban megtalálhatóak és nem is kicsi előfordulási gyakorisággal. Mind az életszinvonal, mind a juttatás, bér, sőt életforma szavak is szerepelnek a szavak listáján. Ennek a tartalmi szerepe a későbbiekben derül ki, s akkor visszatérünk problémafelvetésünkre is.

b/ A mondatok

/A redundancia és entrópia problémáról/

Módszertanunk logikájában gondolkodva, a szó szinonimák, szóösszevonások után a mondatokat - egyelőre azok tartalmát nem felbontva - vettük elemzés alá. A mondatok listájának elkészitése után gyakorisági sorrendbe állitottuk a szövegben található kijelentéseket. A módszertani-technikai eljárás közben találkozunk az un. redundancia problémával, amely feletébb figyelemre méltó megállapitásokat tett lehetővé.

A probléma már a szinonimák képzésekor is körvonalazódott. Amikor ugyanis a szinonimák összevonás után az összevont szavakat visszahelyettesitettük a mondatba, olyan szóismétléses mondatokat kaptunk, melyekben egy-egy szó többször is szerepelt. Például ilyen "bölcsességet" is, mint a "Terv az terv", vagy a "Dolgozó dolgozik a terv terv szerint".

Ezek a szóismétlések a redundancia fokáról és nagyságáról árulkodnak. E mondatok információtartalma szegényes, az egyes szavak használata uj információt nem tartalmaz, lényeges tartalmi következtetést nem tesz lehetővé. A többszörös használat a mondatok megerősitő funkcióját huzza alá, az ismétlés a mondanivaló sulykolásának feladatát látja el. A sablonokban beszélő és imperativ felszólitó állitásokat tartalmazó, illetve bizonyos magatartásokra való ösztönzés jegyében fogant nyelvek tulajdonsága az általunk leirt ismétlődéses tagolódás. Természetesen mindez már a szókészleteknél is kiderül, hiszen az egyes szavak tulburjánzása szószinten irja le a mondatszinten kiolvasható jelenséget.

A mondatelemzésből viszont következtethetünk az általunk elemzett nyelv egy másik tulajdonságára, arra, hogy ez a szöveg a "kis entrópiáju jelrendszerek" közé tartozik./10/

E felismerés több lényeges következtetést tesz lehetővé. A kis entrópiáju közlésrendszerek információmegőrzési és továbbitási képessége kicsi. Tulajdonképpeni célja eltér a modern kommunikációs rendszerek céljaitól, mivel elsődleges feladata nem az uj információ elosztásának szervezése. Többnyire ismert és elfogadott kódrendszereket használ, amelyeket intézményesen szervezett módon alakit ki, és juttat el a jelrendszerek "fogyasztóihoz".

Az intim-személyes kódokból semmit sem alkalmaz, sőt üzenetei nemegyszer a személyes szférán tulmutató szimbólumrendszerben jelennek meg. A kis entrópiáju kommunikációs

kulturában a társadalom tagja, nemcsak vevőként, feladóként is alkalmazhatja a kódrendszert, azaz, maga is tud másokkal e kódrendszer segitségével érintkezni, lényeges állitásokat közölni.

A kis entrópiáju kommunikációs jelrendszerek szegényes jelkészletüket halmozottan használják az ünnepek alkalmából. Ez az "információ csucs", amely azonban a tradicióőrzést, a szokások és eljárások eddigi rendjének megerősitését biztositja.

A kis entrópiáju kommunikációs kultura ellentéte a nagy entrópiáju kommunikációs rendszer, amely a modern intézményes rend - a politikai társadalmak - létrejöttével egyidőben alakult ki. Elemzésünk alapján elmondhatjuk, az általunk vizsgált ideológiai szövegek nyelvi szerkezete az ideológiai rendszer tradicionális társadalmakhoz való kötöttségét erősiti meg. A kis entrópiáju kommunikációs kultura számos eleme, tulajdonsága, jelen van szövegeinkben s hiányoznak a kommunikációs zártságot feloldó - ez már a szavak és mondatelemzés sikján is látszik - a nyelvhasználatot és a közlést alternativvá tevő nyelvi jelek és jelrendszerek, szavak és kijelentések.

Kis entrópiáju kommunikációként felfogva a korszak ideológiai kommunikációját, közelebb kerülünk ezen ideológia hatás mechanizmusának megértéséhez is. Ha a vevő, feladóként is használhatja a kódrendszert, és a közlési tartalmat semmi-

lyen más nyelvi rendszer nem kérdőjelezi meg /mert például, az uj jelenségek befogásának alternativ fogalmi rendszerei hiányoznak/, akkor e jelrendszer érvényességéhez kétség sem férhet. Amikor aztán a világlátását ugyanabba a kódrendszerbe csomagolja vasutas és tanár, földmüves és orvos, akkor előáll a kis entrópiáju kommunikációs kultura előnye, az általános felhasználáson keresztül szerveződő - "kvázi-univerzális" - kommunikációs tér mindenki számára jelentkező nyitottsága. Mindenki érti, beszéli a jelek nyelvét, s csak hosszu tragédiák sorozatán keresztül kérdőjeleződik meg e kódba csomagolt üzenetek valóságtartalma.

A kis entrópiáju kommunikációs tér nyilván korántsem információtartalmának gazdagsága miatt müködik. Müködésének egyes vonásait a szavak és mondatok listája is bemutatja, igazából azonban a nyelvi szerkezet belső tartalma tárja fel az információszegénységet és az ezen keresztül kialakuló társadalmi hatásokat.

Az eddigi gondolatmenet elemzésünket a tradicionális-modern társadalmak társadalomtörténeti különbségének problémájához vezette el. Ugy gondoljuk, ezen a ponton fel kell vetni egy fontos kérdést, nevezetesen, az ötvenes években kialakuló politikai kultura /politikai rendszer, politikai ideológia, politikai normák/ viszonyát a modern társadalomfejlődéshez. A kérdéskör szerteágazó és sokoldalu jellegzetességei miatt[11] a problémarendszer egyetlen egy elemét

emeljük ki, természetesen azt, ami vizsgálataink szempontjából lényeges.

Az ideológiai mechanizmusok továbbélése más mozgástörvényeknek engedelmeskedik, mint a társadalom intézményes rendjének megőrződése. /12/ Az ideológia nyelvi zártsága, a kódok és kifejezések szegényessége, az informativ tartalom negligálása, megerősitik azt a véleményt, hogy az ötvenes években ható politikai ideológia a modern politikai társadalmak politikai ideológiáinak tulajdonságából - nyitottság, alternativitás - semmit sem reprodukált, viszont tartalmazta mindazokat a modern politikai ideológiákra ugyancsak jellemző sajátosságokat, melyek a politikai zártság és status quo orientáltság elsődleges hordozói. Ez a zártság és jelentésszegénység a tradicionális társadalom örökségének jegyében épült ki. Mindez nem jelenti azt, hogy a már ugyancsak emlitett technológiára, célracionalitásra való hivatkozás, vagy az utópikus elem ne lenne jelen. Ezeknek az érveknek és kijelentéseknek megfogalmazódási eredete változatlanul a tradicionális ideológiai struktura. E témakörre az elemzés más lépcsőfokain még visszatérünk.

C. Kijelentések, állitások és gyakoriságok

A módszertani lépéseket már ismertetve, egyetlen egy dolgot szeretnénk még elmondani. Azt, hogy a szavak visszaillesztése utáni mondat tartalmilag az eredetivel azonosként fennma-

radva, nyelvi formájában megváltozott. Rag és toldaléknélküli "töltelékszavak" nélküli mondatok keletkeznek. Igy. amikor gondolatmenetünket idézetekkel támasztjuk alá, nem a számitógépes elemzések nyersanyagát irjuk le- ez érthetetlen lenne -, hanem az eredeti és a jelentésekre lepusztitott mondat sajátos keverékét.

A mondatok gyakorisági sorrendjéből indulunk ki /II. táblázat/.

A gyakorisági sorrend a következő,

leggyakoribb: "Az országban /népgazdaságban / terv folyik".

E mondatot követi hasonló előfordulási gyakorisággal: "Az országban munkaerőhiány van /munkaerőhiánnyal küzdünk/". E két kijelentés önmagában tényszerü, s ugy néz ki, objektiv állitás. E két állitást az értékelés rangjára a gyakorisági sor harmadik tagja avatja, miszerint nálunk a munkásnak "nem kell munkanélküliségben, éhséget érezve ácsorognia a gyár előtt, munkára várva, mint az a kapitalista kizsákmányolók országában napirenden van". E kijelentés fényében az első kettő mondatban jelzett intézmények /állam, terv/ azonosulnak a szociális létbiztonságot biztositó intézményekkel. Az érvelés a traditionális munkás elégedetlenségek felé tolódik el, s ezzel emocionális reflexeket mozgat meg. A "létért való küzdelem" veszteseinek elégedetlensége, a szociális jólét utáni vágyódása, a magyar társadalom két világháboru közötti koldusainak érzelmi

emléke mobilizálódik az állitások és kijelentések ilyen tipusu összekapcsolásánál.

A szociális biztonságot adó intézmények értékdominanciájának megteremtése az ellentétes, történelmileg létező rossz állapotokhoz viszonyitva történik meg. Az érvelés a legkellemetlenebb érzéseket tulajdonitja a kapitalista strukturának - éhség, nyomor - s egyuttal a legpozitivabb értékekkel látja el ezen állapot tagadásaként müködő szocialista intézményi rendszert. Egy paternalista, önmagát "jóléti államnak" feltüntető állitás sorozat önmeghatározási definiciói bontakoznak ki.

Ez az önkép-reprezentáció - amely a korszakban általánosnak mondható[13] - megállapitható az ideológiai szövegek más elemeiből is. Most, a gyakorisági sorrendet vizsgálva, az önmagát szociális államnak bemutató politikai struktura első nyomaira találtunk rá.

Az önkép-reprezentáció lényeges része az az ellenségkép, amely ugyancsak ezekben az állitásokban jelenik meg. A szakitás, a szembenállás egy társadalommal történik, annak összes intézménye, normája, szabálya kerül elutasitásra. E logika további következménye szerint a tagadott társadalom csak rossz és a vele ellentétes társadalom mindeben jó.

A szakitásban tagadni kivánt ellenség alacsonyrendüsége bizonyitásának emocionális állitásai vannak, nem pedig érvei. A kijelentések ugyanakkor egy adottságra vonatkoznak, egy

állapotra, s a "bizonyitás" ebből az állapotból indul ki. A megkérdőjelezhetetlenség az első pillanatra szembeötlő. "Terv van", mondja a legegyszerübb állitás. A megkérdőjelezhetetlenség s szocializmus - illetve annak adott - intézménykereteinek létéből indul ki. A kétértékü logika szerint ezeket az adottságokat tagadni sem lehet, mivel kételyeinkkel az ellenkező oldalra állunk. Ha a terv értelmére kérdezünk rá, akkor csak a tervnélküliséget - tehát az anarchiát, a kapitalizmust - állithatjuk. A szövegekben található más kijelentés is a tervgazdaság történelmi erényeiről, azonban ezek deklerativ jellegük, valamint alacsony gyakoriságuk miatt, a szocializmus definiciójában nem játszanak szerepet /pl. "csak a tervek által lehetséges a szocializmus épitése"/.

A gyakorisági sor első két tagja kötelező evidencia.

A munkaerőhiányról a korszak pozitivan nyilatkozott.[14] A munkanélküliség - rossz-logikai ellentéte - a munkaerőhiány. Ez csak jó lehet, mondanánk irónikusan, ha nem tudnánk milyen nagy szerepet játszott - éppen vádlottaink esetében - a munkaalkalom léte. E kétértelmü logika ráépülve a mindennapi gondolkodás világképére[15] együttesen hozta létre a pozitiv értékrend harminc év mulva már enyhe iróniával kezelt rangsorát.

Azért foglalkoztunk ilyen hosszan a gyakorisági sor első három tagjával, mert egy hosszan élő, s talán máig érvényben maradó sztereotipiáról van szó. 1986 őszén vezető állásu és felelősségteljes politikus szájából hangzott el ugyanilyen ér-

velési rend, a kapitalizmust, mint a munkanélküliek nyomorgó tömegét előállitó társadalmat jellemezte.[16] Másfelől, a tömegkommunikációs rendszert vizsgáló kutatások bizonyitják, hogy a magyar társadalom közgondolkodásának egyik centrumában még mindig az előbb elemzett sztereotipia áll.[17]

A gyakorisági sor további része a munka világáról, a dolgozók csoportjairól, a munka világának társadalmi kapcsolatairól szól.

Az a kijelentés, hogy "a dolgozók nagy többsége a munkát öntudatosan, fegyelmezetten végzi", bár gyakoriságában megelőzi, mégis szorosan kapcsolódik ahhoz a kijelentéshez, hogy "Az eredményes munkához munkafegyelem kell", valamint "Nem elegendő ötletszerüen, rendszer nélkül dolgozni".

E logikában az eredményes munkát - a tervszerüséget - a fegyelmet és a dolgozók csoportját kapcsolja össze a szöveg. Az állitások ismét axiomativ jellegüek, sőt az első három leggyakoribb állitásból tartalmilag következnek.

Az ötletszerüség társadalma ugyanis a kapitalizmus, s ez az anarchia, s fejetlenség és zürzavar birodalma, a fegyelmezetlenségek forrása. /A fegyelmezetlen dolgozók rétegei között valóban van olyan csoport, amely a mult maradványaként került be az itéletek szövegébe. /Ezzel szemben a szocializmus a jól elrendezett, átgondolt tervszerüség tartománya, s a fegyelem megtestesitője. Az ötletszerü munka rossz, a tervszerü jó. Az ötletszerü fegyelmezetlen, a tervszerü fegyelmezett.

E történelmi értékrangsorban gyökerezik a munkások csoportositása. Nem a társadalom objektiv strukturája a forrása a dolgozók csoportjainak, hanem a tervszerüséghez, a fegyelemhez - adaptációhoz - való viszony. A fegyelmezett dolgozó jót tesz, a tervek előirását teljesiti, a szocializmust épiti, a fegyelmezetlen nem. Az intézményekhez való viszony kiépitésének minősége, az intézményekhez füződő normák elfogadása vagy elutasitása alapvető a dolgozói magatartások értékelésénél.

Ezt támasztja alá a gyakorisági sor többi kijelentése is, elsősorban azok, melyek a munka célját definiálják. A meghatározás ismét a kapitalizmusra visszanyulva történik. Ott a dolgozó "a kizsákmányolók profitját növelte", a szocializmusban ellenben "magáért a közösségért, a boldogabb jövőért dolgozik". Az évek a társadalmi többlettermék elosztásának mechanizmusát is bevonják a kijelentések hatókörébe. A szocializmus adott elosztási rendszere etikailag morálisan értékesnek bizonyul. /A későbbiekben bemutatjuk a boldogság, jövő, közösség, tartalmát./

Az elosztási viszonyok magasabbrendüsége a munkát "kilépteti" a jelenből és a /boldog/ jövő előképének folyamatába állitja be. A jövő az adott munka elvégzésével biztositható, az adott munkafeladatok, munkafeltételek tudomásulvételével lehet a jövőt felépiteni.

Összefoglalva, a mondanivaló lényege az, hogy a közösség boldogsága és jövője csak az adott intézményrendszer elfogadásával biztositható. A logika olyannyira zárt, hogy az intézményes renden kivül jelentkező érdekérvényesitési törekvés azonnal a közösségi jövő boldogságigéretével kerül szembe. Tisztán áll előttünk a kommunikációs rövidzárlat, a nyelvi /ideológiai/ alternativák kiiktatása, a korlátozott kommunikáció nyelvi zárványa.

Mert valóban, ki az a bolond, aki a jövőt teszi kockára azért, hogy a jelenben magától változtasson valamit? Nem bolond az, ellenség. Ezáltal direkt módon biztositott a status quo megdönthetetlensége. Az ideológiai kommunikáció status quo védelme sziklaszilárd, direkt módon is körülbástyázott. Marad a kényszerkommunikáció, az erőltetett kommunikáció, a jövő formáiról szóló vita. /Lesz-e a kommunizmusban mindenkinek nercbundája, mikor és hogyan hal el az állam és a jog, és igy tovább./

A szocializmus munkarendjét leiró kijelentések /az irott dokumentumok szintjén/ alátámasztják az intézmények önmaguk létében hordott magasabbrendüségének tudatát. Igy például, az a mondat, hogy "A dolgozó munkabérét közvetlenül, közvetve szociális juttatás formájában megkapja", vagy "A dolgozó a szocializmus keretei között megfelelő bérért, kedvező munkakörülmények között" dolgozik. Ezek az ideológiai kijelentések a rendszer adott müködésében igazolják a társadalom történelmi

értékeit, egyuttal az elosztási viszonyokra helyezik a hangsulyt.

Szándékunk most nem az, hogy kijelentéseknek valóságtartalmára reagáljunk, vagy akár csak a Marx-Lasalle vitára utaljunk. Fontosabb az érveknek funkciójára felhivni a figyelmet. Alláspontunk szerint a szociális juttatásokra és a teljeskörü társadalmi többlettermék dolgozói elsajátitására történő hivatkozás az állam és az állami-politikai intézményrendszer valóságos - elszivó és szelektiven ujraelosztó - szerepének kikapcsolására, elhallgatására utal. /Irányitott kommunikáció./ Azt sugallja, hogy lényegtelen szerepe van a társadalmi mechanizmusok müködtetésében az intézményes rendnek, még önköltsége sincsen, müködése a dolgozónak semmibe sem kerül. A paternalista állam szociális juttatásokat középpontba állitó tükörképe néz ránk. A tükörképben az állami - intézménye - politikai mechanizmus nem parancsol, nem von el, hanem szolgáltat, mindenkinek a munkája eredményét közvetiti ki - amit csak ez az "önzetlen" állam láthat el - a hatalmi elem, az uralomgyakorlás módszertana és technikája háttérbe szorul /1952-t irunk ekkor!!/.

Az elosztás biztositott, a bér és munkafeltételek megfelelőek /hogy mikor és kinek, ezt sohasem tudjuk meg/, kedvezőek /mi a kedvezőtlen?, nyilván az anarchia és a kapitalista munka/.

Az ideológiai szövegek alapján valóban az azonosulás és az elfogadás az egyetlen ésszerü magatartás. Az ilyenképpen bemutatott világban valóban "minden munkaképes ember kötelessége, hogy a munkából kivegye részét".

Sem a szocializmus, sem a kapitalizmus valóságáról az első 10 leggyakrabban leirt mondatból nem tudunk meg többet. A tartalomelemzés természetesen feltárja majd a mélyebb nyelvi-strukturális vonatkozásokat is.

A világ és valóság strukturálatlan és homogén, ahol etikai-morális történelmi tételezettségek kötődnek intézményekhez.

A szövegekben és a szövegek mögött ki-ki bukkan a szociális jóléti állam szerepében tetszelgő intézményrendszer önképe. Ezek a kijelentések arra engednek következtetni, hogy az ideológiai szövegek egy, a saját hatalmi elhelyezkedéséből következően a társadalmi többletterméket hivatásszerüen elosztó bürokrácia önfinancióját tartalmazzák./18/

A kapitalizmus - s a piaci társadalom - egyértelmü elutasitása /anarchia, rendetlenség, fegyelmezetlenség, szervezetlenség - a piac még elő sem fordul a szövegekben/ a szocializmusban kialakuló központositott ujraelosztás ünneplése /rend, fegyelem, tervszerüség, létbiztonság/ s ugyanakkor saját társadalmi lényegét eltüntetni akaró törekvés a "bürokratikus világkép" kiépülésére utalnak./19/ Jól tudjuk, az ellenségkép, a társadalmi strukturakép és a fogalmi rendszerek belső

világának bemutatásán keresztül állitásainkat még alá kell támasztani. A gyakoriság tábla alapján azonban néhány következtetést megalapozottnak érzünk.

Állitásainkat bizonyitja a mondatok között szereplő olyan kijelentés is, mint például a dolgozó - a vádlott - nem hálás a jótéteményért, nem tudja értékelni a neki biztositott "jólétet". E szavak a paternalizmus ethoszára utalnak. De a vádlottak - elitéltek - szemére hányják, hogy a kapitalizmusban bizonyára jól dolgoztak, csak a jólétet adó társadalomban nem tesznek eleget kötelességüknek. /Itt az érvelés logikája majdnem megtörik./ Maguknak és dolgozó társaiknak okoznak magatartásukkal kárt. Előtérbe kerül a bürokrata érvelés egyik tipusa az önérdekre való hivatkozás,valamint az anonim -- adaptiv - többségre, mint mintahordozókra történő utalás. Az érvelést biztositó társadalomkép egyszerre képzel el izolált és intézményesen szerveződő érdekérvényesitést, azonban ugy, hogy az intézményes együttmüködés tengelyében az adaptiv viselkedés áll. E társadalomfelfogás annak a bürokráciának sajátossága, mely maga tagolja a társadalmat, saját kontrolljának érvényesitésével izolál és integrál. Legitimációs bázisa a loyális többség lesz,-mely anonim, de adaptiv, s ugyanakkor autonómiájától, társadalmi arculatától megfosztott,-s mely más minőségében megnevezhetetlen.

Az elitéltek a tervet és a terv megvalósitását, végeredményben a szebb és boldogabb jövőt fenyegették. Leforditva mindezt,a bürokrácia társadalomépitésének programját kérdője-

lezték meg. Ezek után egy logikai lehetőség van, az elítéltek ellenségek. Itt kezdődnek azonban azok a logikai törések, melyek valójában a kifacsart és torz érvelések létéből következnek.

Az ideológia logikája kétségkivül az ellenségek csoportjába sodorja az elitélteket. Fegyelmezetlenek, a szocializmus fegyelmét sértették meg. Ellenségek, mert aki nem azonosul, az ellenünk van. /"Aki nincs velünk, az ellenünk"./ Szemben állnak a nagy többséggel, a "becsületes dolgozókkal". Ellenségek. De ha ellenségek, akkor a politikai büncselekmények kategóriájába tartoznak. Tettük szabotázs, összeesküvés, ügynökök és kémek. Ebben a minőségükben jól karakterizálhatóak és megnevezhetőek, ezért nem lesznek politikai ügyek áldozatai. Mert ha megnevezhetőek, az anonim többség nem marad anonim többség, s a fegyelmezetlenség nem lesz lappangó és mindenkivel szemben megfogalmazható ítélet, demiurgosz. Hogy a többség is megnevezhetetlen legyen, az elitélteknek is anonimaknak kellet maradniuk.

Másfelől, a munka világában a politikai büncselekmények represszív hatást nem váltottak ki, főleg nem a munkához való viszony vonatkozásában. Olyan ellenség kellett, amely mindennapos, akinek az elitéléséről szóló ítéletet ki lehet tüzni a faliujságra, meg lehet irni a helyi sajtóban, üzemi lapban.

E csoport tehát ellenség, de nem olyan nagyon az. Ellenség, mivel az anarchia, a fegyelmezetlenség normáit viszi be az üzembe és erodálja az adaptáción alapuló együttmüködést. Öntudatlan, és elmaradott, hangzott a végleges minősités. Az öntudat alacsonyabb fokán álló csoportról van szó - mondja az ideológia. A fenyegetettség fokozására - Sztalin 1929-es beszédének szellemében - a belső és köztes ellenség mindig alkalmasabb, mint a külső, és jól karakterizálható.[20] E csoport - mondják róluk - nem érti a munka jelenlegi társadalmi szerveződésének lényegét, azt, hogy a "munka nem kényszer többé", s pszichológiai fogyatékosságával fenyegeti a jövőt.

Igy az ellenséget két csoportra bontják. Eseteinkben az "öntudat hiánya miatt politikailag elmaradott" minősités jár. Ezek a dolgozók a munka céljában és jellegében "nem látják" a változásokat. Mindez ugy is lefordítható, hogy a társadalomszervező bürokrácia teljesitményét kicsinylik le és nem ismerik el a számukra előirt magatartások kötelező érvényét.

A csoport a politikailag intézményes formákat nem elutasitja, hanem <u>nem fogadja el.</u> Nem fordul ellene tudatosan, de nem tanusitott irányukba adaptiv magatartást sem. A társadalom többsége és a tudatos ellenség között helyezkedik el, <u>"köztes" csoport.</u>

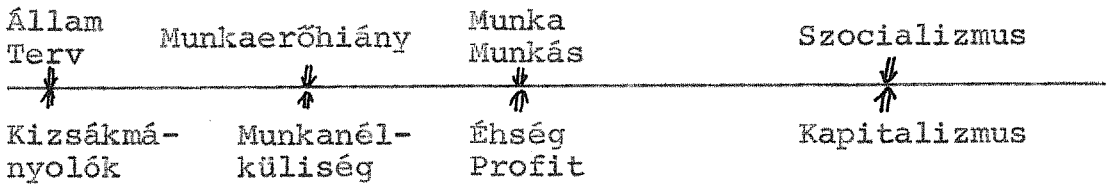
Az ideológiai világkép ebben az esetben majdnem pontosan adja vissza a valóságot. Ez a csoport ugyanis - ismerve e csoport társadalmi pozicióit[21] - valóban a mezőgazdaság és az ipar közötti köztes térben helyezkedik el. Más elemzési

szempontok szerint a társadalom hátrányos pozicióiban található meg, sokszinüségében, heterogenitásában csak pozicionális helyzete teremt egységet.

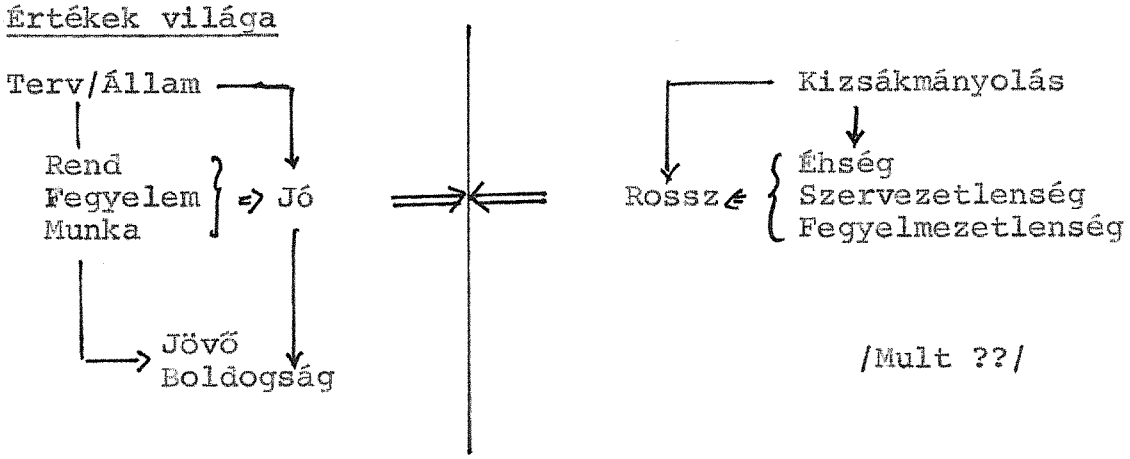
A következőkben elszakadunk a tartalomelemzés logikájától, a statisztikai sorrendek elemzésétől. Elfordulásunk - amely csak ideiglenes - azzal magyarázható, hogy igyekszünk szövegszerüen bemutatni azoknak a kijelentéseknek és mondatoknak összefüggését, melyek a statisztikai sorokból nem rekonstruálhatóak, viszont az itéletek szövegeiből kiirhatóak.

Előtte még szeretnénk néhány sémát felrajzolni az eddigi kijelentések logikai szerkezetéről.

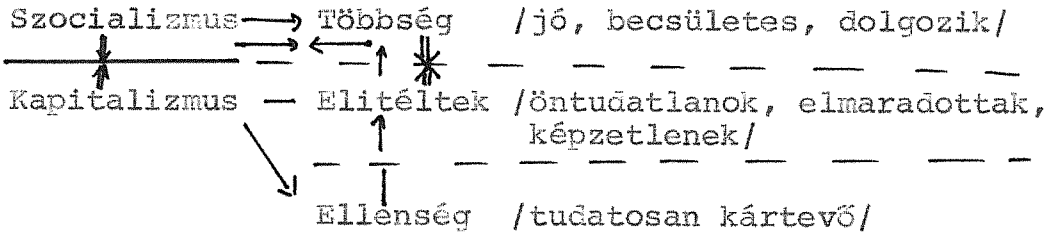
1/ Az intézmények világa

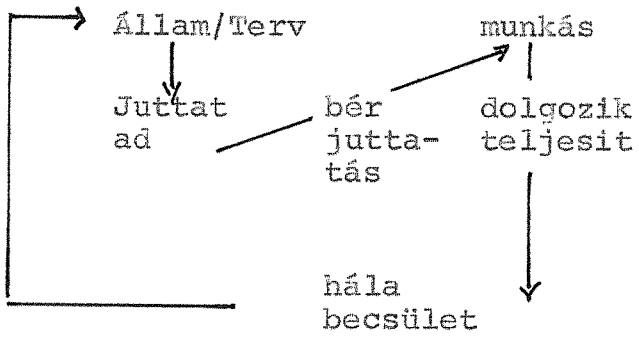
2/ Értékek világa

3/ A dolgozók

4/ Viszonyok és relációk

Mivel a fogalmi relációkat külön is vizsgáljuk, csak arra hivjuk fel a figyelmet, hogy a társadalmi viszonyok, kapcsolatok, a társadalmi intézmények strukturálatlanok, illetve egyoldalu közlekedést tesznek lehetővé. Az állam eloszt, a munkás dolgozik. A valódi viszonyok kiszorulnak a kommunikációs térből, másodlagos kérdések képezik a gondolkodás és kijelentés rendszerének alapját. A valódi konfliktusok helyett egyoldaluan rögzitett konfliktus tematizálása épül ki.

d/ A kijelentések további elemzése

1. A társadalomra veszélyesség bizonyitása

A vádlott cselekedetéről kimutatták, hogy az objektiven veszélyeztette a társadalmat.

Másodszor, a vádlott társadalmi környezetének leirásával a vádlott feltételezhető személyiségét ábrázolták, igy támasztották alá a büntetés indokoltságát.

Előtérbe került a magánvaló-magáértvaló munkásosztály ideológiai szembeállitása. A vádlottak többnyire kirekesztődtek a magáértvaló - mint láttuk, az öntudatos - munkásosztályból, egy alacsonyabbrendü kisebbség tagjaiként mutatták be őket.

Két példa az elmondottakra:

"Az igazolatlan munkamulasztás veszélyezteti népgazdasági tervünk, vagy legalábbis annak valamely részlete megvalósitását. Sérti tehát a szocialista épités érdekét".

"Tekintettel azonban arra, hogy a vádlott cselekményének az oka nem szembehelyezkedés a dolgozó nép társadalmával és cselekményét nem kártevő célzattal, hanem öntudatának nagymérvü elmaradottsága, politikai képzetlensége miatt követte el..."

2. Enyhitő körülmények és ideológiai érvelés

A Legfelső Bíróság egyedi döntése nemcsak az igazolatlan hiányzások, önkényes kilépések büntetőjogi szankcionálására adott lehetőséget, hanem az alapjogszabály /1950:4 tvr/ büntetési módját is enyhitette. Igy enyhitő körülmények esetében a szabadságvesztés helyett havitó-nevelő munka lett az elitéltek büntetése.

Az enyhitő körülményeket a vádlottak személyiségéből, élethelyzetéből, társadalmi körülményeiből vezették le. Két tipikus enyhitő körülményre hivjuk fel a figyelmet. Az egyik az ellenséges célzat hiánya, tehát a társadalommal szembeni direkt ellenséges szembenállás kizárása, a másik a vádlott objektiv osztályhelyzete, nem egy esetben öntudatlansága. A magábanvaló osztályhoz tartozást a vádlott javára irták.

Ugyanaz az érvelés, amely a társadalomra veszélyességet alátámasztotta, használhatónak bizonyult a büntetés enyhitésének eseteiben. Az enyhitő körülmények között természetesen nemcsak ideológiai axiómák szerepeltek, helyet kapott az elitéltek körára, nemére, családi körülményeire történő hivatkozás is.

"A vádlott a dolgozók osztályához tartozik. Osztályhelyzetére figyelemmel a dolgozó nép ellenségének nem tekinthető. Osztályhelyzete, társadalmi nevelésének hiánya és egyéb okai is arra utalnak, nem áll ellenségesen szemben a társadalommal".

Hosszabb idézetünk összefoglalóan mutatja be az elmondottakat:

"Vádlott a tárgyaláson belátta, hogy a munkafegyelmet sulyosan megsértette, de tettét megbánta és beismerte, hogy dolgozóhoz nem méltó magatartást tanusitott, mivel megsértette népgazdaságunk gazdasági rendjét.

Népköztársaságunkban tervgazdálkodás folyik. Ennek azonban elengedhetetlen előfeltétele, hogy ebből az épitő munkából minden ember kivegye a részét. Nem elegendő azonban rendszer nélkül, ötletszerüen dolgozni, hanem az eredményes munkához munkafegyelem is szükséges.

Dolgozóink tulnyomó többsége ma már nemcsak tudja, hanem át is érzi, hogy a munka nem kényszer többé, hanem becsület és dicsőség dolga. A munkás ma már nem a kizsákmányolók profitját növeli, hanem magáért a közösségért, a boldogabb jövőért dolgozik. Munkájuk ellenértékét vagy közvetlenül, vagy közvetve, szociális juttatások formájában meg is kapja, s ennek tudatában a dolgozók tulnyomó többsége lelkesen és fegyelmezetten vesz részt a termelő munkában.

Sajnos, azonban még mindig akadnak olyanok, akik nem ismerik fel, vagy nem akarják felismerni, másrészt pedig olyanok, akik megfelelő öntudat hiánya vagy politikai elmaradottság okából nem képesek felismerni azt az óriási különbséget, amely a munka célja és feltételei között a multban fennállott és jelenleg is fennáll.

Előbbi csoportba tartoznak népi demokráciánk ellenségei, akik legelszántabban minden eszközt felhasználnak arra, hogy akadályokat görditsenek az épülő szocializmus utjába, a másik csoporthoz tartoznak azok, akiket az osztályellenség félrevezetett, vagy akik még nem tudtak megszabadulni a kispolgári gondolkodás csökevényeitől.

Az előbbiek szándékosan akadályozzák az utóbbiak pedig tudatlanságból, a kellő felvilágosultság hiányából zavarják meg.

A tárgyalás során semmi adat nem merült fel arra vonatkozólag, hogy a vádlott az előbbi csoportba tartozott volna, vagy a munkafegyelem megsértésével szándékosan akart volna kárt okozni népgazdaságunknak. Ellenkezőleg, az világlott ki, hogy fegyelmezetlenségének az öntudat és főleg a társadalmi nevelés hiánya voltak okai.

Nem kétséges, hogy a munkafegyelem megsértése, az igazolatlan mulasztás veszélyezteti népgazdasági terveink megvalósitását, és sérti a szocialista épités érdekeit, ezért társadalomra veszélyes..."

3. Az ideológiai kijelentések néhány összefüggése

Az ideológiai elemek előfordulását alapvetően a bíróságok megyei elhelyezkedése határozza meg.[22] Sem az elitéltek társadalmi helyzete, sem magatartásuk motivumrendszere nem befolyásolta az ideológiai érvelések előfordulását.

Gyakori hivatkozás: "A szocializmus előfeltétele, hogy a munkából mindenki kivegye részét", és az a megállapitás, hogy a "munkához munkafegyelem kell".

A munkafegyelem - mint láttuk - olyan fogalmi környezetbe került, amely a kor kiemelt jelentőséggel biró értékeiből állt /szocializmus-tervgazdaság/. Ez a szövegkörnyezet felerősitette a munkafegyelem fontosságát, társadalmi sulyát, ugyanakkor még negativabbá tette a munkafegyelem ellen vétők cselekedetét.

Az elitéltek legnagyobb "büne" az ötéves terv megvalósitásának veszélyeztetése. Ezután a munkafegyelem, majd a tervgazdaság sérelme következett. A sorban negyedikként az üzemi részletterv és a szocializmus épitésének sérelme szerepelt.

Az elitéltek személyiségét jellemző tulajdonságokkal a vádlott személyiségét értékelték és ezen kersztül bizonyitották be a büntetés jogosságát. Leértékelték a vádlott - elitélt - személyiségét, lefokozták emberi tulajdonságait. A leggyakoribbak egyike az az érv, miszerint az elitélt nem látta be, mit kellett volna tennie, azaz felvilágositatlan /öntudatlan/. Nem tartozott pszichikailag a magáértvaló munkásosztályhoz. Ezután a szocializmus eredményének nem értékelése, majd a szocializmus és a kapitalizmus közötti különbség fel nem ismerése következett. Körülbelül azonos mértékben szerepelt a többi tulajdonság, az önérdekét követő személyiség, a fegyelmezetlenség.

Alapvetően negativ személyiségjegyekkel találkoztunk.

De negativak azok a csoportok is, ahová ezek a negativ személyiségek tartoznak. Legkarakterisztikusabb csoport az öntudatlan dolgozók csoportjáé. Ezt követi a mult maradványait magukkal cipelők, a képzetlen és elmaradott dolgozók, valamint az önző anyagias dolgozók csoportja.

Látható, két különböző csoportot vontak egybe. Azokat, akiket /képzetlennek/ öntudatlannak ítéltek - azaz tudati beállitottságuk hibás - és azokat, akik érdekeiket nyiltan képviselték - azaz, akiknek a magatartása hibás.

A pozitiv minták és példák elemzéséből közvetetten is kidomborodik a két csoport jellemző karaktere. Azok a dolgozók a dicsérendők, akik, egyfelől, öntudatosak /kötelességtudók/ és azok, akik érdekeiket nem helyezik a társadalom érdekei elé. De ezeket a pozitiv mintákat huzta alá a dolgozóval szemben támasztott követelmények listája. Igy a fegyelmezettséget, az előirások betartását, a képesség és tudás maximumát nyujtó tevékenységet tekintették a helyes magatartás jellemzőjének.

4. Az ideológiai érvelés rendszere

A következőkben bemutatjuk az itéletek ideológiai világképének néhány vonását.

A/ Érdekek és érdekrendszerek

Leggyakrabban kifejtik, hogy a cselekmény a vádlottnak is kárt okoz: azaz, önérdekére hivatkozással itélik el.

"A terhelt a fegyelmezetlen magatartásával hátráltatta a vállalat munkatervének teljesitését. Ezzel saját magának és a népgazdaságnak is kárt okozott, mert hiszen csak a tervek pontos teljesitése teszi gazdagabbá országunkat, és csak a gazdag és erős országban emelkedhetik a dolgozók életszinvonala".

Az öntudatlan dolgozó elitélése a következők szerint történik: "A vádlott ... magatartása öntudatos dolgozóhoz méltatlan magatartás volt. A hét müszak mulasztása a tervfegyelmet sérti. Ezen mulasztás folytán a termelésben jelentős kiesést okozva, az üzem részlettervének megvalósitását veszélyeztette, különösen nagy jelentősége a büncselekménynek, ha figyelemmel vagyunk arra, hogy a vádlotthoz hasonló magatartásu egyéneknek a termelésből való kiesésével mily nagy tömegü munkás veszik el a tervteljesitésből".

Az egész társadalmi-gazdasági rend elleni vétséget tulajdonitanak az elkövetőnek.

"Népköztársaságunkban tervgazdaság folyik. Ennek azonban elengedhetetlen előfeltétele, hogy ebből az épitőmunkából minden munkaképes ember kivegye a részét. Nem elegendő azonban rendszer nélkül, ötletszerüen dolgozni, hanem eredményes munká-

hoz munkafegyelem szükséges. Dolgozóink java része ma már nemcsak tudja, de át is érzi, hogy a munka nem kényszer többé, hanem becsület és dicsőség dolga. A munkás ma már nem a kizsákmányolók profitját növeli, hanem magáért, a közösségért, a boldogabb jövőért dolgozik. Munkájának ellenértékét vagy közvetlenül vagy közvetve, szociális juttatások formájában meg is kapja, s ennek tudatában lelkesen és fegyelmezetten vesznek részt a termelő munkában. Ez alól a vádlott kivétel".

Olyan öntudatlan dolgozót itélnek el, aki képtelen egyéni érdekét háttérbe szoritani.

"A vádlott magatartását vizsgálva, a biróság arra a meggyőződésre jutott, hogy a vádlott nem elég öntudatos, egyéni érdekét nem tudja összhangba hozni a közösség érdekével, nem értékelte kellőképpen, hogy az Acélgyárban minden munkaerőre szülség van..."

Aki nem dolgozik - mert igazolatlanul hiányzik - az Alkotmányt is megsértheti.

"Az Alkotmány 9.§. szerint a Magyar Népköztársaság társadalmi rendjének alapja a munka. Minden munkaképes egyén joga, de egyszersmind kötelessége, hogy képessége szerint dolgozzék. A munkatörvény pedig kimondja, hogy a munkafegyelem megtartása minden dolgozó kötelessége és becsületbeli ügye. Az igazolatlan munkamulasztások és önkényes munkaelhagyások veszélyeztetik a népgazdasági tervnek, illetve részlettervnek megvalósitását és sértik a szocialista épités érdekeit, valamint a népgazdaság gazdasági rendjét".

Minden bemutatott példa közös sajátossága az össztársadalmi érdek felsőbbrendüségére való hivatkozás. Az ideológia logikája automatikus összhangot teremtett egyéni tett és társadalom között. A megfogalmazás, leforditva a büntetőjogi nyelv fogalmaira, a társadalmi veszélyesség egyik elemét jelentette. Ezzel a társadalom /fiktiv/ érdekétől eltérő cselekedet, magatartás deviáns lett, s mint ilyen, legitim módon büntethető.

Végül egy olyan tipust mutatunk be, amely a munkavállaló érdekének háttérbe szoritásához nem használ fel semmit.

"Vádlott azzal védekezett, hogy keresményéből családját nem tudta eltartani, s mert felmondását nem fogadták el, azért hagyta el munkahelyét önkényesen. Előadta, hogy korábbi munkahelyéről ... is önkényesen távozott, mivel a fizetéssel ott sem volt megelégedve... A biróság vádlottnak éppen azon előadásából, hogy korábbi munkahelyén sem volt megelégedve azzal a fizetéssel, amelyek jóval tulhaladták azt az összeget, amelyet most mint alkalmi napszámos megkeres. ... azt a következtetést vonta le, hogy a vádlott munkához való viszonya rossz, munkahelyeit nem állja, s nyilván keresi azokat a helyeket, ahol munka nélkül vagy kevés munkával tehet szert keresetre. Vádlott kellő öntudattal nem rendelkezik, aki még mindig nem látja, s nem tudja azt, hogy a maguk erejéből kell egy jobb, egy boldogabb szocialista országot épiteni. Magatartásával munkatársai körében is lazitja a fegyelmet, s veszélyezteti a bányaterv megvalósitását".

B/ A társadalomra veszélyesség tényezői

A társadalomra veszélyesség megállapitása [illegible] annak a körnek bemutatásával történik, akik nem veszélyesek a társadalomra. Ezek a "szorgalmas dolgozók", a /- már idézett -/ fegyelmezett többség tagjai. Ők megértik, hogy "a terv teljesitése saját érdekük". Ők a "becsületes" munkás tipusai, akikről legtöbbször azt a nagyon fontos információt kapjuk, hogy "sokan vannak", vagyis a többséget alkotják. Ebből megtudhatjuk, hogy a renitens, aki nem dolgozik becsületesen, nem fegyelmezett, aki nem ismeri fel helyesen saját érdekét, az csak a kisebbség tagja lehet. Kisebbség az, amely saját társadalmi poziciójáról is annyit tud meg, hogy nem a többség. Az ideológia prizmájában a többség a magáértvaló osztály tagja, a deviánsok nem azok.

Irtuk, "köztes" pontosan tükröződik ideológiai megitélésükben. A szöveg alapján a következő csoportokba sorolhatjuk őket.

A/ Képzetlen, politikailag elmaradott. Jellemzőik, hogy kevés információval rendelkeznek a társadalmi valóságról.

B/ A szocializmust nem értékelők csoportja. Álláspontjukban kimutatható, hogy nem tudják megfelelően értékelni a munkanélküliség megszüntetését, a tőkés kizsákmányolás felszámolását.

"A terhelt ezzel a cselekményével sértette a munkafegyelmet. Megszegte a termelésre vonatkozó kötelességét, és ezzel hátráltatta a népgazdasági tervek teljesitését. A terhelt cselekménye azt bizonyitja, hogy még nem értékeli kellően azt, hogy a szocialista társadalomban kedvező feltételek között élhet, dolgozhat, megfelelő munkabérért. Nem kell éhen munka nélkül ácsorognia, mint a kapitalista országokban élő dolgozóknak. Nálunk munkaerőhiány van, és igy nem fenyegeti a munkanélküliség réme a dolgozóinkat. Ez a tudat kevésbé öntudatos embert csábitja a munkafegyelem lazitására. Pedig a munkafegyelem lazitása megkárositja államunkat is, mert csak a tervek során fejlődő, erősödő népgazdaságunk tudja biztositani az életszinvonal állandó emelkedését. Sőt a békének biztositéka is az erős ország..."

C/ <u>A mult terheit cipelő öntudatlan</u>

Ő az, aki a multból örökölt bizalmatlanságát átviszi a mai államapparátus megitélésére is, de az is ide tartozik, akit menhelyen, szülők nélkül neveltek fel.

"Cselekménye részben arra vezethető vissza, hogy a vádlott hányt-vetett élete alatt ismételten összeütközésbe jött a törvénnyel, hogy szülei gondozása nélkül nőtt fel, és kétségtelen, hogy a régi időkben még nem forditottak olyan nagy figyelmet a szülő nélkül maradt gyerekek gondozására, és nevelésére, mint ahogy a népi demokráciánk most figyelmesen és gondosan neveli a szülő nélkül maradt gyerekeket".

D/ Az önző anyagias egyén

Ezek, akik a család létfenntartási gondjait enyhitendő aratási-cséplési szerződést kötnek, vagy az alkalmi munkét is megpróbálják. Esetleg bér, fizetés problémák miatt lépnek ki a vállalattól.

"Önző, anyagi érdekét a népgazdasági érdekek elé állitotta. Az az érvelés, hogy a családja fejadagjának biztositása miatt vállalt munkát, nem fogadható el, mivel a szocializmus alapelve a munka szerinti elosztás, és a vádlottnak a munkahelyén kellett volna többet és jobbat teljesiteni. Akkor családja anyagi gondjait meg tudta volna oldani".

E/ Kétlaki

Öntudatlanságának oka a mezőgazdasághoz kötődése. Az anyagias tipus egyik alaptipusa, de többnyire kisparaszti birtoknagysággal rendelkezik.

"Kormányzatunk minden erővel arra törekszik, hogy a kétlakiságot felszámolja, aminek következménye az is, hogy vádlott sem az iparban, sem a mezőgazdaságban teljesértékű munkát nem tud végezni, munkahelyét elhagyja, s ezzel a vállalat részére kiszabott részletterv sikereit veszélyezteti".

F/ Kártevő

Tettében kárt okoz, anélkül, hogy tudatosan akarná ezt. Öntudatának hiánya sarkallja őt tettének elkövetésére.

G/ Ön- és közösségveszélyes

A kicsit is irónikus megfogalmazás mögött azok állnak, akik még azt sem ismerik fel, hogy tettükkel önmaguknak is kárt okoznak.

"A szocializmust épitő társadalmunkban megengedhetetlen a munkafegyelem lazitás, mert mi terv szerint dolgozunk, s a terv teljesitésében minden dolgozó munkája be van számitva. Az igazolatlanul hiányzók munkája kiesik a termelésből és megzavarja a tervteljesitést. Tervünk lemaradása minden dolgozó részére hátrányos, - az igazolatlanul mulasztó részére is, mert csak a tervek 100 %-os teljesitése fejleszti népgazdaságunkat. A népgazdaságunk, ha nem fejlődik, akkor gyengül az ország, süllyed az életszinvonal, vagyis hátrányt jelent minden dolgozó számára".

Az előbbiekben igyekeztünk számbavenni az önhibájukon kivüli öntudatlan dolgozók csoportját. Természetszerüen ezek a csoportok csak a rendszerező logika számára adják magukat ilyen tisztán. A szóhasználat gyakran egybemossa őket, a vádlottat több csoport tagjaként is megemliti.

Az érvapparátus meghatározott társadalomképet közvetit és hordoz. A társadalom leirása - ideológiai interpretációja - arra vállalkozik, hogy bemutassa azt a valóságot, ami ellen felléphnek az igazolatlan hiányzók, kilépők, egyszóval a vádlottak, az elitéltek.

Az ideológiai valóságelemeket egy gondolat füzi öszsze. Eszerint a létező szocializmus az egyedül lehetséges szocializmus, valamint a földön létező világok legjobbika. Az adott rend /gazdasági és politikai/ érvényessége megdönthetetlen és megkérdőjelezhetetlen. Mivel az a lehető legjobb világ; olyan világ, amelynek minden része, intézménye, értéke eleve tökéletes; ezért minden olyan törekvés, amely megsérti, veszélyezteti ezt a rendet - vagy akár annak legkisebb elemét is - bün, fogyatékosság, s mint ilyen elitélendő és leküzdendő. Mivel jellemzik az itéletek az adott világ felsőbbrendüségét? Érvek a következők szerint csoportosithatók:

1. Politikai jellegüek

Nem az adott uralmi-hatalmi viszonyok szerepelnek az érvek között. A politikai vezetés jószándékáról biztositó érvek kaptak helyet e csoportban. Ezeket egyetlen egy ponton egészitik ki, a tulajdonviszonyok gyökeres megváltozását hirdetve. A tulajdonviszonyok ilyen változása eleve biztositék a társadalmi formáció magasabbrendüségére. /E kérdéskört többször emlitettük, mivel itt az érvelése a kor ideológiai kinálatából nem vettek át mindent./

2. Gazdasági jellegüek

A tulajdonviszonyok változása nemcsak a politikai rend, hanem a gazdasági rendszer előnyeit is jelzik. De a gazdasági rend előnyeit támasztják alá a kizsákmányolás megszüntetéséről, a társadalmi termelés és elosztás összhangjáról szóló érvek is.

3. Szociálpolitikai érvek

Közvetlenebb, a dolgozóhoz közelebbálló területet vesznek célba az érvek. Az elosztás egész rendszerének felsőbbrendüségét támasztják alá. Az érvek jelentős hányada arról szól - ezt elemeztük -, hogy társadalmunkban megszünt a létbizonytalanság, sőt - láttuk - érdemként kezelik a munkaerőhiányt.

A fő érdem a tervgazdálkodásé. A társadalmi haladás letéteményese a terv, az előnyök legfontosabb elérési eszköze a terv.

"A szocializmus épitése csak tervszerüen, ezidőszerint a felemelt ötéves terv keretében történhetik sikeresen. Ezért nem kétséges, hogy az a dolgozó, aki a munkafegyelmet sérti, hátráltatja üzemének tervteljesitését, s ezzel veszélyezteti népgazdasági részletterveink megvalósitását".

"A vádlott cselekménye sérti és veszélyezteti népgazdaságunk tervszerü épitő munkáját, melynek célja a szocialista társadalmi rend felépitése, illetve ezen társadalmi rend gazdasági megalapozásának elvégzése".

C/ Az itéletek ideológiai szövegeinek politikai-ideológiai háttere

Az itéletek ideológiai érvelésének hátterét a kor politikai ideológiájában találjuk meg.[23] Az ideológiai logikában eltünik a társadalmi viszonyok, intézmények, magatartások heterogén rendszere és egy homogén, egységes egész részeiként tünnek fel. A rendszer /társadalmi-politikai-gazdasági/ minden egyes eleme, mivel a rendszer része; eleve csak a jövőt, csak a haladót, csak az előrelépést szolgálja. Mindez visszavetitve a tervek bemutatására, az éppen fennálló terv mitikus köntösbe öltözik. A terv az egyetlen lehetséges eszköz a szocializmus épitésére. Mindig a tervek rendszeréről esik szó, olyan racionális előirás-rendszerről, amelyben egységes egésszé illeszkedik a résztervek sorozata. A terv a szocializmus épitésén keresztül a jövő hordozója, a boldogság, az igéret földi mása.

Az érvek egy láthatatlan - racionális - kéz- és gondolatvilág által vezérelt társadalom képét irják körül. Minden elemnek meg van a maga feladata ebben a világban, minden rész pontosan illeszkedve kerekiti ki az egészet, rend és harmónia a világ két alappillére. A jelen csak állomás a jövő országutján, a jelen minden alkotóeleme a jövőt szolgálja.

A korszak ideológiája nemcsak a racionális harmóniát, hanem a heroikus küzdelmet is lényegeként fogalmazza meg. Hatalmas, gigantikus küzdelem folyik, amit az emberiség, s nép jövője szentesit.

Ezekben a racionális renddé érett keretekben valóban bün minden érdekellentét, konfliktus, eltérés a közös jövő igéretétől.

A társadalom - hangsulyozzák - minden szektorának egységesen kell fellépni, mivel a társadalom egésze egyet akar, a szocializmus felépitését. Ezen egységtörekvésnek fő letétemenyese a párt, aki a munkásmozgalom egységén keresztül az egységes munkásosztályt képviseli.

Az egység feltétele a politikai harc, az ellenséggel történő leszámolás. Az ellenséggel való leszámolás biztositék a gazdasági fejlődést akadályozó erők felszámolására is.

A társadalom egysége a szocializmusért folytatott küzdelemben manifesztálódik, ami a párt állandóan és szükségképpen helyes politikájában érhető tetten. A szocializmus azonos a termelőerők rohamos fejlődésével, ami az irányitás és munkaszervezés párt által javasolt formáinak bevezetését jelenti. A termelés napi, konkrét szituációiban megvalósuló magatartás, ennélfogva össztársadalmi jelentőségre tett szert. Rákosi minderről a következőket mondja:

"Amikor a munkásirányitó, az élmunkás, az ésszerüsitő ... uj termelési módokon töri a fejét, anyagot takarit meg, jobban kihasználja a gépet, ezzel nemcsak saját életszinvonalát növeli, nemcsak jobban keres, de egyben meggyorsitja, megszilárditja a szocializmus épitését is".

"Két vagy három éve mindenki csak magával törődött, az volt az elve, kaparj kurta neked is lesz. A ... /parasztság/ ugyanugy, mint az ipari munkás, felismeri saját sorsa és az ország épitése között az összefüggést, kölcsönhatást ... uj emberré alakul./24/

Rákosi megnyilatkozásával jelzett logika szerint az ország, a közösség ügyével való azonosulás ki kell, hogy kapcsolja az egyéni érvényesülés gondolatát, célját. Az egyén érdeke, célja, élete értelme a közösség szolgálata, a közösségnek való alárendelődése. Minden más cél, érdek, közösségellenes, s mint ilyen, önzés.

Gazdasági-politikai egység, homogén társadalom, homogén munkásosztály, a közösség feltétlen felsőbbrendüsége.

A társadalom ellen sokféleképpen lehet véteni. Egyik leggyakrabban idézett mód a fegyelmezetlenség. A fegyelmezett-öntudatos dolgozó "belátja" az ország érdekének elsőbbségét, a belátás alapján alárendeli ennek magát; a fegyelmezetlen nem.

A fegyelmezetlen éppen ezért is nem felel meg a "munkásosztály" definiciójának, mivel a proletariátust a belső egység, a fegyelmezettség, a szervezettség jellemzi.

A munkafegyelem kérdése; mivel a munkásosztály egysége a termelésben tanusitott fegyelemben jelenik meg; központi fontosságuvá válik. A nem megfelelő munkafegyelem egyfelől minden rossznak az okozója, másfelől az a dolog, amit ürügyül lehet felhasználni különböző munkáscsoportok félreállitásához.

A munkafegyelem csökkenését, a lazaságot teszik felelőssé minden gazdasági nehézségért.

"Minden olyan gyárban, bányában, vagy épitkezésen, ahol a tervek által előirt kötelezettségeket nem teljesitik, ahol a szállitási határidőket nem tartják be, ahol a termelés minőségét nem javitják, ahol a gyártási önköltség nem csökken, ahol anyagtakarékosság helyett pazarlás uralkodik, a hibák forrásának kimutatásakor mindig eljutunk a munkafegyelem lazaságához." /25/

A termelési feltételek biztositásában bekövetkező hiányok, a vezetés - adminisztráció - felkészületlensége a munkafegyelem lazaságának örve alatt a termelőmunkások nyakába varratik.

A munkafegyelem be nem tartásának okai az ismert séma szerint a következők:

1. A fegyelmezetlen dolgozók. Még nem elég fejlett az öntudatuk, nem érnek fel- ésszel - a munkásosztály egészének álláspontjára, nem látják be - végső soron - az iparfejlesztés fontosságát.

2. Fejlődésbeli visszamaradottság nem a tudat csökevénye, hanem objektiv okok - pl. kétlaki életmód - következménye.

3. Faluról jött az iparba dolgozni, még nem tudta átvenni az ipari munkásság fejlett és ontudatos munkakulturáját. Ide kell sorolni az uj munkaerő olyan csoportjait, mint a nők és a kisiparból jött munkásság.

4. Ide tartozik az a munkás is, aki nem teljesiti a normáját. "... a normáját nem teljesitő munkás az esetek többségében rendetlen, megtüri a lazaságot, fegyelmezetlen, kibujik a nehezebb munka alól, nem engedelmeskedik feljebbvalójának".

A munkás minden helyzetben a saját érdekei ellen cselekszik, mert "a szocialista fegyelem merőben különbözik a kizsákmányoló társadalmak által kierőszakolt munkafegyelemtől. A szocialista társadalomban megszünt a kizsákmányolás, a termelőeszközök a dolgozó nép tulajdonává lettek. Mivel a munkafegyelem a munkáltató és a munkavállaló viszonyát fejezi ki, a szocialista társadalomban pedig mind a munkáltató, mind a munkavállaló maga a dolgozó nép, ebből következik, hogy a szocialista munkafegyelem maguk a dolgozók által vállalt önkéntes fegyelem".

Az ideológia a politikai rend oldalán müködve tagadta a társadalmi automatizmusok létét, igy az egyéni tettek eleve össztársadalmi jelentőséget kaptak. Ez az ideológiai logika "szerencsésen" találkozott a társadalomra veszélyesség tanával, amely amugy is az egyén cselekményének társadalmi sulyát fejezi ki.

III. Az itéletek ideológiájának néhány jellemzője

A bemutatott világkép alapján teljes bizonyossággal állithatjuk, a társadalomszervező, hierarchikus uralmi formákat létrehozó bürokrácia világlátása motiválta és "alkotta meg" az ideológia szövegeit. A piac lebecsülésének, a központositott ujraelosztás dicsőitésének érveihez olyan megállapitások kapcsolódtak, amelyek az autonóm és kollektiv munkáscselekvések, érdekképviseletek és társadalmi érdekérvényesitő magatartások kikapcsolását, negligálását támasztották alá. Igy a társadalmi cselekvések porondján az állami szervező és tervező bürokrácia maradt az egyedüli szereplő. Ez az ideológiai rendszer semmiféle más kreativitás elismerésére nem nyujtott "logikai" teret.

A társadalom aktiv tényezője, a nagy racionális mü, a Terv lett az egyetlen társadalomszervező érték.

A terv - miként ezt a mondattipusok elemzéséből láttuk - a racionális harmónia biztositéka, a társadalom racionális vezérlésének, a célracionális magatartások biztositásának eszköze és alapja. E szempontból az ideológiai szövegek "kettős természetüek". A célracionális előrelátásra, a tudományos megállapitásokra /tudományra, tudásra, de még nem technológiára/ épülő ideológiai érvek egybekapcsolódnak a tradicionális ideológiai értékrendszerekből meritkező politikai érvelésekkel. /Kapitalizmus - rossz. Szocializmus - jó./ Bár az itéletek szövegkontextusaiban az "uj ideológiai tudás"[1] csak csiraformá-

jában lelhető meg, a sztálinizmus ideológiai rendszerében a tudományos racionalitás dicsőítésének, a társadalom tudományos- és nem politikai, azaz, konfliktusmegoldásokon keresztül vezető-irányitásának felmagasztalása fontos szerephez jutott.[2] E gondolkodásmód a kelet-európai társadalmak ipari elmaradottságából származott, pontosabban a lemaradást, a felzárkózás behozni kivánó fejlődés technika kultuszából. Sikeresen találkozott e törekvés a polgári ideológiák korai, az eredeti tőkefelhalmozást alátámasztó racionalizmusával, valamint a szocialista ideológiákat minden formájában jellemző evolucionalizmussal.

A technikai-tudományos racionalitásra hivatkozó értékrendszer beépült az etikai - morális - politikai értékekre és normákra utaló ideológiai axiómák közé. A beépülés azonban nem mellérendeződést hozott, hanem alárendelődést. Igy az ideológián belüli primátust a hagyományos ideológiai értékösszefüggések hordozták.

Ennek következtében a kapitalizmust, például, meg kellett fosztani a technológiai fejlődés /és egyáltalában a fejlődés/ lehetőségétől és a racionális társadalomvezérlést is egyedül a szocialista társadalomnak kellett tulajdonitani.

A terv racionalitása önmagában egy politikától mentes racionális mezőt jelentett. Politikától mentes mező természetesen csak abban az értelemben létezik, hogy a politikai uralom adott rendjére utalás eltünik a terv belső összefüggéseinek

racionális logikája mögött. A politikától való megfosztás - amely az "uj ideológiai rendszer" sajátossága - végbe is ment, meg nem is, mivel a politikai ideológiák hagyományos értéktételezésére való utalások a racionális terv előirásait beiktatták a politikailag értéktételezett világba.

Az ötvenes évek ideológiai rendszerének "kettős természete" magában hordja a lehetséges továbblépés irányait is. Vagy a technológiai, tudományos /ideológiai értelemben felfogott/ fejlődés központba állitása, vagy a történeti-morális értékek kiemelése. Láttuk, a modern politikai rendszerek ideológiai kifejezési formája "váltott", és egy sajátos ideológiai rendszert alkotott meg a politikai hatalom/uralom legitimációjának biztositására. A Kelet-Közép Európai fejlődés is hasonló váltásokat teremtett, azonban a váltás eredményeképpen kialakuló ideológiai rendszert egy tradicionális politikai ideológiai keret ötvözte egybe. Tradicionalizmuson ebben az esetben a politikai uralmakat biztositó különböző ideológiák modernizáció előtti képződményét értjük. /Például: a vallásos hitszerüség megőrzése a forradalmár etikájában./

Az általunk vizsgált ideológiai rendszer "kettős természete" elemzésének még nem értünk a végére. Az előbb jellemzett összefüggések egy másik oldalát szeretnénk bemutatni, nevezetesen a harmónikus világkép első pillanatra koherensnek látszó logikájának töréseit. A harmónikus világkép nem jelent homogén, egymással harmónizáló kijelentéssorozatból felépülő ideológiát. Valójában több ideológiai rendszer rejtőzik ebben

a homogén egységben. Egyfelől, már rámutattunk a célracionális-tradicionális ideológiai rendszerek létére, másfelől, jelen van az ideológia-utópia kettőssége is, természetesen az ideológia dominanciája mellett./3/ E kettősség okát abban látjuk, hogy a politikai uralomgyakorlás ideológiai követelményei az addig utópia alakjában meglévő értékvilágot a maguk képére gyurták át, azaz, "megszüntetve megőrizték".

Az itéletek szövegei erről a problémáról a következőket árulják el.

Mind az ideológikus, mind az utópikus elemek definiciójánál a K. Mannheim által kidolgozott meghatározásokból indulunk ki./4/ Olyan szituációt vizsgálunk, amelyben az utópia bizonyos tipusa felszivódott az ideológiai szerkezetbe, de a kijelentések analizálásával még rekonstruálható és megragadható mindkét tudásforma. Az utópia azért, mert még mozgósitó erő, mivel a fennálló világgal szemben még hordoz nemevilági igéreteket. A fennálló létet robbantani akaró szándék kinyilvánitásával az adott ideológiai rendszer utópikusnak állitotta be magát. Valójában azonban az utópikus elemeket süllyesztette a fennálló rend védelmében müködtetett ideológia szerkezetébe.

Az ideológiai szövegek itéletekbeli formájában a jövő igéret tudományos érveiből csak a morális-etikai töltet maradt meg. A szocializmus jövőbeli berendezkedése, a világ majdani eljövendő felépülése, az utópia egyéb igéretei a boldogság

beigérésére redukálódtak. A boldog jövő a megigért cél, a hangsuly a hozzá vezető eszközökre tevődött át, a jövőt megvalósitó tervre. Terv viszont van, létezik, igy a fennálló és az igért jövő egybecsuszott, összekapcsolódott, a jövő utópiája a fennálló védelmezőjének szerepére korlátozódott. Az utópia értékrendje a fennálló intézményeket vonta be a dicsőség - azóta kétessé vált-fényével.

Az utópikus tudat maradványai a történelem időátélésében, a történelmi folyamatok - chiliasztikus - időfelfogásában élnek tovább./5/

Ebben az élménymezőben a jelen nem valóságos, mivel a jövő a boldogságigéret terrénuma. A mult ugyanakkor biztosan rossz, mivel a mult azonos a kapitalizmussal.
A jelen a mult-jövő között fekszik, átmenet a mult és a jövő között. A cél elérésének első stádiuma, a jövő első állomása, de még nem az értékek birodalma. A jelen intézményeinek - tervnek-megértése - lásd elitéltjeink - azért veszélyes, mert a jövőt veszélyeztetik.

A jelen amorf állapotként történő felfogása és jelentőségének lebecsülése a konkrét folyamatok valóságának értéktelenné nyilvánitásával a társadalomszervező bürokrácia számára szabaditotta fel a történelmi folyamatok időzsilipjét.
A "Csak a jövő számit" elvből szervesen következik ugyanis az a gondolat, hogy a jelenben ható tendenciák és viszonyok, emberek és értékek nem számitanak, lényegük és létük szabadon

megváltoztatható, sőt a jövőt előkészitve meg kell ezeket valakinek változtatni.

A mannheimi elemzések bebizonyitották, hogy a chiliasztikus tudat szervesen beépült a szocialista-kommunista utópiába. A koherens chiliasztukus tudatstruktura azonban az ötvenes évek ideológiailag felszivott utópikus tudatrendszerébe megtörik, hiszen a fennálló - adott-struktura - mint a jövő eszközrendszere - intézményeinek védelmére a chiliasztikus tudat értékvilága már nem elegendő.

A struktura- és intézményei - védelméhez az ideológiai rendszer mind a liberalizmusból, mind a konzervativizmusból meritkezik.

A liberalizmus a távoli jövőbe orientált szabadság és boldogság birodalmának eszméjével, a racionális harmónia értékével, a konzervativizmus a meghatározottság és strukturális determináltság történelmi folyamatának hitvallásával maradt fennt a szocialista-kommunista utópiában. E rendszerbe integrálódott a chiliasztikus tudat társadalmi aktivitás és időfelfogása is.

Az elitéltek ellen mozgósitott érvrendszerben az egyértelmüség, a történelmi tapasztalatok olyan tipusu bemutatása, amelynek értelmében a jövőhöz a fennállón keresztül vezet az ut, mutatják a strukturális determináció elvének dominanciáját.

Az utópikus elemek az ideológiai szerkezeten belül fejtették ki hatásukat. Meg kell állapitanunk, mielőtt még az

ideológia rendszerének teljes teljes elemzéséhez hozzáfognánk, hogy a mannheimi totális ideológiafogalom gyakorlati kiépülésével és hatásával állunk szemben.

Az ideológiai logika belső reflexiói ugyanis tagadják minden általuk ellentétként bemutatott társadalmi csoport ideológiaiképességét. Az ellenfél kártevő, elmaradott, vagy nem érte el a felvilágosodás /öntudat/ azon fokát, amely az öntudatos csoportok ideológiájának elfogadásához szükséges. Az ideológiai tudat csak az öntudatos csoportnak jut osztályrészül.

Másfelől, az ideológiai reprezentációra képtelen ellenség magatartása, hibája, akadályozza a fennálló struktura jövő igéretének megvalósitását. Mivel a jövő csak az öntudatos csoport ideológiája által biztositott értékek alapján lehetséges, ezért - mondja a szöveg - nincs más ut és nincs más ideológia, mely igaz és helyes lenne. Éppen az a következtetés jellemzi a totális ideológiafogalom ideáltipusába tartozó ideológiai rendszereket.

Mannheim szerint ezek: "... az ellenféltől elveszik a helyes gondolkodás lehetőségét, amikor annak tudatsrtukturáját, mégpedig egészében, diszkreditálják".[6]

Az ellenség a világrend adottságát támadja. Terv, Állam, Gyár, Szocializmus, léteznek, vannak, az axiomatikus kijelentések ezen intézmények tényét rögzitik, nem pedig azok állapotát, minőségét, jellegzetességeit.

Az adottságok tényének védelme - párhuzamosan az időélmény jelen pillanatának számüzésével - az, mely az adott ideológiai rendszert a konzervativ gondolkodás elemeinek felszivása felé lenditi.

A konzervativ, struktura védő gondolkodás jelenlétére már a szóhasználat, a nyelvi kijelentések is utalnak. Valamilyen "szisztematizált" rend /Rendszerezett Rend-Mannheim/ kifejezésének nyelvi kisérletét érhetjük tetten. E "Rend" zavaró tényei az elitéltek magatartására, viselkedésére, szubjektiv-strukturán kivüli - motivumokból fakadó elhatározásai. E magatartások tényе - mondja az ideológia - e strukturák müködéséből nem következik. Csak ellenséges cselekedet lehet a strukturákat veszélyeztető deviancia. Az intézményrendszer adott, s mivel az, jól müködik.

Az ideológiai értelmezés a politikát e struktura müködtetésének képességére redukálja, igy a politikát lényegében az igazgatással azonositja. A politika nem az érdekösszeütközések kihordásának terepe, az érdekképviselet szintere, hanem az intézményes rend állandóságának biztositéka. E tudás az igazgatás tudása. Mannheim szerint a politika közigazgatássá redukálása a konzervativ gondolkodás egyik lényeges tulajdonsága./7/

Mannheim a konzervativ gondolkodásról irott müvében a politikai konzervativizmust megkülönbözteti a tradicionalizmustól. Egy "objektiv szellemi strukturaösszefüggésbe" ágyazza bele, mig a tradicionaizmust pszichikai irányultságunak tekinti.

A konzervativizmus - irja Mannheim - egy olyan meghatározott történelmi és szociológiai szituációban születik, melyben a strukturális integrációk problémáinak megoldatlansága dominál.[8] A növekedés okozta társadalmi feszültségek kiéleződése, a különböző rétegekben megjelenő szociális konfliktusok egymással szemben futó megszerveződése, a társadalmi differenciálódás előrehaladása azok a főbb tényezők, melyek a konzervativizmust szülő integrációs zavarokat előidézik.

A konzervativizmus általunk használt fogalma - miképpen Mannheimé sem - nem érték fogalom, másrészt nem zárja ki azoknak a tudatstrukturáknak jelenlétét, hatását, amelyek a valóság - világ - megváltoztatására irányulnak. Sőt a konzervativ reformizmusra ismét csak egy sajátos világlátás és valóságkép jellemző. E világszemléletben a valóságosan létező intézmények elismerése és megkérdőjelezhetetlensége mellett a napi teendők listája adódik meg. Az általunk elemzett ideológiában nemcsak a világ adott és létező tényszerüségeinek kiemelése fogalmazódik meg, hanem a mindennapi magatartások kivánatosnak minősitett sora is.

Igy a munkás kötelessége a munka,/dolgozik ige gyakori alkalmazásával meghatározott kivánság/, az adott keretek között végzendő napi feladatok pontos és megfelelő teljesitése.

A helyes dolgozói magatartás központi eleme az adott rendszer fenntartása és előirásainak végrehajtása. A fennálló világba történő adaptáció kap etikai nyomatékot, mig a struktúrák müködéséből nem következő magatartások - jaj az olyan kreativitásnak, mely innovációt kiván - nem kivánatosak.

Az ideológiai fogalomrendszer számos - és itt nem elemzett - összetevői közül egy jellemző tulajdonságot szeretnénk még kiemelni. Ez az általunk elemzett totális ideológiai rendszer relacionista jellege.

"A relacionalizmus csak azt jelenti, hogy minden értelmi elem egymásra vonatkoztatott és egy bizonyos rendszerben egymás értelmességét kölcsönösen alapozzák meg"/9/ - irja e problémáról Mannheim.

A szöveges ideológiai részek bemutatásából láttuk, de a kulcsfogalmak elemzéséből is kiderül majd, olyan ideológiai rendszerrel van dolgunk, melyben a valóság adottságait felölelő nyelvi formák egymásból táplálkoznak, s igy egymásra utalva nyerik el magyarázatuk és létük végső értelmét. A fogalmak egymásba oltottsága a relacionalista ideológia tipikus jellemvonása. A relacionalizmus a koherencia egyik biztositéka, még akkor is, ha az ideológiai elemek koherenciája az adott ideológiai rendben képviselt több ideológiai tipus miatt csak nehezen, esetleg az ellentéteket alapjainak tartó logikai rendszer segitségével biztositható. A relacionalizmus és koherencia, melyek a szisztematikus világképek elengedhetetlen kellékei, az

elemzett ideológiai rendszer hatásának eléréséhez azért is szükséges, mert "... olyan csoportoknál, ... melyeket nem elsődlegesen az életközösség forraszt össze, hanem a rokon strukturális helyzetből konstituálódnak, csak erősen teoretizáló elem biztosithatja az összetartást... Igy egy racionalizált történelemkép szociálisan összekötő taktor térben szétszórt csoportok számára és összekötő láncszem a nemzedékek sora számára, melyek folyamatosan rokon társadalmi helyzetekbe nőnek be". /10/

Egy tagolt, differenciált társadalomban, melyben az ideológia által befolyásolni, integrálni kivánt társadalmi tér rendkivül heterogén, a Mannheim által leirtakat feltétlenül érvényesnek tekintjük. Az eliteket - homogén szituációjuk ellenére - heterogén csoportrendszerbe tartozóknak véljük, olyan heterogén társadalmi térben elhelyezkedőknek, melyet a társadalomra veszélyesség megállapitásához az ideológiának egybe kell füznie, valamilyen sajátosan azonos léthelyzetre kell visszavezetnie. A homogén csoporttudat kialakitása a relacionalista, az egymásba füződő logikai állitások használatával, a közös sors hangsulyozásával is lehetséges.

Mielőtt az adott ideológiai rendszerben megjelenő tudásstrukturákat vizsgálnánk, ki kell térnünk a programideológia-állapotideológia többször is emlegetett kérdéskörére.

A programideológia tengelyében a jövő és ellenségkép áll. /11/ Célja a politikai törekvések igazolása, s ezek

legitimitását a célok felől kiinduló, közelitő logikában biztositja.

Az elemzett szövegek direkt módon nem utalnak arra, hogy egy programideológiai rendszer elemei lennének. Mig ugyanis a programideológiák a "fennálló állapotok kritikájaként"/12/ kerülnek kifejtésre, eseteinkben a fennálló kritikájára nem kerül sor. Pontosabban fogalmazva, a fennálló állapotok kritikája a mult ködébe vész, mert a kapitalizmus kritikájával azonos /éhség társadalma/. A fennálló állapotok másik részét, a szocialista valóságot viszont, mint adott állapotot, a jövő felől /annak etikai igéretei felől/ igazolják. Az időátélések sikjának elmosódott mezsgyéjén elveszett a tájékozódási pont. E programideológia a multból alkot jelent, s mivel a kapitalizmus még /1952-ben is/ fennálló állapot, igy a kapitalizmus kritika a jelen /mult ?/ kritikája is.

A programideológiák pozitiv programja a jelenkritika elemein keresztül bontakozhatna ki, csak erre vonatkoztatva lenne értelmezhető. A jövő felől szerveződő nézőpont is kutyaszoritóba kerül, mivel annak az ötvenes évek kemény kritikáját kellene tartalmaznia. Az elitélt igy nem lehetne bünös, mivel a fennállót kritizálja, ergó a jövőt is előkészíti. E paradoxonok elkerülése miatt az ideológiai mechanizmus inkább a kapitalizmus - jelen azonositás érvéhez nyul vissza, kiemelve a magyar - szocialista valóságot a történelmi folyamatok sikjáról.

Ezt követeli meg a jogalkalmazás és jogértelmezés is. A jog a fennállót védi. Az ideológiai érvelések tengelyébe tehát a fennálló védelmének kell kerülni. Ugy kell mindezt elérnie, hogy a valóságos viszonyok állapotára ne derülhessen fény. Ezek miatt a követelmények miatt a programideológia - annak ellenére, hogy egy egész programideológiai apparátus áll a háta mögött[13] - megtörik és érvrendszere belesimul egy állapotideológiai értékrendszerbe. A jövő igéret átvételre kerül, de csak amennyiben a fennálló viszonyok ebbe a jövő képbe/igéretbe felemelhetőek és igazolhatóak.

Az ideológiai érvrendszer többi eleme a fennálló struktura védelmének feladatát látja el. A programideológia egyes részei egybeötvöződtek az állapot ideológiával, megsokszorozva az elérhető ideológiai hatást. Az ideológiák egybefonódását segiti elő több tényező. Igy könnyebbé válik a bürokratikus igényeknek megfelelő integráció, az uj hivek szerzésének nagyobb esélye lesz, valamint a politikai döntések legitimitása automatikusan, az adott érvrendszer felidézésével létrejön. Mindezek a programideológia használatának előnyei.

A legfontosabbak azonban az állapot ideológiának azon érvei, melyek "az adott társadalmi-politikai szituáció intézményes rendszerét emelik ideiológiai rangra azzal, hogy oly módon irják le, magyarázzák, elemzik, hogy a leirás és a magyarázat az illető állapot és intézményei igazolását, jogosultságát sugalmazza".[14]

Amig tehát az ötvenes évek ideológiai rendszerének publikus, vagy naponta terjesztett részében a programideológiai konstrukciók dominálnak, addig az ideológia büntetőjogi formájában ugyanaz a szókészlet, nyelvi jelrendszer, más szerkezeti elrendezésben a fennálló állapotok védelmét látta el, hüen a társadalmi intézményeket létrehozó bürokrácia igényéhez.

Az ideológia tudásszerkezetének elemzését az ábrázolt valóság bemutatásának elvégzése után - melyre az ítéletek szövegeinek közlése adott alkalmat-megvizsgáljuk, milyen problémarendszer /konfliktusrendszer/ bontakozik ki ebből a világképből, ez mennyire mutatja be, mennyire reprezentálja a valóságban objektiven fennálló problémahalmazt. Esetünkben az utóbbi "halmaz" társadalomstatisztikai módszerekkel körülirható, sőt feltárhatóak és bemutathatóak azok az élethelyzetek is, melyekben az elitéltek repressziót kiváltó konfliktusai formálódtak.

A szövegek szerint a legnagyobb probléma az ellenség támadása, kártevése. Az intézmények léte adott, fennállásuk jogossága még kérdéses sem lehet. A valóság egy sokoldaluan szabdalt frontterület, melyen harc - védekezés - folyik. A meglevő intézményeket támadják, létüket a meg nem nevezett fenyegető erők minden percben megkérdőjelezik. E fenyegetések a terv teljesitésének elmaradásában, a jövő veszélyeztetésében jelennek meg.

A társadalom problémarendszerei tehát egy militáns logikában rendeződnek el. Az elitéltek jellemvonásai szintén ebben a logikai rendszerben rögzitődnek./Nem állnak helyt azon az őrhelyen, ahova őket állitották./

Az elitéltek legfőbb problémája - az itéletek szövegei szerint - a munkafeladatokhoz, a kitüzött állami célokhoz való negativ viszonyulás, ezek el nem fogadása, vagy a nem tudatos - belátáson alapuló - azonosulás. Másképpen fogalmazva, a fennálló intézményrendszerhez való adaptáció hiánya. Ebben az értelemben az ideológiai érvelés telitalálatot ér el. Itt azonban meg is áll, az adaptáció okainak, feltételeinek bemutatását nem a valóságos léthelyzeteknek megfelelően végzi el.

Öntudatlanság, elmaradottság, egyszóval pszichikai fogyatékosság, holott az elitéltek családi körülményei, egészségi helyzete, a megélhetés szoritása a tanusitott magatartások fő formáló ereje.

Az ideológia által teremtett problémavilág messze esik a valóságos konfliktusoktól.

Az elitéltek az ideológiai szövegekben valóságos problémáikra nem kaptak választ, de nem is ismertek magukra. Az elmondottak - ugy gondoljuk - az ötvenes évek ideológiai szerkezetének egészére állnak. Előttünk áll egy sajátos, a kommunikáció hiányára kiélezett szituáció, melynek fő jellegzetessége bizonyos társadalmi csoportok valóságos helyzetének, problémáinak elhallgatása. S mivel a tudatos - nyelvi konstruk-

ciók a társadalmi öndefiniciók vezérlő erői , igy elmondhatjuk, bizonyos csoportoknak az önmegismerés, a saját léthelyzet kihordása nem volt lehetséges. E társadalmi csoportoknak a léthelyzetük tudatositásáért is meg kellett /volna/ küzdeni./15/

A következőkben részletesebben bemutatjuk az elmaradt küzdelem kommunikációs gátjait, akadályait. Most elsősorban az ideológiai helyzettudatositás értékproblémájára hivjuk fel a figyelmet. Arra, hogy az adott és fennálló intézményrendszer etikai-morális felsőbbrendüségének tana eleve kizárta annak lehetőségét, hogy ezen az ideológiai körön kivül tétessenek fel kérdések és szülessenek meg válaszok. Az adott intézményrendszer leiró fogalmak értékhierarchiája és értéktartalma értéktelenné degradálta azokat a problématudatositási kisérleteket, melyek e fogalmi rendszer kikapcsolásával születtek /volna/ meg. Csak a hatvanas években - a revizionizmus billogának terhei után - a valóság egyre keményebb kihivásainak hatására lazult fel a problématudattositásokat megbéklyózó fogalmi-ideológiai abroncs. E tendenciák kiváló illusztrálására emlitjük Lukács György filozófiai életutját, illetve a munkásságát értékelő ideológiai törekvéseket.

Az ötvenes évek ideológiai mechanizmusában nemcsak a marxizmuson kivüli problémafeltételek jogosságának tagadásáról van szó, hanem a marxizmuson belüli alternativák tagadásáról is.

Az elitéltek alternativája - a szövegek szerint-vagy az adaptáció vagy a deviancia. Az adaptáció a "becsületes többség" álláspontja és mintája.

A létben jelentkező alternativák, döntési szituációk beszükitése ismét nem fedi az elitéltek által követett és kidolgozott alternativák lehetséges gazdagságát. Az igazi döntés továbbá nem az adaptáció és deviancia között huzódott, hanem annak a kérdésnek eldöntésében, hogy az ipari munkába állás, avagy a nem-ipari munka vállalása legyen-e a követendő életstratégia és életvezetés centrumában. Ennek csak része - nem lebecsülendő és más szemszögből értelmesen is tárgyalható része - az adaptáció problémája. Az adaptációra kiélezni a kérdést annyit jelent, mint az életstilus centruma körül szerveződő igazi döntéssorozat jelentőségét elmosni, lebecsülni a mindennapi élet életformaváltásából adódó nehézségeit. Az infrastruktura e korban majdnem teljes hiánya, a gyereknevelés és gyerekelhelyezés lehetőségeinek kritikán aluli állapota, a romló életszinvonal miatt keletkező- és egyre nyomasztóbb- megélhetési gondok semmivé, lényegtelenné, "szóra sem érdemes" problémákká minősültek.

A fennálló intézményrendszer, az adott állapotok védelme a status quo biztositása nem türte a szociálpolitikai intézmények hiányára történő utalásokat, a közledekés katasztrófális állapotára, a szociális szolgáltatások müködésére vonatkozó probléma tudatositásokat.

Mindezek miatt a valóságos problémavilág kicsuszott az ideológiailag értelmezett és tételezett problémahelyzetekből, előállt az a szituáció, amelyet C. Mueller a politikai kommunikációs tér kiüresedési folyamatának jelölt meg.

A hétköznapi problémahelyzetek emberi - érzelmi - szituációja és az ideológia által közvetitett problémalátás között olyan törés keletkezett, mely mind a mai napig nem forrt össze. A helyzetet jellemző kommunikációs és értékelméleti aspektusokra az elitéltekkel készült interjuk elemzésekor érdemes lesz visszatérni.

A problémahelyzetek inadekvát reprezentációja alapján ugy gondoljuk jogos az általunk elemzett ideológiai rendszer "hamisságáról" beszélni. Természetesen ezt a hamisságot is a mannheimi értelemben fogalmazhatjuk csak meg.

"Hamis egy elméleti tudat, ha a 'világi élet' orientációiban olyan kategóriákban gondolkodik, melyekhez igazodva az adott létfokon egyáltalán nem lehet tájékozódni". /16/

E "hamisságot" támasztja alá az ideológiai szövegek olyan szempontból történő elemzése, mely a társadalmi identitás, a társadalom csoportjainak ábrázolása iránt érdeklődik.

Arra a kérdésre, hogy milyen társadalmi csoportok vannak az ideológia által ábrázolt valóságban, választ adott az itéletek ideológiai szövegeinek szélesebb körü ismertetése. Megállapitható, hogy e csoportok léte az ideológiai értéktételezésből következett, s nem a társadalom saját - létező - csoportjai szerepeltek az ideológiai szövegek társadalomképének tengelyében. A vonatkozási csoportok fiktiv normákat hordoztak, az ideológiai tételezettségnek megfelelően. A valóságos rétegződést a valóságos struktura leirását az ideológiai szövegek

társadalomképe nélkülözte, mondhatjuk azt is, megszületett egy sajátosan felfogott réteg és osztálynélküli társadalom. Az osztályok csak az öntudatos-öntudatlan dichotómiában jelentek meg, s a munkásosztály mellett szó sem esett más társadalmi osztályról. /A kétlaki mint csoport, ugyancsak ideológiai ujszülött, de a valóságos léthelyzetet ugyanilyen módon kiforditó elnevezés a kispolgár is. E kettő réteg ellenség, nem része a társadalom valóságos viszonyainak./ Erre utal a dolgozó szó általános és tulsulyos használata, amely elmos minden társadalmi - nemcsak kifejezésbeli - különbséget.

A pozitiv minta - melynek teljes kifejtését az itéletek szövegei nem tartalmazzák, de a kor teljes ideológiai rendszere igen - az öntudatos társadalmi csoportok jellemzése, a munkásmozgalmi hagyományok értékvilágában alapozódik meg. Az öntudatos munkásosztály jellemzője a forradalmiság, a fegyelmezettség, a következetesség, vagyis azok a tulajdonságok, melyek a két világháboru magyar társadalmában is csak egy szük körben érvényesültek.

Az osztálytudatos, öntudatos munkás alakja a nagyüzemi-gépi termelési közegben fogant, s nemcsak a forradalmi öntudatot, hanem a gépipari nagyüzemek munkarendjét is közvetitette, normaként tálalva a más társadalmi közegből származó, más körülmények között dolgozó munkáscsoportoknak./17/

A valóságos társadalmi csoportok strukturaképből történő kiiktatása és az adaptáció tengelye mentén előállitott uj

csoportrendszer végső soron a sokat emlegetett társadalomszervező bürokrácia világlátásának felelt meg. A ténylegesen létező csoportok létének tagadása a ténylegesen létező érdekek kiiktatását támasztotta alá, s a társadalmi intézményekhez való viszony /elutasitás-elfogadás/ szerinti társadalmi csoportleirás pedig a bürokrácia által előirt normák elfogadásának vagy elutasitásának strukturaképző fontosságát fogalmazta meg. A bürokratikus világkép ugyanis a saját normáihoz való viszony alapján látja a társadalom felépitését, s ez a látásmód csapódott le az itéletek szövegeiben is.

Az itéletek ideológiájának társadalmi struktura ábrázolása alapján nehéz az elitélteknek eldöntenie azt a kérdést, tulajdonképpen hova és kihez tartozik. Valóságos viszonyaik - miképpen problémáik is - nem fejeződnek ki, s nem bukkannak felszinre az ideológiai értékrend alól. A társadalom valóságos tagolódását követő ideológiai tudás nélkül, társadalmi helyzetükhöz füződő "adekvát" magyarázatok nélkül "kénytelenek" társadalmi viszonyaik rendszerébe beilleszkedni. A bürokrácia által kreált társadalmi csoportokat nem tekintik valóságos csoportjaiknak - nem is tekinthetik, mert ezek csak a "megnevezésekben" létezenek - igy csak a társadalmiság csoportnélküli élményeiről, individualitásuk szilárd és biztos hitéről tehetnek tanubizonyságot. Az identitásproblémák - melyeknek kiváló elemzését nyujtja Pataki Ferenc/18/ - törésvonalai itt, e korban kezdődnek /folytatódnak?/, nem utolsó sorban az általunk is elemzett

ideológiai struktura müködésének következményeként. Ez az ideológiai értelmezés ugyanis a társadalmi helyzetdefiniciók kisérletének lehetetlenségét, a "ki vagyok én" kérdés megválaszolásának reménytelenségét, egy inkonzisztens, önmagával is ellentmondásban levő értékvilágot, a társadalmi helyzet tudásának zürzavarát alakitotta ki.

A problémák különösen akkor válnak kardinálissá - és az ötvenes éveket ilyennek itéljük -, amikor uj társadalmi szerveződések, erővonalak, uj struktura és uj rétegek jönnek létre, azaz teljes egészében uj szituáció keletkezik. Az uj szituációk sorozatát a régi társadalmi tapasztalatok alapján nem lehet magyarázni, vagy csak részleges érvényességgel /pl. "Az ur mindig ur" - helyzetmagyarázat igaznak tünhet, de más az úr neve/. Az uj helyzet a régi társadalomhoz tartozó tudáselemek révén nem fogalmazható meg.

Az uj helyzet magyarázatának igéretét hordozza az általunk vázolt és elemzett ideológiai struktura. E struktura a helyzetsorozatot bizonyára értelmezni tudja, ideig-óráig /ez persze több évtizedes is lehet/ a cselekvések orientációját is elláthatja, de érvényes tudásként nem müködik.

Az öndefinició lényeges vonatkoztatási pontja lehetett - itéleteink esetében - a "becsületes" többséghez való tartozás tudata, amely azonban az individualizáció előkészitője és fenntartója lett. Mert a Másik - ha hibázik a munkájában, ha késik, ha pontatlan - valóban nem tartozik a becsületes több-

séghez, mig Én minden esetben oda tartozom, mert csak nem lehetek becstelen? Késésem, mulasztásom csak átmeneti zavar, de nem identifikációm sorsát befolyásoló tényező. Nem tartozhatom a deviánsok küzé, e kognitiv disszonanciát még a bünözők sem oldják meg a negativ azonosulási értékek tudatba emelésével. A vizsgált ideológiai rendszerben azonban csak negativ értéktartományu identifikálási pontok vannak. Az elitéltnek egy ilyen negativ beállitottságu csoporttal kellett volna azonosságát kiépiteni és fenntartani, ezzel is aláhuzva és hangsulyozva érdekérvényesitő tevékenységük /tettük bünös, "nem becsületes"/ jellegét. Viszont a többség sem volt alkalmas vonatkoztatási csoport, mert anonim. Igy a "vagyok aki vagyok" tudata alapján jöttek létre az öndefiniciók és önértékelések keretei. Ezt a kijelentést az interjuk tapasztalatai alapján csak megerősiteni tudjuk.

A társadalmi struktura pozitiv és valóságos értéket hordozó csoportjainak likvidálása az elitéltek bünös - deviáns - viselkedését hivatott alátámasztani.

Korábban emlitettük, az elitéltek "köztes" helyzetének ideológiai tükre a szövegekben megtalálható. Valóban igy van ez, mivel az elitéltek társadalmi csoportja sehova sem volt beilleszthető, az ideológiai világkép egyik csoportalakzata sem volt alkalmas helyzetük leirására.

Nem tartoznak a "becsületes" többség csoportjához, hiszen nyilvánosan megbélyegezték őket, de ők maguk sem sorolhatták magukat egyik megnevezett csoportba sem. Annál inkább,

sem, mivel a megnevezett csoportokról nem lehetett valóságos létét feltételezéseket szerezni.

Igy jött létre a szolidaritás és kollektivitás értékeinek - a bürokratikus célok középpontjában álló - kiiktatása, eliminálása. A tényleges társadalmi tapasztalatok tényleges feldolgozása az individualizáció értékvilágának keretei között ment végbe anélkül, hogy a társadalomban való létezés reflexiv tudatát kialakitotta volna. De anélkül is, hogy a társadalomban szerveződő tényleges együttmüködés során felvetődő kérdésekre választ adott volna. E gondolkodási mechanizmusra, mint társadalmi helyzetértelmezésekre ráépithető minden olyan társadalmi cselekvési program, amely a társadalmi csoportokban szerveződő autonómia értékrendszerét ki kivánja iktatni, illetve, amelynek a kollektiv értékrendszerek alapján kialakuló motivációs mechanizmusok csak akadályok, leküzdendő gátak és nem a társadalmi partnerséget előmozditó szerveződési normák. Igy az ötvenes évek bürokratikus és adminisztrativ munkaerőgazdálkodása különösebb értékváltás nélkül minősithette azokat a dolgozókat már 1953-ban fegyelmezetleneknek, akik nem akartak a vállalattól elmenni, azaz a korábbi adaptációra orientált cselekvésüket kivánták volna fenntartani. A bürokrácia az individuálisan tagolt társadalommal tud igazából együttmüködni a szónak abban az értelmében, hogy az individuálisan tagolt társadalom nem "beszél vissza" azaz ellenállása, ellenkezése könnyen leküzdhető.

A szövegek világlátása az azonosságtudatot a nemzeti

közösség vonatkozásában sem teremtették meg. Egyfelől, a magyar jelző pl. alacsony gyakorisággal szerepel, másfelől, a magyar jelző az államot illette meg. De a nép, a nemzet kategória is az intézmények glorifikálására szolgált, mivel a népi állam, nemzeti terv kifejezésekkel összefüggésben szerepelt. A szövegekben szereplő ideológiát elemezve, nem hagyhatjuk megválaszolatlanul azt a kérdést sem, hogy ezek milyen értékrendet, s a munka milyen társadalmi-szociális értelmezését képviselték és közvetitették. Válaszunkat részben a szó és mondatgyakoriság elemzésénél megfogalmaztuk, most csak arra keressük a további magyarázatot, hogy a munkatevékenységet öncélként definiáló ideológia hol helyezhető el a társadalomtörténeti folyamatban?

A szövegek a munka világáról, a mukában követendő magatartásról kimondják, hogy a munkafeladatok mindenkori feltétlen végrehajtása /a megfelelő és elegendő bér mellett ez szükségszerüen egyszerü feladat/ a bérezési, juttatási, azaz a társadalmilag megtermelt többletérték elosztása fölötti kérdések kikapcsolása /a dolgozó minden többlettermékét megkapja/, az engedelmesség /mindenkinek ott kell dolgoznia, ahová állitották/ az alapvető követelmények.
A munka szociális tartalom nélküli, feladatorientált individuális és nem kollektiv folyamat.

A munkára vonatkozó értékrendet kiegészitő mondanivaló szerint a munkába befektetett erőfeszités, beruházott tudás és érték nem számit, nem érdekes, sőt a társadalmi-szociá-

lis helyzetből fakadó problémavilág alacsonyabbrendü, a hatékony munkavégzés akadálya /emiatt itélik el a dolgozókat/.

Olyan értékrendszer, értékvilág alapaxiómái ezek, amelyek eredetét egyfelől a magyar társadalom történetileg kialakult értékvilágában, másfelől, a modern ipari munka értékeinek előzményeiben kell keresnünk.

A munka mint öncél, az erőfeszitések, szociális értékek alacsonyabb rendüsége a magyar paraszti mult önkizsákmányoló, önnyomorgató munkakultúrájában gyökeredzenek./19/ A munkába fektetett emberi tőke lebecsülése a tradicionális magyar társadalom értékrendjéből fakad. Az ideológiai értékvilág ezeket a tradicionális magatartási normákat emeli a pozitiv minták alapjává. Ahogy a társadalmi megitélés azt becsüli igazán, "aki a munkában megállja a helyét, aki erős, ügyes munkabiró", ugy az ideológiai értékrend is azt becsüli igazán, aki a munkafeladatokat zokszó nélkül végrehajtja, azt tekinti embernek, aki a munkában és csakis a munkában teljesit.

Az elitéltek a munkakultura, a munkaértékrend világában nem eszerint cselekednek. Tényleges magatartásukat, viselkedésüket ez az ideológiai értékrend lebecsüli /hiszen szociális konfliktusaik, családi helyzetük, bérproblémáik, munkafeltételekhez való viszonyukat tematizálják a maguk módján/, társadalmi teljesitményeiket alacsonyabbrendünek tartja.

Pedig az elitéltek a tradicionális értékek vezérlete alatt is cselekedtek. A föld müvelésének kényszere, a minden munka elvállalásának stratégiája, ugyanebből az értékvilágból fakadt./20/

A földmüvelés azonban az ipari munka világába oltott tradicionális munkaértékrendnek nem felel meg. A kétlakiság elitélése, a mezőgazdasági munka értéktelenné nyilvánitása az iparral szemben müködő mezőgazdasági tevékenységet nemcsak az értékek sikján, hanem a valóságban is társadalomellenesnek minősitette. A tradicionális magyar társadalomból származó munkaértékrendre alapozott ideológia a modern ipari fejlődést megelőző társadalom - a XIX. század kapitalizmusa - munkaértékrendjének számos elemét is átvette./21/

Az ipari értékrendek változó világának elemzése szerint a tradicionális ipari munka értékvilágának alapja a szorgalom, a fegyelem, a kitartás, a különmunkára való állandó készenlét./22/

Az értékrendszer társadalmi érvényesitésének stratégiája szempontjából elegendőnek tünt ezeknek az értékeknek hierarchikus rangsorát kialakitani, az értékekből levezetett normákat mindenek felett állónak tartani, e hierarchiát az egyéni magatartásokba lehivni, esetleg valamely társadalmi intézmény révén - vallás, ideológia - alátámasztani.

A személyes beidegződés és elfogadás alapján elért gazdasági eredmény, a gazdaság sikján legitimálta az értékeket, de a társadalmi intézményekben szerveződő sikeres magatartások is hozzájárultak az értékek legitimitásához. Az életcélok egészét e "tradicionális ipari etika" - uralta. A szociális-egzisztenciális biztonságot csak ezen életcélok megvalósitása

által vélték elérhetőnek. A saját tevékenység, a hosszu, munkában töltött évek, az egyéni szorgalom, a siker felhalmozó erejei. Ezen értékrend szerint az individuális tevékenységnek - erőfeszitésnek - nincsen alternativája.

A modern - XX. századi jóléti társadalmak - munkaetikája és munkafelfogása az előbb ismertetettektől gyökeresen eltér.

A modern társadalmak olyan "kognitiv kompetenciákat" követelnek meg, melyeknek vonatkozása nem a gazdaság, hanem a kollektiv javak rangsora.

A szociális biztonság, a kreativitás, az egyenlőség, azok az értékek, melyek a középpontba kerülnek. Nem az individuális, kemény munkával elérhető javak, hanem a kollektiv kooperáción alapuló társadalmi együttmüködés értékei válnak a munkatevékenység alapértékeivé. A szabadidő strukturája, a fogyasztás, képzés iránti szükséglet felbontja a munkarend etikájának tradicionális értelmezését. A munkaerő minőségének uj követelményei és az uj követelmények normarendszerei polarizálják a munkán belül alakuló és változó csoportok norma és értékvilágát is./23/

Az igazsághoz hozzátartozik, hogy az általunk elemzett ideológiai szövegek a kollektiv értékrendekre történő utalásokat tartalmazzák. A szociális biztonság, a szociális jólét - melyekre az utalás történik - azonban az adott intézményrendszer sajátossága, szerepe, és tulajdona. A kollektiv értékek hordozója ezáltal az intézményrendszer lesz, az emberi együtt-

müködés és az ebből fakadó kollektiv értékrend az intézményes szférát fonja be. Ezek a "nem szerves" közösségek - a bürokrácia céljainak megfelelően - a kollektivitás révén a haladás és fejlődés letéteményesévé változnak át.

Megállapithatjuk, ideológiánk a tradicionális ipari munkaértékrendet mondja vissza. Mind a személyes értékek listája, mind a normarendszerek tartalma megfelel a modern társadalmak előtt szerveződő és müködő ipar alapértékeinek.

E tény azért is jelentős, mivel tudjuk, hogy a munkán belüli értékek köré egy életmódmodell szerveződik, mind az ideológiai felhivásokban, mind a tényleges életfolyamatokban.

Az elemzett ideológia egy olyan életmód vezetésére, kialakitására hiv fel, melyben a munka, a munka világának követelményei maguk alá gyürik az emberi létminőség kifejeződésének összes többi területét. Az elitélések éppen ennek a primátusnak megsértéséből származtak, hiszen a vádlottak/elitéltek magatartásukkal a munkafeladatokkal szemben jelentkező egzisztenciális követelményeknek adtak elsőbbséget.

E hierarchikus normavilágból csak a kollektiv értékek köré csoportosuló etika szakadhat el. E kollektiv etika pedig napjainkig sem kapott zöld utat.

Az ideológiai szövegek elemzését a szövegek kommunikációs stratégiájának bemutatásával zárjuk.

Minden kijelentés itélet. A kijelentések nyelvtani szerkezetének statisztikai elemzése előtt elmondható, hogy az itéletek kijelentései alapjában véve emocionális töltésüek.

Ennek ellenére az objektiv tényitéletek logikai formájában jelennek meg. Igy az itéletek a jövőben szerveződő észlelés és tapasztalás alapjaivá válhatnak, tényeket rögzitenek, olyan látszatot keltve, mintha a mondanivaló - a logikai szerkezet és tartalma - a valóságra vonatkozna./24/ Közben nem történik más, mint az adottságok felmagasztalása.

Az itéletek ideológiai rendszere tartalmazza azokat a magyarázó elveket, érveket is, melyek ugyan nem jelennek meg minden egyes alkalommal a konkrét nyelvhasználatban, de az ideológiai rendszerben a kijelentések e magyarázatokkal együtt kerülnek definiálásra. A terv és az állam feltételezi a hatalom minőségére vonatkozó állitásokat, még akkor is, ha ezek nem az elitéltek ellen hozott ideológián belül, hanem az ideológiai rendszer más részeiben /kvázi tudományos rész/ kerülnek kifejtésre.

Mindezek miatt az egyes állitások megtanulása, tudása, sokkal többet hordoz, mint a kijelentések önmagába vett tartalmának tudását, mert tartalmazza a kijelentések, állitások mögött álló logikai és ideológiai rendszer megtanulását, elsajátitását.

Ha a kijelentések önmagukban nem is, a szavak jelzői feltétlenül felidézik ezt a hátteret. Emlitettük az itéletek szövegeinek jelzői, szinte egy az egyben megismétlései a sajtó, propaganda, politikai beszédek utján terjesztett jelzőknek. A terv csak hatalmas lehet és részletekig átgondolt. Az állam

népi, a jövő boldog. A nyelvi szerkezetek jelzői alkotják azokat a hidakat, melyeken keresztül az ideológiai részrendszerek átérnek egymásba.

Az ítéletek szövegeiben tárgyiasuló kommunikációs rendszert tulajdonságai alapján egy szük, nyelvi választékot nem tartalmazó, redukált jelrendszernek tekintjük. Kis entrópiájának tulajdonságairól, információ szegénységéről már esett szó. Ehhez csak annyit szeretnénk hozzá tenni, hogy a kódrendszerének, szemantikai készletének minősége a B. Bernstein által "korlátozott" kód, vagy partikuláris kódrendszer tulajdonságait idézi fel. [25] Az a csoport, amely e kódrendszer mögött áll, a társadalomszervező bürokrácia, a hivatali nyelvhasználat megteremtője és kidolgozója, terjesztője és fenntartója. Mert a szövegek nyelvi rendszereiben a hivatal nyelve, a hivatal sablonai-szóhasználatai, fordulatai uralkodnak. Ezek a szemléletmód és társadalomkép elemzések nélkül is elárulják kik és miért teremtették meg e szegényes és néhány nyelvi sablonra redukált nyelvet.

Amikor a kommunikációs jelrendszerekről, kommunikációs kódokról szót ejtünk, vizsgálnunk kell annak a nyelvi univerzumnak sajátosságát is, melyre a kódok, fogalmak és értékek, mint a közlés eszközei és hordozói, mint problémamegoldási javaslatok vonatkoznak. Ezen belül alapvető kérdés annak eldöntése, vajon a nyelvi univerzum az együttműködés jelrendszerét hordozza-e, avagy a társadalmi konfliktusok végigharcolásának, ki-

élezésének kódjait. A később bemutatásra kerülő statisztikai vizsgálat előtt meg kell emliteni, hogy pusztán a szókészletet nézve, a nyelvi közeg heterogén képet mutat. Számos jel és szó - elvileg - a konszenzus a megegyezés kifejezése is lehet. Azonban a szóhasználat logikájába ágyazva e szavak és jelek is a konfliktusok jelöléseivé lesznek, Használatuk sablonjai eredeti jelentésüket háttérbe szoritja.

A kijelentések vizsgálatából egyértelmü, hogy az integráló nyelvi készlet egy militarista katonai szóhasználat fogalmi rendszere. Már a meghatározások tipusai is, melyeknek alapja az ellenségre való utalás, elárulják, hogy a mélyben egy katonai világkép rejtőzik. Az ellenségkép, a fenyegetettség megfogalmazásai, az integráció lehetséges tipusainak kifejtése az átvett és tulysulyba került katonai nyelvhasználatról tanuskodnak.

Megállapithatjuk, nem alakult ki egy olyan nyelvi-integrációs keret, mely az ellentéteken tulmenve, ezeket feloldva, az együttmüködést és az egyetértést, illetve ezek nyelvi értékrendjét állitotta volna a nyelvhasználat tengelyébe. Ezért nem a problémák közös erőfeszitésén alapuló megoldása, hanem az egyik csoport - az ellenség - problémáinak lesöprése volt a kommunikáció célja.

A lesöprés egyik eszköze a problémák létének tudomásul nem vétele, ezek valóságának tagadása. Esetünkben azonban olyan "megértésorientált" cselekvési kommunikációt hordozó nyelvi eszközrendszer hiányáról van szó,[26] amely a cselekvők

érdekirányultságának kölcsönös feloldását jelentené. Ebben a kulturában - irja Habermas - a cselekvők motivációrendszereiket nemcsak a saját oldalukon jelentkező célorientált cselekvésekre vezetik vissza, hanem képesek e motivációkat az egyetértés és konszenzus közös integrációs területére vetiteni. Igy minden cselekvési szituáció nyelvi szituáció is, a kommunikációs szerepek a nyelvi szituációban nyernek értelmezést. Az Én és a Másik összefüggés a nyelvi-kommunikációs szituációban interszubjektiv összefüggésként szemlélhető, ebben az összefüggésben az egyik cselekvő a másikat a megértésorientált kommunikációs kulturán keresztül szemléli és értelmezi. Az élményvilág /valóság/ olyan interszubjektiv normákra alapozott jelentésrendszert teremtett, melynek elsajátitásával a kommunikációs résztvevők - a saját cselekvési szituációjukban - megértési igényüket fedezni tudják./27/

Habermas ezt a következő szavakkal foglalja össze:

> "A kölcsönös megértés minden folyamata a kulturálisan begyakorolt előzetes megértés háttere előtt megy végbe. A háttértudás, mint egész, problémamentes marad.
> A tudáskészleteknek csak ezt a részét teszik próbára, amelyet az interakcióban résztvevők mindenkori értelmezésének számára felhasználnak és tematizálnak. Amilyen mértékben a résztvevők maguk alkudják ki a helyzetmeghatározásokat, oly mértékben áll rendelkezésükre az életvilágnak ez a tematikus szelete minden uj helyzetmeghatározás megvilágitása számára"./28/

A szövegekben a közös megértést és konszenzust szolgáló szóhasználat néhány eleme fordul elő. Társadalmunk népünk, államunk, mondják a szövegek. Azonban a közös megegyezésre, megértésre orientált szókészlet tagjai felszivódtak az ellenség legyőzésére, a harc kiméletlen folytatására vonatkozó felszólitások logikai rendjébe, az ellenséget - a Másikat - /a nem egyetértőt/ megsemmisiteni akaró nyelvi kulturába.

Mindezek miatt a konszenzus látszatát viszik be a szövegek tartalmába. E szemlélet azt sugallja ugyanis, hogy a harc végigharcolása, az ellenség legyőzése a többségi egyetértés alapján megy végbe. A konszenzus az ellenség felszámolása körül jön létre.

A konszenzus egyéb "tényei" is szerepelnek a nyelvben. Igy a boldog jövő, s eszköze a terv, olyan egyetértést teremtő érdekekként jelennek meg, melyeknek evidenciáját még ki sem kell mondani.

A terv ellen fellépőt a többség megvetése sujtja, mivel a többségi konszenzus ellen cselekedett. A többség boldogságának fényében a kisebbség csak elbukhat. A bukás elősegitése, a kisebbség megfegyelmezése, a többségi akaratot képviseli. Mivel államunk hozza tervünket, amelyet népünk elfogad, aki ezt támadja, bennünket támad.

Az egyetértésre irányuló megértő cselekvés kommunikációs eszközei és strukturái helyett azok karikaturája állt elő. Példája és szimbóluma nnak, hogyan lehet egy homlokegyenest ellenkező kultura értékrendjét beépiteni és felhasználni a poli-

tikai közmegegyezést nélkülöző intézményrendszer legitimitásának biztositására. E kommunikációs és nyelvi rendszer alapja a sztalini elmélet, a munkásmozgalmi tradiciók egy részének kiiktatásával előállitott értékrend./29/

E ponton differenciálódik a marxista elmélet és kultura nyelvhasználati és fogalmi rendszere is, hiszen pl. A. Gramsei hegemónia elmélete, vagy az együttmüködés és egyetértés mai szociáldemokrata elmélete és gyakorlata nem a harcra orientált kommunikációs kulturában, hanem a közös felelősségvállalást tükrüző kommunikációs nyelvhasználatban értelmeződik.

IV. A fogalmak mélyén

> "A gondolkodás ugyanis sajátosan érzékeny membrán. Minden szójelentésben, sőt minden fogalom adott időben aktuális sokértelmüségében ott vibrálnak a jelentéstárgyalatokban implicite feltételezett és egymással harcoló ellenséges, de egyidejüleg létező életrendszerek polaritásai... A szó, a jelentés az igazi kollektivum, az egyes szóban és a benne csillámló jelentéskülönbségekben megragadható a gondolatrendszer legkisebb változása... A szó összeköt az egész multtal, és visszatükrözi a teljes egyidejüséget..."/1/

Elemzésünk további szakaszában visszatérünk a tartalomelemzés logikájához. Először a fogalmi strukturák mélyéről küldjük tudósitásunkat, majd a nyelvi-logikai modell segitségével az

ideológiai logika strukturáját kivánjuk értelmezni. A módszer leirását a Függelék tartalmazza.

a/ A Gazdaság

A gazdaságot jellemző kulcsszavak a következők:

Terv-Gyár-Népgazdaság-Munka-Bér-Juttatás-Munkafeltétel-Termelés-Érdek.

1. Terv

A Terv szó leggyakrabban a következő szavakkal együtt fordul elő:

Dolgozó	épitès
Gyár	magatartás
Szocializmus	feladat
Állam	
Ország	
Népgazdaság	
Siker	

A tervhez tartozó tevékenységek /igék/:

teljesiteni, megvalósitani,
veszélyeztetni, kivonni

jelzők/határozók: hatalmas, erős
rész-egész.

A terv szó a leggyakrabban az alábbi összefüggésekben szerepel: "Az országban/államban terv folyik" /E mondat gyakorisága ötszöröse a többinek/

"A dolgozó magatartása a terv megvalósitását veszélyezteti"
"A dolgozó magatartása a népgazdasági terv, de annak részletterveinek megvalósitását is veszélyezteti"
"Csak a terv teljesitésével lehet az országot békében erőssé tenni".
"A szocializmus épitése sikeresen csak egy hatalmas, jól átgondolt, az egészet áttekintő terv alapján lehetséges"
"A dolgozó számára a tervben van előirva, hogy mennyit kell dolgoznia, hogy ezáltal kivegye részét a szocializmus épitéséből".
"A hatalmas terv sikere megköveteli az egész dolgozó osztálytól, hogy fegyelmezetten álljon azon az őrhelyen, ahová állitották, csak igy lehetséges teljesiteni, sőt tulteljesiteni a tervet".

A mondatgyakoriság elemzésénél a terv tényét deklaráló kijelentések szerepét már érintettük. Most arra szeretnénk a figyelmet felhivni, hogy a terv szó használataiban a terv politikai jellege domborodik ki. Erre utal az állam és a terv egybekapcsolása /Állam=Terv van/.

A terv a jövő letéteményese, sőt a szocialista épités kizárólagos és egyedüli eszköze. A szövegekben a tervek gazdag rendszeréről esik szó. A részletterveken keresztül a munka világát, a hétköznapi életet egyaránt behálózzák a jövő igéretei /mindenre kiterjedő terv/. A tervrendszer kiterjedése mellett átgondolt, azaz nem ötletszerü, hanem egy láthatatlan ész racionális alkotása. /Racionális cselekvési vezérlés./ Ezáltal az élet minden mozzanatának szerepe, feladata, rendeltetése

van /nincs véletlen/. Egész életünk a tervekhez való viszonyunkban zajlik. A zárt és szoros illeszkedés a zárt integrációt kiváltó rend /militarista rend/ összhangjának elvét idézik fel.

A terv szó ezeken a jelzéseken kivül <u>üres</u> fogalom. Nem tudunk a terv céljairól, tartalmáról. Az ideológia csak a <u>hozzá való viszony</u> követelményeit határozza meg. Ezek a követelmények az elfogadást, /teljesités, megvalósitás/ irják elő. Ez az egyetlen lehetséges viszony. Amennyiben nem a terv teljesitése történik, akkor a veszélyeztetés, a terv megvalósitásának kockára tevése jön létre. Ez a negativ, sőt elitélendő magatartás az elitéltek magatartása is ez. A veszélyeztetés homályos és értelmezhetetlen jelentése parttalanná teszi a magatartások konkrét értékelését.

A terv - mivel nem tudjuk meg mi az, csak azt, hogyan kell vele szemben viselkednünk - <u>önérték.</u> Léte önmagában érték. Feladatait mindig teljesiteni kell, azok konkrét tartalmától eltekintve. A terv önmagában való léte mindig értékes és lényeges feladatokat hordoz.

A tervet a kapitalista anarchiával <u>szemben</u> definiált tudatossága emeli a történeti értékek rangjára. Igy a tudatosság képviselője is.

2. Gyár

A Gyár fogalma összevonásokkal keletkezett. Tartalmazza mindazokat a különböző jelentésárnyalatu szavakat, amelyek a munkahelyeket jelöli /üzem, de fonoda is/. Ezért a Gyár fogalmáról leirtak, a munkahely fogalmát jellemzik.

A következő fogalmakkal együtt jelenik meg:

Terv	magatartás
Dolgozó	munkaerő
Munka	sértett
Szocializmus	zürzavar
Állam	kedv
Nép	

magatartások/igék: teljesiteni, dolgozni, belátni
állni, akadályozni, veszélyeztetni

Jelzők és határozók: egész, önkényes, saját.

A leggyakoribb mondattipusok, melyekben a munkahely szerepel:

"Az elitélt a népi államot sértette a gyári/üzemi részletterv veszélyeztetésével".

"Az elitélt önkényes magatartása megneheziti a gyár/üzem munkaerőgazdálkodását".

"Nem kell munka nélkül ácsorogni a gyár előtt munkára várva, mint az a kapitalisták országaiban napirenden van".

"Felborulna, zürzavarba omlana a gyönyörü terv, ha az összes dolgozó, mint a vádlott, saját kénye-kedve szerint változtatna munkahelyet/gyárat, azzal az indokkal, hogy ott is a szocializmust épiti".

A munkahely a fogalmi környezet vonzásában beilleszkedik a társadalmi-gazdasági-politika intézményeinek és szervezeteinek rendszerébe. A politikai szervezetek közé emelkedik, mivel az állam-szocializmus-terv relációk oda emelik. Mint politikai szervezetnek, és mint a terv és a szocializmus értékei hordozójának a dolgozóval szemben elsőbbsége van. A sértett kifejezés arra utal, hogy a dolgozói magatartások őt, mint a /büntető/ ügy sértettjét érintik, s ezzel a munkaszervezet perszonifikáltan magasabbrendü jellegét fejezik ki.

A munka szervezete - gyár - mint a társadalmi-politikai gazdasági intézmények része rendelkezéseiben, terveiben a nagy egész /terv/ részét képviseli, s rendelkezései ezáltal a terv történelmi értékeinek fényében magasztosulnak fel. Konkrét utasitásai megkérdőjeleztetlenül helyesek is, hiszen a tervelőirások közvetitői. A gyár/munkahely beemelése a politikai-társadalmi intézmények közé tulajdonképpen a munkahelyek vezetőinek rendelkezéseit, mint vezetői érdektörekvéseket helyezi a dolgozói törekvések, magatartások, érdekkifejezések fölé.

A munkahelyet a terv emeli össztársadalmilag jelentős rangra. A terven keresztül a munkahely a láthatatlan racionalitás része. A munkahely által bevezetett magatartási normák

a racionalitás és átgondoltság elemei, s mint ilyenek, a racionális társadalmi orientációk képviselői.

A munkahely /gyár/ a munkavégzés helye. A konkrét munka lefolyásáról nem sokat tudunk meg. A munkában két konkrét magatartás dominál: egyrész a tervek teljesitése, másrészt a terv előirásainak veszélyeztetése.

Az üzemi előirások a terv részeként a üzembe a társadalmi elvárásokat közvetitik. A gyáron belüli dolgozói magatartások azonosulnak a társadalmi magatartásokkal, azok lecsapódásai, megjelenései, formái. A munkahelyi magatartások üzemen belüli szabályozása egyuttal a társadalmi magatartások társadalmi szabályozásai. Viszont a munkahelyi előirások teljesitése a társadalmi előirások teljesitése.

Amennyiben az üzemen/gyáron belüli dolgozói magatartások a vázolt módon nem tennének szert társadalmi jelentőségre, ugy a dolgozói viselkedések különböző formái neutrálisak lennének a társadalom számára. Hogy az üzemen belüli magatartások politikai kontrollja müködőképes legyen és hatni tudjon, a magatartások értékelését kiemelték a neutrális, semleges értékzónából, s a rendszer politikailag is kardinális értékeinek sikjára vetitették ki.

Az ideológiai szövegekben minden üzem/gyár mindenkori helyzete/ pozíciója azonos. Nincs különbség kis és nagy üzemek között, minden munkahely azonos érdeket, a tervből lebontott feladatok megvalósitásának érdekét képviseli. A gyár /üzem a tervgazdaság hierarchikus rendszerében helyezkedik el,

sem egymással nem állnak kapcsolatban, sem az államon/ terven kivüli más intézményes integrációkkal.

Hiányzik a piaci integrációk, vagy a gazdasági folyamatokat szervező egyéb gazdasági viszonyok ábrázolása. A vállalat/üzem elhelyezkedését csak az adminisztrativ hierarchiában mutatják be./1 /

Az ideológia mögött természetesen a kor valósága huzódik meg, amennyiben a gazdasági üzemeket valóban a piaci mechanizmus kikapcsolásával müködtették, de az ideológiai szövegek idillikus gazdasági képe már nem a kor szociológiailag értelmezhető, tényleges érdek és hatalmi mechanizmusainak egyszerü kivetitése.

Inkább idillizásról, fiktiv tételek hangsulyozásáról, a problémák ideológiai kommunikáción kivül helyezéséről van szó.

Érdekalkuk, tervalkuk valóságban léteznek,/2/ irányitó és irányitott konfliktusai a valóságban megtörténtek, de tudatos kihordása, tudatos megfogalmazása nem mehetett végbe.

Ezért a gazdasági tevékenység tényleges sorozata napi pragmatizmussá válik, táq teret engedve a napi-taktikai döntéseknek. A gazdaság hosszutávu stratégiája pedig az ideológia által rögzitett és sérthetetlen fikció. A társadalmat szervező bürokrácia cselekvési terének megszervezésére, a cselekvési teret biztositó ideológiai törekvések létére bukkantunk.

A konfliktus nélküli gazdaságban természetesen sem a vezetés, az irányitás, sőt a dolgozói csoportok - az emlitett öntudatlan-öntudatos tagolódást leszámitva - sem kerülnek megne-

vezésre. Mivel nem léteznek, az üzem belső világa homogén. A homogén világban nem működnek különérdekek, sőt a különérdekek képviseletei sem. Az üzemi viszonyok előterében a homogén térbe átszürődő makrotársadalmi normák érvényesülésének kérdése áll.

A homogén gazdasági rendszerben a vezetés, az irányitás elképzelései automatikusan összhangban vannak a társadalmi többség elképzeléseivel. Amiről most szó van, az az egész jogi eljárás funkciója. Mivel a vállalatvezetés utasitásainak való engedelmesség össztársadalmi jelentőségre emelkedik, igy a jogi eljárás nem pusztán a társadalmi-politikai előirások rendjének érvényesitését szolgálta, hanem a vállalat és üzemvezetés munkaerő feletti kontrolljának biztositását is. Mindkét funkció megvalósitását képviselte az érdek egybecsuszások ideológiai világképbe való beemelése, a homogén világ megalkotása.

3. Népgazdaság

A szavak, melyekkel a népgazdaság leggyakrabban fordul elő a következő:

Terv	magatartás
Dolgozó	épitès
Gyár	
Szocializmus	
Társadalom	
Termelés	
Érdek	

Magatartások/igék: megvalósitani
veszélyeztetni, megsérteni, támadni

Jelzők/határozók: önkényes, igazolatlan, veszélyes
nagy, egész, fontos, szerves

A népgazdaság szó leggyakrabban az alábbi mondatban fordul elő: "A vádlott veszélyezteti népgazdasági tervünk, ötéves tervünk megvalósitását",

a népgazdaság egyetlen információja egyetlen intézményéről a tervről szól. Semmi másról, semmilyen konkrétumot nem tudunk meg. Annyit megtudunk még, hogy a gyár/munkahely és a dolgozó is a népgazdasághoz tartozik. A népgazdaságban valamiféle termelés van, azonban ezek az összefüggések a szóösszetételekből derülnek ki, nem pedig a népgazdaságról szóló állitásokból.

A szövegek, mint az együttes szóelőfordulások szövetei utalnak arra, hogy e népgazdaság is része a fennálló és adott társadalmi intézményrendszernek. Az érdek szó is ilyen összefüggésekben szerepel /a szocialista épités érdeke/. A népgazdaság strukturák nélküli jelölés, nincs - természetesen - piac, de az állam sem szerepel a fogalmi környezetben. Ezeket az intézményeket a társadalom egészének - megfoghatatlan - rendszere helyettesiti.

A tervre redukált népgazdaságban egyetlen egy helyes és pozitiv magatartás bontakozhat ki, a tervek teljesitése, megvalósitása. A tervek veszélyeztetése a másik várható magatartás.

A tevékenységek dichotonóm jellege most konkrét formában jelentkezik. Vagy teljesitik a tervet, vagy veszélyeztetik /mert nem teljesitették/. A kettő között nincs alternativa, mivel a tervteljesitéssel, mint az adaptiv magatartás egyetlen elfogadható formájával szemben nem állhat alternativa.

A tervgazdaságot körülvevő gazdasági folyamatok leirásának szegényessége, és a tervgazdaságban tanusitható magatartások leépitése közös erővel hozza létre az ideológiai szókészletből az alternativák számüzését.

A népgazdaság tartalmának szegényessége rámutat a korszak gazdaságpolitikájának valóság felfogására is. A szocializmus, az egyénnel szembehelyezett társadalom, a tervteljesitésben jelentkező adaptáció, fontosabbak voltak, mint a gazdaság valóságáról szóló megállapitások.

4. Termelés

A Termelés a leggyakrabban a következő fogalmakkal együtt jelenik meg.

Dolgozó	kötelesség
Terv	lazaság
Népgazdaság	jogszabály
Munka	munkaerő
Gyár	

A termelési magatartások az alábbiak lehetnek:

- tenni, akarni, bizonyitani, megvalósitani, dolgozni
- megszegni, veszélyeztetni kivonni
  előirni

Jelzők/határozók: egész, nehéz, fokozódó
mindig

A termelés szó az alábbi mondatokban áll leggyakrabban:

"Nehezebbé teszik a termelést"
"A termelésre vonatkozó, jogszabályból eredő kötelességét megszegte"
"Egész népgazdaságunk termelésének menetét lassitja"
"Minden dolgozónak van bizonyos termelési kötelessége".

A szavak-fogalmak első ránézésre a termelésben, illetve a termeléssel összefüggő viszonyokban tanusitható emberi magatartások széles körét jelölik. Valójában azonban e magatartások ismét csak a dichotonóm tevékenységszerkezetre utalnak, ráadásul olyan tevékenységeket jelentenek, melyek az általában vett dolgozó általános társadalmi követelményeit jelölik és nem a termelési folyamatban szerveződő tevékenységi rendszer specifikus szerepeinek normáit irják körül /a dolgozni szó kivétel, de "mindenki" dolgozik/.

Megtudjuk, hogy a termelés jogszabályból eredő kötelesség, s találunk utalást arra is, hogy a termelés a népgazdaságban - vagy annak valamely részében - /gyárban, üzemben ?/ folytatható.

Találunk utalást arra nézve is, hogy a termelésben bizonyos nehézségek merülnek fel.

Találkozhatunk a relacionista ideológiai érvelés ujabb sajátosságaival is. A termelés a népgazdaságra utal vissza, arra a fogalomra, melynek tartalma voltaképpen üres. Ilyen szerepe több fogalomnak is van, pl. a később elemezendő-szocializmus fogalmának is. Az ideológiai hatás egyik kulcsfontosságu tényezőjére bukkantunk. A fogalmi utalások ugyanis végső soron egy máshol, vagy seholsem definiált fogalmi értéklistára mutatnak vissza, olyanra, mely a közmegegyezést, - látszatát - a mindenki által értékesnek itéltséget hordozza, vagy sugallja.

A termelés az utaláson kivül homályos és elmosódott folyamat. A nehézségek létén kivül sem a társadalmi megszerveződéséről, kimeneteléről, szereplőinek és azok szerepeinek tartalmáról nem tudunk. Tudjuk, e folyamatban kötelességek vannak, sőt e folyamat maga is kötelesség. A termeléssel kapcsolatban is kötelességek vannak, pl. a termelés fenntartása.

A termelés maga a tevékenységek /ön/célja. Ebben az önmagáért is értékes termelésben jelennek meg a munkaértékek és azok a tradicionális normák, melyekről pár szót már szóltunk. De a termelés leirása is ide tartozik. Ugyanis az önmagáért értékes folyamat, amely mindegy hogy milyen körülmények között, hol zajlik, kétségtelenül az öncélkén felfogott kötelezően és szüntelenül végzett tevékenység tradicionális ideológiai normája.

Az ideológiai szövegek üzenete ebben az esetben is olvasható "visszafelé". A munka feltételeivel szembeni dolgozói közömbösség kialakitásának célja csak egy olyan érveléssel érhető el, amely a termelést kiemeli konkrét környezetéből és annak konkrét vonatkozásait az objektiv világrend sikján teszi lényegtelenné. A konkrét termelési feltételektől való elvonatkoztatásra az adaptáció magasabb fokának elérése miatt van szükség. A konkrét munka- és bérfeltételek elégtelensége miatt a termeléssel csakis annak általános sikján lehetett azonosulni, pontosabban azt csak az értékek sikján lehet kötelességként elfogadni.

5. Munka

A termelés fogalma a munkatevékenységek társadalmi összfolyamatban kirajzolódó kapcsolódásaira utal, természetesen a fogalom szociológiai-nyelvhasználati és nem a vizsgált ideológia értelme szerint. A munka ezzel szemben a termelési tevékenységek mindennapos, konkrét, mikrokörnyezetben lezajló folyamatára utal. A munka - a filozófia felfogások szerint[3] a társadalom és a természet közötti közvetitések modellje, az ember társadalmi létének, sorsának és jövőjének alapja és teremtője. Az emberi személyiség értékeinek és normáinak bábája és szülője. A munka ugyanakkor a társadalmi együttmüködés és kooperáció szintere a konfliktus és konszenzus közötti sáv társadalmi viszonyokkal átitatott "erőtere".[4]

Az itéletek ideológiai szövegeiben a munka az alábbi szavakkal fordul elő leggyakrabban:

Dolgozó	munkafegyelem
Kizsákmányolók	fegyelem
Öntudat	munkanélküliség
Társadalom	feltétel
Rém	magatartás
Szocializmus	

Igék és tevékenységek: belátni, végezni, megteremteni
van, történik
kényszeriteni

A munkát, mint fogalmat tartalmazó leggyakoribb mondatok:

"A dolgozók nagy többsége a munkát öntudatosan, fegyelmezeten végzi"

"A dolgozók fegyelmezetten, lelkesen vesznek részt a termelő munkában"

"A terv elengedhetetlen feltétele, hogy az épitő munkából minden munkaképes ember kivegye részét"

"Munkabérét a munkás közvetlenül, közvetve, szociális juttatás formájában megkapja"

"A dolgozók jó része jelenleg nemcsak belátja, érzi, a munka nem kényszer, dicsőség"

"A dolgozót nem kényszeriti éhség, munkanélküliség réme a munkafegyelem megtartására, jó munkát s kizsákmányolók társadalmában végeztek"

"Nem kell munka nélkül, éhesen gyárkapuk előtt munkára várva ácsorogni, mint ahogy az a kizsákmányolók országában napirenden van"

"Mindig vannak egyrészt olyanok, akik nem látják be, vagy nem akarják belátni, másrészt megfelelő öntudat hiánya, politikai elmaradottság miatt nem képesek belátni azt az óriási különbséget, mely a munka célja és feltétele között a multban volt és jelenleg van".

A legfontosabb állitás a munka társadalomba ágyazottságáról szól. A munka dicsőség és nem kényszer, mondják az állitások. A kizsákmányolók-szocializmus koordináta két szélső pontjához mérve határozzák meg a munkához való viszony értékes, értékelendő tartalmát. Amig a munka ma dicsőség, addig a munkát körülölelő fogalmi rendszer a fegyelem, munkafegyelem, a munka "kényszerét", sőt a dolgozó /ön/kontrolljának szükségességét emeli ki.

Ugy gondoljuk, a munkát körülvevő értékzavar - mely ma is jelen van - egyik forrása jelenik meg az ideológiai szövegekben. Nem tudják - és ezen a szinten nem is lehet - a társadalom érték és morál tudatának szintjén eldönteni, vajon a munka a szabadság birodalma-e /ezt a filozófiai értékrendre alapozott normativ ideológia állitja/, avagy a szükségszerüségek világa /ahogy ezt a társadalmi "reális tudat" állitja/. Az értékzavar forrása a hamis kérdésfeltevés, a történelemfilozófiai célok és értékek valóságként történő bemutatása.

Anélkül, hogy az itt előbukkanó kérdések és válaszigények hosszu sorába belebonyolódnánk, csak jelzésszerüen utalunk arra a tényre, hogy talán nem véletlen az értékzavar kialakulása.

A munka, mint konkrét folyamat nem, csak a hozzávaló viszony lehetséges sikjai kerülnek be az ideológiai szövegösszefüggésekbe. Kidomborodik ezzel párhuzamosan a munkát körülfogó világ értékjellege. A szocializmusba ágyazott munka felsőbbrendüségét a szocializmus értékeinek fényében lehet bebizonyitani, mivel a munka világának valósága - szocializmus nélkül, különösen az elitéltek előtt -, annak felsőbbrendüsége, nem értékelhető. A munkában a hierarchiák rendszere, a hatalom, a kontroll és a büntetőjog müködik. A munka kilép a konkrét viszonyok konkrét rendszeréből idealizálttá, heroikussá, hősivé válik, hogy egyáltalán érdemes legyen konkrét világával azonosulni.

A munkával kapcsolatos ideológiai skrizoféniának is ez az oka. Ha a munka megitélésére nem borul rá az ideológia által a filozófia - épp oly idillikusan elvont - értékrendszere, a szabadság, a haladás, a szocializmus /kapitalista munka és csak a kapitalista munka - az elidegenedett munka/, akkor a a munkafolyamatot irányító normák érvényessége, elfogadása, az adaptáció nem lenne biztositható.

A munka a szocializmusban a becsületes többség számára dicsőség. Ezek a dolgozók belátják /felismerik/ a szocialista munka, kapitalista munkával szembeni magasabbrendüségét.

Még véletlenül sem vetődik fel, hogy a technológiai folyamatokban a technológiai folyamatokra épülő társadalmi viszonyokban, lehet hasonlóság - ne adj Isten azonosság - is a két társadalmi világrend strukturái között.

A munka a szövegek szerint a gazdaság része. Sem a széles - tehát a természet - társadalom közötti közvetitésekre orientált - sem a munka "realista" - a valóságos folyamatokat bemutató és értékelő - felfogása nincs jelen. A munka társadalmilag értékesnek tekintett adottság, olyan, amelyet mindenképpen el kell végezni.

A szocialista munka kötelezettségét azonban csak etikailag magasabb rendü emberek tudják teljesiteni. A munka elfogadása, a feladatok elvégzése azuton válik etikailag értékelendő cselekedetté. De csak az adott munka elvégzése, az adott feladatok teljesitése rendelkezik ezzel a ranggal.

A munka a dolgozóval szemben egyedül a felvilágosultságot, azaz, az adott feladatok magasabbrendüségének belátási tudatát követeli meg. Az a gazdag magatartás és képességrendszer, mely a munka minden formájában - elemzési és felfogási szintektől függetlenül - létrejön - /nem is beszélve az együttmüködés és kooperáció társadalmi tudásáról/ hiányzik ebből a munkafelfogásból.

Van még utalás a lelkesedésre, az öntudatra, azonban a fegyelem követelménye felszitott mindent.

A munka értelmezése a két társadalom szembenállásának területére szükül le. A munka a gazdaságra, az emberi képességrendszer munkában születő gazdasága a fegyelemre redukálódik. Ugyanakkor a munka értelmezési körében olyan értékek és normák jelennek meg, melyek soha sehol, semmilyen munkafolyamatot nem jellemeztek./5/

6. Bér és juttatás

A munka fogalmának egyik eleme a bér. Amig azonban ott a munka mellett szerepelt, addig a bér fogalmat középpontba állitó szemlélet szerint a bér a makró és mikró társadalmi viszonyok között egyaránt megtalálható.

A bér fogalmi környezete:

Szocializmus — juttatás
Társadalom — munkafeltételek
Munka
Dolgozó

Igék: dolgozni, kapni
Jelzők: megfelelő, kedvező
közvetett-közvetlen

A juttatás fogalmi környezete:

Bér
Szocializmus
Munka

Ige: kapni
Jelző: közvetett-közvetlen.

Leggyakoribb mondatok a következők:

"Munkabérét /a dolgozó/ közvetlenül, közvetve szociális juttatás formájában kapja"

"Szocialista társadalomban /a dolgozó/ kedvező munkafeltételek mellett, megfelelő bérért dolgozik".

A bér és a juttatás az, amelyet a dolgozó kap, s melyet adnak. E két igehasználat sokmindent elárul a dolgozó intézményekkel szemben definiált helyzetéről /kapni valakitől lehet, adni valaki adhat/. Ez az intézményrendszer itt nincs megnevezve, de valószinü "köztudottnak" számit. A szocializmusra való utalás alátámasztja azt a "köztudomást": A bér megfelelő s a szociális juttatás része. Ez a közvetlen juttatás. Van még közvetett juttatás is, de erről létének tényén kivül nem tudunk meg semmit. Homályos a szociális juttatás fogalma. Ugyanakkor a szocializmus, bér, munka fogalmi környezet arra enged következtetni, itt a szocialista társadalom olyan tulajdonságára hivatkozik az ideológia, amely csak a szocializmusra jellemző. Sőt ez a szociális juttatási rendszer csak a szocializmus jellemzője.

A szociális juttatások szövegkörnyezetének elemzése annak a gondolatnak létére utal; amely szerint a dolgozó - a szocializmusban - a munkája eredményeképpen előállott összes értékét megkapja.

A mondanivaló ilyen direkt utalásai alátámasztják a paternalista bürokráciáról korábban elmondottak érvényét.

A közvetett szociális juttatásokon kivül mély hallgatás takarja az elosztás formáit és mechanizmusát is. A szövegek ideológiai funkcióját tekintve azonban ez mindegy. A bürokrácia önértelmezésében a szociális juttatások tényе /melyet adnak, s kapnak/ a lényeges.

A szövegek mélyén egy olyan ellentmondás huzódik meg, mely /azóta is/ jelzése egy értékzavart teremtő helyzetnek. Ha ugyanis a munkás közvetve vagy közvetlenül visszakapja a munkájának összproduktumát, akkor felesleges azt neki adni, felesleges visszajuttatni és erre nincs is szükség semmilyen szervezetre. Amennyiben a bürokráciának mint a társadalmi elosztás mentén szerveződő mechanizmusnak léte igazolható, az bizonyára nem a többlet(értékeket visszajuttató körforgást középpontba állitó érvelés.

Alkalmas erre a párt szerepéről szóló ideológia, vagy a szocializmus politikai gazdaságtanának kikiáltott /ál/ tudomány. A bürokratikus redisztribuciót igazoló álláspont önmaga ellentétbe csap át és a bürokrácia feleslegességét bizonyitja. Persze csak akkor, ha szigoruan "logikai" alapon közeledünk ehhez a kérdéshez.

A paternalista-elosztó bürokrácia világképe szerint a bér is a szociális juttatás egyik formája. Adják és kapják. Nem a teljesitmények alapján, a végzett munka ellenértékeként kifizetett összeg /munkaerő a szocializmusban nem áru/, hanem adomány.

A bér járandóság jövedelem és ellenérték helyett. Tudjuk róla, hogy kedvező, hogy megfelelő. A járadék mindenkori szintjének/összegének ezek alapján mindig a kötelező megelégedettséget kell kiváltania. A dolgozó sohasem lehet elégedetlen a bérével, mert az mindig annyi, amennyi jár neki. Kevesli? kérdezik néhol az itéletek; dolgozzon többet! - A bérrel szembeni elégedetlenség - és nemcsak az ideológiai szövegek értelmében - az egész társadalmi - elosztási renddel szembeni kritikát tartalmazzák.

Az már természetes, hogy az elegendő bér valóságát állitó ideológiák mit sem tudnak a béralkuról a munkáscsoportok és a vezetés különböző szintjei között folyó bértárgyalásokról és teljesitménytaktikákról.

A bér és a juttatás a dolgozó egyetlen viszonya a társadalomhoz. Ennek ellenpólusa a "dolgozik" cselekvés. Tulzás nélkül állithatjuk, a bérmunkás társadalmi relációjának modellizálása áll előttünk /a fogalmak mélyén néha ott a valóság/.

7. Munkafeltétel

A munkafeltétel a leggyakrabban az alábbi fogalmakkal együtt fordul elő:

Társadalom	magatartás
Szocializmus	férfiak
Bér	mérték
Dolgozó	
Érték	

Tevékenységek: dolgozni, bizonyitani

Jelzők: kedvező, megfelelő, egyenlő, kellő

Leggyakrabban előforduló mondatalakzatok:

"Szocialista társadalmunkban kedvező munkafeltételek mellett megfelelő bérért dolgozik a dolgozó".

A munkafeltételek kedvező jellegét a szocialista intézményrendszerbe és értékvilágba történő integráció biztositja és támasztja alá. Munkafeltételekről ezen kivül még annyit tudunk meg, hogy a megfelelő bérrel együtt a szocializmust és nem a kapitalizmust jellemzik.

8. Érdek

Az érdek szó ismerete és használata - ezt szeretnénk előrebócsátani - nem jelenti azt, hogy az érdek fogalmát, mint az érdekképviseletre és érdek kifejezési mechanizmusra alapitott társadalmi viszonyok rendszerét használják.[6]

Az érdek a leggyakrabban az alábbi fogalmakkal együtt fordul elő:

Dolgozó	magatartás
Szocializmus	fegyelem
Terv	munkafegyelem
Állam	épitès
Öntudat	
Gyár	kötelesség
Munka	

Tevékenységek/magatartások: belátni, megteremteni, rendelkezni, teljesiteni
megsérteni, kárositani

A leggyakoribb mondatok, melyekben az érdek szó előfordul:

"A vádlott/elitélt sulyosan megsérti a szocialista épités érdekét"

"A dolgozó magatartása bizonyitja, a dolgozó nem rendelkezik kellő öntudattal, hogy belássa, igazolatlan hiányzása a munkafegyelmet, s az ő érdekét szolgáló dolgozók államát kárositotta meg"

"A fegyelem megteremtése az uj szocialista életforma megteremtésének érdeke is".

Az érdek fogalom parttalan, nem különböztethető meg egyéb gazdasági fogalmaktól. A társadalom adott állapotának fenntartása mindenkinek érdeke /a szocializmus épitése/ ezt vagy felismerik, vagy nem. Minderről a teljes szövegeket közlő részben már szóltunk. A fogalmi analizis az ott bemutatott képet azzal teszi gazdagabbá, hogy láthatóvá teszi az érdek fogalom fogalmi-nyelvi környezetének konturjait.

Eszerint az érdek fogalom a makrotársadalmi intézmények elismerésén kivül olyan feladatokat is tartalmaz, mint a fegyelem, munkafegyelem, öntudat, kötelesség. E fogalmak az érdekek nem-autonóm módon történő szerveződésére hivják fel a figyelmet, arra hogy az érdek az azonosulás, az elfogadás, az adaptiv viselkedés kialakulásának eszközévé vált. Az érdek fo-

galmából kivülrekednek az érdekszerveződés valóságos motivumai. Az érdek az intézmények elfogadására redukálódott.

b. A politika

1. Politika

A nyolcvanas évekre kialakult szociológiai gondolkodás az érdek fogalmát olyan integrációs kategóriának tekinti, amely egyaránt helyet kaphat a gazdasági és politikai fogalmak között. Mi mégis a gazdasági fogalmak között helyeztük el, mivel a szó a korabeli jelentésében, használatában a gazdasági fogalmak közé tartozott. Tulajdonképpen a Politika szót sem tudjuk a politikai intézményrendszer, vagy politikai strukturát jelölő fogalmak között elhelyezni. Ennek az az oka, hogy jelzőként szerepel, az alább ismertetésre kerülő mondatban.

Fogalmi környezete a következő:

Öntudat	Igék:	belátni	Jelző: óriási
elmaradottság		okozni	
hiány			
cél			
mult			

"Mindig van egyrészt olyan, aki nem látja be, vagy nem akarja belátni, másrészt megfelelő öntudat hiánya miatt, politikai elmaradottság miatt nem képes belátni azt az óriási különbséget, amely a munka céljában és feltételében a mult és a jelen között van.

Tehát, aki politikailag elmaradott, az öntudatlan. Az öntudatos a politikailag fejlett, azaz, a zoon politikon. A politika egyet jelent a fennálló intézményrendszer status quo-jával. Az a politikai résztvevő ugyanis, aki öntudatos, aki az esetleges elmaradottságát leküzdve belátja a jelen és a mult közötti különbséget, a jelen felsőbbrendőségét tudatsan vallja. Még ha mást is tapasztal /esetleg saját bőrén/. A politika igy egy elvont, meghatározhatatlan kognitiv viszonyt jelent, melynek központi eleme a fennálló rend elfogadása. Elvont értékek, differenciálhatatlan viszonyok, megfoghatatlanság. /Demonikus?/ A politikával való azonosság tapasztalaton nem nyugodhat, a hozzá való viszony eleve kognitiv, belátáson alapuló.

2. Alkotmány

Leggyakrabban a következőkkel szerepel együtt:

Munka	munkatörvénykönyv
Szocializmus	polgár
Állam	fegyelem
Érdek	életforma
Rend	alap
Társadalom	képesség
	mindenki

Igék: megteremteni, kimondani

Jelző/határozó: uj, egész, magyar

előirva

A mondat:

"A fegyelem és az uj szocialista életforma megteremtésének érdekében az Alkotmány és a Munkatörvénykönyv mindenki számára kötelezően előirja a fegyelmezett munkát".

Miként a politika fogalma, ugy az Alkotmány fogalma is körüliratlan, holott, az Alkotmány jól körülirható dekrétuma a magyar politikai életnek /még ünnepe is van/. Anonim valami, amely alapja a rendnek, a fegyelemnek, kötelességnek. Hivatkozási alap a kiemelt értékek és normák biztositásában. Az Alkotmány szó környezete a jog fogalmát 29.-nek jelöli ki a sorban, igy az Alkotmány nem jogot, hanem kötelességet vonz.

Az Alkotmány a kötelességeket elrendelő, előiró dekrétum. E funkciójában legitimitást biztosit a különböző normarendszerek számára, mivel a munkaviszonyt szabályozó jogi előirások pl. a Munkatörvénykönyv visszavezethetőek rá.

A szavak közül hiányzik az eddig hangsulyozott dolgozó, helyébe a polgár lép /az állampolgár röviditett alakja/. A kötelességek teljesitésének cimzettje tehát az állampolgár. A kötelességek - a munka követelményei - az gazdasági szférán kivül politikai viszonyokat is átitatják. Nemcsak "gazdasági minőségében" érintik a társadalom tagját, hanem politikai minőségében is. Igy a politika a gazdaság követelményeit hordozza. A két szféra összecsatolódott, miképpen a valóságban is. A kötelességek, amelyek a termelést szabályozzák, teljesen befonják az ember életét. Ez alól nincs kibuvás.

Az állampolgári minőségben is a kötelességeket van a hangsuly.

Dolgozó és állampolgár között nincs nagy különbség. Társadalmi létük egyetlen vezérlőelve az előirások teljesitése.

Az Alkotmány alapvető és legitimációs szerepköre ellenére a társadalom politikai intézményeivel együtt fordul elő. Állam, szocializmus, társadalom fogalmi összefüggések jelölik ki helyét a strukturában. Nem tudni, melyik intézmény vezethető vissza a másikra - ellentétben a normákkal - de ez nem is érdekes, mert a társadalmi intézményrendnek egyszerre, együttesen van felsőbbrendü értéktartalma. E tulajdonság még jobban kidomborodik az Állam esetében.

3. Állam

Az Állam a következő fogalmakkal szerepel leggyakrabban:

Dolgozó	magatartás
Terv	munkafegyelem
Nép	
Ország	
Öntudat	
Érdek	
Gyár	

Igék/magatartások: teljesiteni, biztositani, belátni, emelkedni
megkárositani

Jelzők/határozók: maga, saját, szolgáló, igazolatlan, erős

Leggyakoribb mondatok:

"Az Államban terv folyik"

"A dolgozó/elitélt megkárositja a dolgozók államát, de saját magát is"

"Az elitélt munkahelyén keresztül a népi államot sértette meg"

"A munkafegyelem lazasága megkárositja az államot, de a dolgozót magát is"

"A dolgozók állama az egyéni jólét, életszinvonal emelkedését csak a terv teljesitésével tudja biztositani"

"Az elitélt magatartása bizonyitja, nem rendelkezett kellő öntudattal, hogy belássa, igazolatlan mulasztása, munkafegyelemsértése a dolgozók államát kárositotta meg"

Az állam a dolgozók állama, a nép állama. Az állami intézkedések és az egyéni magatartások összehangolásának követelménye ebből a "tényből" fakad. Az állam - sugalmazza a szöveg - nem követ más érdeket, csak a dolgozók érdekét. Az állami intézmények és a dolgozók között érdekegység dominál.

Az itéletek szövegeiből az állam jelzőinek magyarázata nem derül ki /miért népi a népi állam/. Nyilvánvaló a kor propaganda munkájának eredményeképpen, az "elméleti" kvázi-tudományos viták, a 45 utáni történelem politikai szóhasználatának hatására vált "köztudottá" a népi állam kifejezés.[7]

Az itéletek szövegei a népi állam kifejezést már bizonyitottnak vették, s ezzel együtt nyert bizonyitást az érdekegybeesés ténye is.

Az érdekegységből következett az elitéltek/vádlottak tettének devianciája. Az állami intézkedések megszegése a dolgozók, nép többségi akaratának semmibevevését jelentette. Mivel a dolgozók közé az elitélt is oda tartozott, magatartása az ő saját érdekével futott szembe. Ergó, ha én a beteg gyermekemet otthon ápolom, akkor saját érdekemmel szemben cselekszem, mert dolgoznom kéne. Szociálpszichológiában ezeket a helyzeteket "kettős kötéseknek" nevezzük./8/

Az állam fogalma két gazdasági fogalmat fogott be holdudvarába. A tervet, mely kihangsulyozottan együtt fordul elő az állammal és a gyárat/munkahelyet, amelyen keresztül az állami/terv előirásokat meg lehet sérteni.

Ezeken kivül az állam fogalma strukturálatlan, az állami intézményekről, az állami akarat formálódási mechanizmusáról nem szól a fáma.

Az állam, mint egész, önmagában képviseli a közjót, s a közjó köré szervezhető célok meghatározója és végrehajtója. A közjóhoz való viszonyt a munkafegyelem, öntudat, érdek, fogalmak jól jellemzik. Az állam, mint a közjó előállitója, a társadalomban csak elismerést, előirásai csakis a követnikészséget válthatják ki. Az államunk oly sokszor emlegetett bürokrácia államelméletbe csomagolt önigazolási szándéka áll ismét előttünk. A bürokrácia állama - mint népi állam - magára aggat minden kitüntető cimet annak érdekében, hogy létét és felsőbbrendüségét igazolni tudja.

A bürokráciának megfelelő világképet támasztja alá az az elképzelés, melynek értelmében az állam célja a jólét emelése, az életszinvonal biztositása. A célok értékei eszközeikre vetitődnek. Igy a terv felsőbbrendüsége, mint a célok megvalósitásának egyetlen és kizárólagos eszközéé, mindenki előtt belátható.

A cél meghatározáson kivül a tényleges rendelkezést biztositó tevékenységet is társadalmilag értékesnek állitják be, igy kialakul a tervezés és a végrehajtás adott módjának megkérdőjelezhetetlensége.

A társadalmi jólét emelésének feladata uralja az állammal kapcsolatos összes tudnivalót. Ezért az állam politikai természetéről, az állami hatalomgyakorlás miként jéről nem szól ez a szöveg. Feltételezzük - és joggal -, hogy az állam "természetéről" más ideológiai részrendszerekben nyilatkoztattak ki.

4. Szocializmus

Leggyakoribb szókörnyezet:

Terv	juttatás
Bér	épitès
Dolgozó	munkafeltétel
Munka	magatartás
Társadalom	
Érdek	

Igék/tevékenység: dolgozni, kapni
történik

Jelzők/határozók: egész, megfelelő, közvetve, közvetlenül
kedvező, hatalmas

Leggyakoribb mondatok:

"A szocializmusban mindenki kedvező munkafeltételek mellett, megfelelő bérért dolgozik"

"A szocializmusban a dolgozó munkabérét közvetve, vagy közvetlenül szociális juttatás formájában megkapja"

"Egy hatalmas, jól átgondolt, mindenre kiterjedő áttekinthető terv szerint történik és sikeresen csak igy történhet a szocializmus épitése"

"Felborulna, zürzavarba omlana e gyönyörü terv, ha minden dolgozó, miként a vádlott is, munkahelyét kénye-kedve szerint változtatná, azzal az indokkal, hogy ott is a szocializmust épiti"

"Az egyik csoportba tartoznak a népi állam legelszántabb ellenségei, akik minden eszközt felhasználnak, hogy akadályokat gördítsenek az épülő szocializmus utjába"

"A szocializmus épitésének munkáján mindenkinek képessége szerint kötelessége dolgozni"

"Az elitélt megsértette a szocializmus épitésének érdekét".

A szocializmus gyüjtő kategóriája. Ha a szókörnyezetben nem is, de a kijelentések között a szocializmusról szóló minden lényeges állitás megtalálható. A szocializmus fogalmi vonzatai a szocializmust a dolgozó gazdaságon belül játszott szerepe, helyzete felől irják le. A dolgozó helyzetére az állami gondoskodás, munkájának ellenértékének visszatéritése jellemző.

Annak hogy a szocializmus fogalmának körébe ugyanazokkal a szavakkal találkozunk, mint a "bér", "terv", stb. esetében, véleményünk szerint a szocializmus fogalom alapozó funkciója az oka.

A szocializmusban, mint általános értékben alapozódtak meg a társadalom más viszonyait jelölő értékek/fogalmak.

Az ideológiai szövegek ezen tulajdonsága, mint emlitettük, az ideológia relacionista tulajdonságát támasztja alá.

A szocializmus tervgazdaság és csak tervgazdaság lehet. Az érvelésnek a fogalmi sorrendet megforditva is van értelme. A szocializmus történeti értékéről nyeri el a tervgazdaság a kitüntető értelmezést. A szocializmust jellemzi még - az emlitetteken kivül - a szociális jólétre való törekvés, a bér, a munkafeltételek kedvező nagysága, de a munka és a fegyelem is.

A szocializmus azonos a konkrét, adott intézkedésekkel és intézményekkel. Igy tartozik a szocializmus lényege közé a munkaerőgazdálkodás éppen akkor kialakitott rendszere -

melyben a militáns-adminisztrativ szabályozás érvényesült /9/ -, sőt ezen intézkedések létjogosultságukat éppen a szocializmustól kölcsönözik.

A logika nagyon egyszerü. Ezek az intézmények a kapitalizmusban nincsenek, igy az, hogy a szocializmusban vannak, máris valami értékes, nagyszerü, sőt jó dolog. A szocializmus ugyanis nem lesz, hanem van, igy a már meglévő intézmények a szocializmus intézményei.

Mindezt az érvelést elfogadhatóvá és hitelesithetővé teszi a mindennapi gondolkodás kétértékü - és alapjaiban morálisan intencionált - logikája. Nincs kapitalizmus /ami rossz/ csak szocializmus lehet /ami jó/.

A szocializmus ügye mindenkié - világlik ki a szövegekből. Csak az elitéltek nem tekintik a szocializmus épitésének érdekét sajátjuknak. És valóban, a logika tényleg ezt sugallja.

Amennyiben ugyanis minden adott és létező intézmény a szocializmus sajátos megjelenési formája, a saját szándékból létrejövő munkahely változtatás a munkaerőgazdálkodási tervet sérti, az üzemek elhagyása pedig a terveredményeket - melyek megszabják hány fővel mit kell teljesiteni - veszélyezteti. Egyuttal magát a szocializmust veszi semmibe. Nem pusztán az államot, az üzemvezetést, hanem a szocializmust veszik semmibe. Nem pusztán az államot, az üzemvezetést, hanem a szocializmust mint történelmi értéket fenyegetik.

A szocializmus adottság, de még nincs befejezve. A bürokrácia önmagának tartja fenn a majdani változások és változtatások jogát is. A szocializmust épitik, s e szó a folyamatosság, az uj létrehozásához, a tevékenység szakadatlanságának jelentkezéseit idézi fel. Az épités alapja a terv - csakis az lehet - tehát a változások is "tervszerüen" - azaz a fennálló világrend alapján - mennek majd végbe. Az épités folyamata igy lesz a tervező bürokrácia magánügye.

Az ideológiai szövegek természetesen ezzel ellenkezőt állitanak, mondván, hogy az épités mindenkinek az ügye.

A mindenkiből állami/párt vezetés alatti folyamat lesz, de e metamorfozis magyarázatára ismét csak az itéletek szövegein kivül iródott ideológiában kerül sor.

A szocializmus az itéletek szövegeiben munkacentrikus társadalom. E munka az adott feladatok maradéktalan elvégzésének munkája. A feladat nem teljesitése a tervek megszegését jelenti, zürzavart, anarchiát okoz, rosszat, vagy még pontosabban, a kapitalizmus lehetőségét jelenti.

Nincs más választás, csak a szocializmusért végzett munka vállalása, vagyis a szocializmus épitése. Vagy ellátja valaki az adott feladatot az előirt normák szerint, vagy a zürzavart - kapitalizmust - szolgálja.

A cselekvési alternativák kiiktatása a nyelvből /ideológiából, fogalmi rendszerből/ tökéletes és teljeskörü, mivel a választások történelmi értékek sikjára emelt kizárólagossága csak egyetlen alternativa létét tünteti fel igaznak és elfogadhatónak.

Az egyértelmű választást huzza alá a szocializmus ellenségeiről szóló tan. A szocializmusnak ugyanis ellenségei vannak /ki hinné?/ és ezek az ellenségek éppen az adottságokat támadják.

A szocializmus fogalom régi és a szociális igazságokat felidéző tartalma rávetitődik a szocializmus adott társadalmának intézményeire, jogrendjére. A bürokrácia cselekvési szabadsága történeti sikon alapozódik meg.

5. Ellenség

A szocializmus fogalom jelentése az ellenség fenyegetését saját értelmezési tartományába vonta. Arról, hogy kik az ellenségek, milyen csoportjaik vannak, már a szöveges részekben szóltunk. A továbbiakban elemezzük e fogalom többi jelentését.

A leggyakrabban előforduló szavak:

Csoport	gazdálkodás
Szocializmus	ut
Állam	akadály
Terv	csökevény
	eszköz

Igék: van, belátni
megszabadulni, görditeni, félrevezetni, felhasználni

Jelzők/határozók: egész, napi, legelszántabb, kispolgári
épülő

Leggyakoribb kijelentések:

"Az egyik csoportba tartoznak a népi állam legelszántabb ellenségei, akik minden eszközt felhasználnak, hogy akadályokat gördítsenek az épülő szocializmus utjába"

"A másik csoportba vannak az ellenségtől félrevezetettek, akik nem látják be, nem szabadulnak meg kispolgári gondolkodásuk csökevényeitől".

Az ellenség - eltekintve a korábban vázolt csoportosítási lehetőségektől - általában vett "demonikus tipusu" ellenség. Ezért behelyettesithető. A láthatatlan és megfoghatatlan ellenség köpenyét mindenki magára öltheti.

Az ellenség a rossz forrása. Nem az elkövetett hibák /ilyenek nincsenek/, hanem az ellenséges tevékenység a rossz szocializmusbeli forrása. Az önmagát értékesnek feltüntetni kivánó bürokráciának szüksége van az ellenségre, különben saját hibáiról, tévedéseiről kellene valamit mondania. Az ellenség, mint a rossz forrása, az embereket fegyelmezetlenségre csábitja, sőt az emberek saját érdekeiket az ellenség szavára helyezik az általános érdekek elé. Aki félrevezet, az az ellenség /no meg akit félrevezet/.

Az ellenség az öntudatlan, kispolgári gondolkodáson keresztül hat. Az ellenség felépésének terepe a gondolkodás csökevényeinek sikja. Ugyanide sorolandó az elmaradott, politikailag fel nem vértezett csoportok gondolkodása is.

A "csoport" elnevezés ugyanakkor az ellenség massziv, szervezett jellegére utal. A csoport az együttmüködés és egységes fellépés képzeteit kelti. E csoport - mivel erről nincsen szó - kivül és belül egyaránt támadhat. Ez az állandó fenyegetettség, az integráció, a belső összefogás és fegyelem magyarázata.

Kifejezetten szervezett tömbben lehet az ellenségnek ellenállni, olyan tömbben, ahol az integráció tagjai /az egyének/ feltétlenül engedelmeskedni tartoznak/. Különben az ellenség kiszolgálói lesznek. Nincs más ut, csak az engedelmesség.

6. Kizsákmányolók

Leggyakrabban a következő szavakkal fordul elő:

Dolgozó	munkafegyelem
Munka	munkanélküliség
Társadalom	magatartás
Éhség	öntudat
Rém	fegyelem
Profit	

igék/tevékenység: történni
kényszeriteni, megsérteni
megtartani, növelni, végezni

Jelző/határozó: jó, önként, sulyos

Mondatok:

"A dolgozót nem kényszeriti éhség, munkanélküliség réme a munkafegyelem megtartására, a jó munkára, mint ahogy ez a kizsákmányolók társadalmában történik"

"Nem kell munkanélkül, éhesen ácsorognia a gyár előtt munkára várva, mint ahogy ez az imperialista kizsákmányolók országaiban napirenden van"

"Dolgozók jelenleg nem a kizsákmányolók profitját növelik"

"A dolgozó ahelyett, hogy meghálálná, és önként, öntudatosan, fegyelmezetten végezné munkáját, mint a kizsákmányolóknak, magatartásával sulyosan megsértette a munkafegyelmet."

A kizsákmányoló és mindaz, ami a szövegekben a kizsákmányolókhoz kapcsolódik, a kapitalizmusra vonatkozik. Elmondtuk már, milyen negativ jelzőkkel /éhség, munkanélküliség/ irták le a kapitalista társadalmat és arra is felhivjuk a figyelmet, hogy a kapitalizmusnak a szövegek nem tulajdonitanak szociálpolitikát, szociális gondoskodást.

Az eddig elmondottakat kiegészitve arra utalunk még, hogy az ideológiai érvelések szerint a kapitalizmusban - a kizsákmányolóknak - a munkás fegyelmezett és jó munkát végzett. Csak a szocializmusban nem tud fegyelmezett munkát végezni. Ennek okát a szövegek hálátlan magatartásban, a nem kellő felvilágosodottságban látták.

Nem tudják ugyanakkor eltüntetni azt a logikai ellentmondást, mely itt, e ponton, felszinre bukkan. Ha ugyanis a

dolgozó a tőkésnek jól dolgozott, mi történt vele? Elfelejtett dolgozni? A logikai ellentmondás az ellenség fogalmával szüntethető meg. Csak az ellenség befolyásával magyarázható a magatartásváltozás. Igen ám, de akkor az elitéltek is ellenségek, politikai szabotőrök. A kétértékü logika foglya marad az ideológiai érvelés. A kétértékü logika nem alkalmas az elitéltek helyzetének, társadalmi hovatartozásának bemutatására. Igy lett e csoport öntudatlan ellenség, nem szándékos bünöző.

A kizsákmányolók fogalma egyszerre szerepel gazdasági és politikai értelemben. A kizsákmányoló, mint a gazdaság szereplője, profitot zsebel be, s mint politikus, a szocializmus ellenségeit bujtogatja.

A szocializmus a kizsákmányolókkal szemben értelmeződik, anélkül - természetesen -, hogy a modern tőkés gazdaság aktorait a valóságnak megfelelően mutatná be. A szocializmus érzelmileg is ellensulyozza - és forditva - a kizsákmányolók társdalmát. A szocializmus, mint kizsákmányolásmentes társadalom létezik, s ezt az állitást bizonyitja ama "tény", miszerint a szocializmusban a munkás munkája ellenértékét maradéktalanul visszakapja.

A kizsákmányolók fogalom beleolvad a kapitalizmus fogalom jelentéstartományába. Annyiban ad többletet, amennyiben a kapitalizmus - objektiv - fogalmát szubjektiv emocionális jelentésekkel ruházza fel. Igy közelebb hozza, érzékelhetővé teszi a rossz birodalmát és egyuttal a jó társadalmát.

c. Morális-etikai normarendszerek

1. Magatartás

Minden fogalmi rendszerben, minden szó terjedelmében szerepel. Összefoglaló elnevezése azoknak az emberi tevékenységeknek, emberi tetteknek, melyeket az ideológiai szövegek tanulsága szerint az elitéltek és a dolgozók kifejtettek, végrehajtottak.

A magatartás szó előfordulási környezete az alábbi:

Dolgozó	munkafegyelem
Terv	fegyelem
Öntudat	
Munka	
Gyár	
Kizsákmányolás	
Érdek	

Igék: megsérteni, veszélyeztetni
megvalósitani, végezni, hálálni, belátni

Jelző/határozó: önkényes, sulyos, igazolatlan, önként, jó.

Mondatok:
"A dolgozó ahelyett, hogy meghálálná és önként, öntudatosan, fegyelmezetten végezné munkáját, mint a kizsákmányolóknak, magatartásával sulyosan sértette a munkafegyelmet"

"Magatartását nem kártevő szándék, hanem az öntudat hiánya, nagymérvü elmaradottsága, politikai képzetlensége eredményezte".

A magatartás fogalom az önkényes kilépés, igazolatlan hiányzás, gyüjtőfogalmaként keletkezett. Nem vontuk össze s ezért elemezhetőek a magatartások megvalósitásának módjai, utjai. Gyakorlatilag két tipusu magatartást találunk az igék használatában. Mint már emlitettük, egyrészt a negativ értékü magatartásokat - a tervkitüzéseket veszélyeztető magatartásokat, a feladatokat végre nem hajtó magatartásokat -, másrészt a pozitivként értékelhető magatartásokat, azaz, az adaptiv magatartásokat, cselekedeteket.

Nincs tehát alternativa. Vagy az elfogadás, vagy az elutasitás. A tevékenységszerkezet valóságban szerveződő gazdagsága hiányzik az itéletek szövegeiből. Igy nem kerülhet sor az elitéltek viselkedésének, magatartásának és azok motivumainak bemutatására sem. Valószinü, éppen emiatt lett minden magatartás fekete-fehér szinüre festve. Az alternativák, ha a létből nem is, de a nyelvi szerkezetből eltüntek. Vagy teljesitette valaki a tervet, vagy nem /s ekkor veszélyeztette/. Harmadik lehetőség nincsen.

A szó fogalmi környezete a kétértékü magatartások hátterére is utal. A terv-munka-gazdaság-fegyelem-munkafegyelem-fogalmi hálóban értelmeződnek és fejeződnek ki a magatartások. Ezeken a tereken kivül szerveződő magatartások nem fordulnak elő a szövegekben. A megjelölt területeken megjelenő magatartások kapják a hangsulyozott és kitüntetett szerepet. Az e terü-

leteken - intézményekben - kialakuló magatartások az elsődlegesek a munkafegyelem szempontjából. A többi nem érdekes.

2. Öntudat

Az öntudat az alábbi fogalmakkal szerepel együtt:

Dolgozó	magatartás
Munka	fegyelem
Kizsákmányolók	munkafegyelem
Állam	többség
	elmaradottság
	feltétel

Igék: belátni, végezni, hálálni
megsérteni

Mondatok:

"A dolgozók nagy többsége a munkát öntudatosan, fegyelmezetten végzi"

"A dolgozó ahelyett, hogy meghálálná és önként, öntudatosan, fegyelmezetten végezné munkáját, mint a kizsákmányolóknak, a magatartásával sulyosan sértette a munkafegyelmet"

"A dolgozó magatartása bizonyitja, nem rendelkezik kellő öntudattal, hogy belássa, igazolatlan hiányzása a munkafegyelmet és az ő érdekét szolgáló dolgozó államot kárositotta"

"A dolgozó cselekedetét nem kártevő szándékkal, hanem öntudatának nagymérvü elmaradottsága, politikai képzetlensége miatt követte el".

A kérdéskör több összetevőjét korábban már elemeztük /pl. többség-kisebbség probléma/. E helyütt a munkavégzés folyamatának az öntudattal történő összekapcsolását vesszük bonckés alá.

Az öntudat - ugy tünik - a fegyelmezett munkavégzés elengedhetetlen része. Ez egyuttal azt is jelenti, csak az az öntudatos, aki a munkafegyelem normáit betartja, azaz, aki konfliktusok nélkül elfogadja a fegyelmezett munkavégzés normájaként meghatározott követelményeket. Ez - a szövegek szerint - a dolgozók nagy többségére áll.

Az öntudat egyenlő a normák és követelmények belátásával. Itt az aufklerista tudat az emberfogás dóminál.[10] A normák és a követelmények egy adott rendszer normái, igy az öntudatos tudomásul veszi az adott valóságot, belátja annak változtathatatlan és adott jellegét. Az adott intézmények és normák megváltoztatása nem az öntudatos dolgozók feladata, mert az már tulmenne a belátáson, és tudomásulvételen. Igy a megujulás és az uj normateremtés is másra vár, pl. a bürokráciára.

Az öntudatlan elmaradott, más szóval korszerütlen. Az öntudatos a nem-elmaradott, a korszerü, vagyis a modern. A modernizáció követelményrendszere, a modern fogalma azonosul az adaptáció alapját képező normákkal. E fogalmi logika pontos mása a magyar társadalomfejlődés történelmi folyamatának.[11]

A felülről lefelé épitkező modernizációs folyamat valóban csak adaptációt, a normák elfogadását kivánja meg, nem pedig az autonómiára alapozott viselkedési sémák begyakorlását.

Az öntudatos ember modern emberként ennek a társadalmi folyamatnak, mint adott és szükségszerü sorsnak képviselője és idealizált tipusa.

A saját érdekeket követő magatartás a direkt- ideológiában megfogalmazott - elitélésen kivül az elmaradottságnak, a hátramozditó erőknek megjelenési formájává válik.

Egy olyan politikai intézményes mechanizmus, mely nem tudja a társadalomban létező érdekkifejezéseket követni, és felszinre hozni, maradinak, elmaradottnak bélyegzi azokat a törekvéseket, melyek kisérletet tesznek az egyéni érdekek kifejezésére.

3. Munkafegyelem-fegyelem

A két fogalom együttes tárgyalását nemcsak hasonló jelentésárnyalatuk indokolja, hanem az együttes előfordulás is indokolttá teszi.

A Munkafegyelem előfordulási környzete:

Dolgozó	magatartás
Munka	munkanélküliség
Kizsákmányolók	
Rém	
Éhség	
Társdalom	
Öntudat	
Fegyelem	
Állam	

Igék/cselekvés: történik

kényszeriteni, végezni, belátni, hálálni

megsérteni

Jelzők/határozók: jó, eredményes

sulyos, önként

A Fegyelem szókörnyezete:

Dolgozó	többség
Munka	magatartás
Öntudat	
Terv	
Munkafegyelem	
Kizsákmányolók	
Kötelesség	
Őrhely	
Siker	

Igék: végezni, teljesiteni, hálálni, tulteljesiteni, megteremteni

megsérteni

Jelzők/határozók: nagy, jó, önként, egész, sulyosan

Mondatok a "Munkafegyelem" előfordulására:

"Eredményes munkához fegyelem kell"

"Munkafegyelem lazasága megkárositja az államot és saját magát"

"A dolgozó ahelyett, hogy meghálálná és önként, öntudatosan fegyelmezetten végezné munkáját, mint a kizsákmányolóknak, magatartásával sulyosan sértette a munkafegyelmet"

"A dolgozót nem kényszeriti éhség, munkanélküliség réme a munkafegyelem megtartására, a jó munkára, mint ahogy a kizsákmányolók társadalmában történt"

"A dolgozó magatartása bizonyitja, nem rendelkezik kellő öntudattal, hogy belássa, igazolatlan hiányzása a munkafegyelmet és az ő érdekét szolgáló dolgozók államát sérti"

A "Fegyelemmel" alkotott leggyakoribb mondatok:

"A dolgozók nagy többsége a munkát öntudatosan, fegyelmezetten végzi"

"A dolgozók lelkesen, fegyelmezetten vesznek részt a termelő munkában"

"A dolgozó ahelyett, hogy meghálálná ... /lásd fent/ ..."

"A fegyelem és az uj szocialista életforma megteremtésének érdekében az Alkotmány és a Munkatörvénykönyv mindenki számára kötelezően előirta a fegyelmezett munkát"

"A hatalmas terv sikere megköveteli, az egész dolgozó osztálytól, hogy fegyelmezetten álljon azon az őrhelyen, ahova állitották, csak igy lehet teljesiteni, sőt tulteljesiteni a tervet".

A munkafegyelem pozitiv, de ugyanakkor meghatározhatatlan fegyelmet jelent. Döntően három tipusa van.
Az egyik tipusa a fegyelmezett munkavégzés, amikor a dolgozó ott, ahova állitották, ott dolgozik. A másik tipusa az adott feladat végrehajtása. A harmadik a kapitalista társadalom

munkafegyelme. Ennek a fegyelemnek hajtómotorja az éhség réme.

A munkafegyelem az eredményes munkához kell - mondják a szövegek. A munkafegyelemhez az eredményesség /hatékonyság/ /Vö. 1986/ társul. Csak a munkafegyelemmel lehet eredményesen dolgozni. Ez azt jelenti, a munkafolyamat eredményeként előálló társadalmi produktum feltétlen eszköze az adaptiv magatartás.

A fegyelmezett munkával a fegyelmezetlen áll szemben. Gyakorlatilag két tipusu munka van. Fegyelmezett és fegyelmezetlen. A fegyelmezetlen munka a tervek végrehajtását, a munkaerő és anyaggazdálkodási tervek megvalósitását veszélyezteti. A munkafegyelem a terv megvalósitását, a jövő elérését szolgálja. A munkafegyelem a terv - jövő - boldogság fogalmi körébe kerül - és nem utolsósorban a nyelv asszociációs tulajdonsága miatt - etikailag magasabbrendü és értékes lesz.

A munkafegyelmet csak az öntudatlan ember sértheti meg, az, aki nem ismeri fel a jövőbe vezető /egyetlen/ helyes utat.

A munkafegyelem társadalmi funkciójáról azt tudjuk, hogy a terv teljesitéséhez kell és meg lehet sérteni.

A fegyelmezetlen magatartások azonositása az öntudatlansággal feleslegessé teszik a fegyelmezetlennek kikiáltott dolgozói magatartások okainak vizsgálatát, a valóságos viszonyokban formálódó emberi magatartások keletkezésének feltárását. A "fegyelmezett" dolgozói magatartások dicsőitése szüksé-

ges a munkaviszonyok adott rendszerének elfogadásához és a munkafolyamat e korra jellemző mechanizmusának működtetéséhez.

A szókészlet emocionális utalásai huzzák alá és hangsulyozzák a fegyelem fontosságát. Az éhség - kapitalizmus - szervezetlenség /zürzavar/ áll szemben a rend - szervezettség - fegyelem /tehát szocializmus/ érzelmi asszociációval.

A munkafegyelem etikai rangsorban elfoglalt első helyét a "fegyelem" munkaszervezeten kivül is érvényes normája támasztja alá.

A "fegyelem" széles talapzaton áll, az egész társadalomra vonatkozik. Átfogó magatartás, olyan, amely a termelésben is megjelenik, igazából azonban a többségi viselkedés szervező ereje. A szocializmus épitésének minden területére kötelező norma. Pozitiv, követendő, a helyes viselkedés és az egyetlen elfogadható magatartás alapja és követelménye.

A "fegyelem" a gyakorisági sorban többször szerepel, mint a munkafegyelem és minden lehetséges vonatkozásban megtalálható, ellentétben a munkafegyelemmel. Igy a fogalom vonatkozik az ideológiai szövegek által közvetitett valóságkép minden elemére /de különösen erős kapcsolatot a militarista világszemlélet elemeivel hoz létre[őrhely, szilárdság, ellenség, kötelesség]/. A fegyelem bemutatott formája valóban csak egy militarista logikában tölt be ennyire kihangsulyozott szerepet. Csak ebben az értelemben az értékrendszerben lehet önértékként és általában véve meghatározni és első helyre rangsorolni.

A fegyelem az ideológiai szövegekben, mint az Alkotmányban, jogban előirt követelmény funkcionál. Az Alkotmány és a jogi szféra, mint hivatkozási alapok, biztositják, hogy fegyelem értéke minden társadalmi magatartást befonjon. Az alkotmány ugyanis - mint ezt emlitettük - az ideológiai világlátás számára elsődlegesként felfogott valamennyi értéknek a megkérdőjelezhetetlenséget biztositja.

A fegyelem a lelkesedést, a heroizmust vonzza. Tudjuk róla, hogy szilárd, s az őrhelyeken tanusitandó.

A fegyelem és a munkafegyelem bemutatott normái a munkafolyamatban kifejtett emberi magatartásokat nem az együttmüködés értékei közé ágyazzák be, hanem az ellenséggel való harc folyamatába. Igy a munkafegyelem nem a kooperativ emberi normák biztositásának egyik eszköze, hanem az elitéltekkel való leszámolás legitim hivatkozási alapja.

4. Rend

A militarista értékek alapja rend. Mert "Rend"-nek kell lenni. E követelmény minden társadalmi - történelmi időszakban bizvást meghirdethető - és támogatókra is talál - mert a valóságos mozgások az érdekösszefüggések és konfliktusok nyomvonalán haladnak, s azok harmóniátlansága-"rendetlensége" dominál, nem pedig a fegyelmen és az alá-fölé rendeltségen nyugvó rend./12/

A "Rend" szinte valamennyi eddigi kulcsfogalommal együtt előfordul:

Társadalom alap

Állam épitès

Munka

Alkotmány

Terv

Népgazdaság

Szocializmus

Gazdaság

Érdek

Igék: támadni, megsérteni, veszélyeztetni

kimondani, megvalósitani

Jelzők/határozók: veszélyes

magyar, önkényes

Mondatok:

"A magyar Alkotmány kimondja, a magyar állam társadalmi rendjének alapja a munka"

"A dolgozó támadja az állam gazdasági rendjét".

A rend fogalma a rendszer, az alap szinonimájaként szerepel. /Összevonásról itt szó sincsen./ Jelentése a nyelv asszociációin keresztül bontakozik ki igazán. Mivel használata önmagában is a rendetlenségre, a zürzavarra, az anarchiára utal, szinte kihangsulyozza a rend értékét. A szó emocióit a szó többjelentése teremti meg. Az egyik jelentés értelmét

kölcsönzi a másik, s közben a vázolt ideológiai hatás keletkezik.

Az alap, a rendszer az, ahol rend van. Amit a dolgozó támad. A dolgozó által támadott rend értéke akkor domborodik ki, ha a rend ellentéteként álló zürzavar - mely a dolgozó támadásának lehetséges eredménye - asszociációjára gondolunk, s ez maga a kapitalizmus. /A Rossz./

5. Kényszer

A kényszer egyetlen egy mondatban szerepel nagyobb sullyal: "A dolgozók jórésze jelenleg nemcsak belátja, de érzi is, a munka nem kényszer, dicsőség dolga".

Egy kényszerrel átszőtt társadalomban a munkát - nyilván elhatárolva a kapitalista munkától - ugy határozták meg, mint ami nem kényszer már. Ezt a nem-kényszer jelleget a többség - aki lelkesen, becsületesen dolgozik - belátja. De akkor mi a munka? Természetesen a kényszer ellentéte a szabadság. Szabad-e? Ezt "tulzás" állitani - és megfelelő Marx idézet is akadt. Az ideológiai szövegek válasza: fegyelmezettséget követelő. A fegyelem viszont nem kényszer? Az öntudatos többség ezen az apró ellentmondáson tulteszi magát. A ideológiai rendszer az ellentmondást csak jövő utópiába oltva tudja feloldani. Ezért fordul elő, hogy a munka valóságnak pozitiv meghatározása az adott jelenben elmarad. A logika töréseit - melyekről a korábbiakban is említést tettünk - azonban még a heroizmus -

dicsőség - társadalmi értékké tételével sem lehet feloldani, mert valamiből élni is kellett. És éppen az elitéltek akartak valamiből megélni.

6. Lazaság

A munkán belüli viszonyok jellemzője a "lazaság". Ez a politikai beszédekben /Rákosi/, sajtó szövegekben terjesztett és begyakoroltatott fogalom mind a mai naoig él és virul /1986 = A munkafegyelem laza, állapitja meg a Népszabadság/.

A lazaság meghatározhatatlan valami. Fogalmilag tételezett tényre vonatkozó állitást hordoz. Tudjuk róla, hogy kárt okoz, tehát káros.

"A munkafegyelem lazasága megkárositja az államot és a dolgozót saját magát" - mondja a leggyakoribb mondat. Arról, hogyan lehet a lazaságot "kitermelni" nem szól az ideológia. Direkten nem, de a szövegösszefüggések utalnak rá. Valószinü, hibás tudattal lehet a lazaságot megteremteni. Ennek egyetlen ellenszere a fegyelem. Tulajdonképpen a fegyelem kihangsulyozása miatt született. Lényege és értelme, hogy fantomként müködjön, melybe minden nem adaptiv viselkedést bele lehet gyömöszölni. És még ma is blöffölnek használatával.

A fogalom használata az ellentmondások hosszu sorozatát veti fel. Pl. aki fegyelmezett, az nem hoz létre semmilyen laza munkafegyelmet, mert fegyelmezett. Aki fegyelmezetlen, az semmilyen munkafegyelmet sem valósit meg, nemhogy lazát.

A "laza" jelző a büntetések és megtorlások társadalmi elfogadtatását szolgálja. Igazából a rend mellett a helye, mivel a renddel ellentétesen a rendetlenséget szinesiti - talán jelöli - meg.

Ez az utóbbi összefüggés utal arra a nyelvben meglévő, de ki nem mondott tartalomra, hogy a lazaság /talán/ a kapitalizmus velejárója. Ott van zürzavar, anarchia.
A másik ellentmondás itt keletkezik, mert a laza munkafegyelem a létező szocializmus sajátossága. Maradvány tehát? Valószinü.

Igazából azonban nem lényeges, mert nem a valóság leképezése, hanem a büntetések alátámasztása a funkciója.

d. Egyén és Társadalom

1. A dolgozó

A dolgozó fogalom használatát a korábbiakban többször is érintettük. Most azokra a sajátosságokra utalunk, melyek az eddigi elemzésekből kimaradtak.

A Dolgozó fogalmi környezete:

Munka	magatartás
Terv	munkafegyelem
Kizsákmányolók	fegyelem
Állam	munkanélküliség
Öntudat	
Gyár	
Éhség	
Rém	
Társadalom	

Igék: végezni, teljesiteni, belátni

Jelzők/határozók: jelenleg, saját, jó, egész

Leggyakoribb mondatok:

"A dolgozók jelenleg nem a kizsákmányolók profitját növelik"

"A dolgozó magatartása a terv megvalósitását veszélyeztette"

"A dolgozó magáért, a közösségért, a boldogabb jövőért dolgozik"

"Az elitélt megkárositotta a dolgozók államát, de saját magát is"

"A dolgozók nagy többsége a munkát öntudatosan, fegyelmezetten végzi"

"A dolgozók fegyelmezetten, lelkesen vesznek részt a termelő munkában"

"A dolgozók jórésze jelenleg nemcsak belátja, érzi is, a munka nem kényszer, dicsőség dolga"

"A dolgozót nem kényszeriti éhség, munkanélküliség réme a munkafegyelem megtartására, a jó munkára, mint ahogy ez a kizsákmányolók társadalmában történik"

"A dolgozó ahelyett, hogy meghálálná, és önként, öntudatosan, fegyelmezetten végezné munkáját, mint a kizsákmányolóknak, magatartásával sulyosan sértette a munkafegyelmet".

A dolgozó fogalom egy helyzetet ir le, a dolgozók szocializmusban elfoglalt helyzetét a kapitalizmushoz viszonyitva. A dolgozó szituációi nem a szocialista társadalom belső működéséből, annak elemzéséből kerülnek leirásra, hanem a jó és

rossz értékdichotonómiájából levezetve. Ezért a dolgozó szocializmusbeli helyzete csak jó, csak megfelelő, csak előnyös lehet. Nincs a szocialista társadalom és a dolgozó között konfliktus, mivel a konfliktusok okai kiiktatódtak ebből a társadalomból. Éhség, munkanélküliség, a kapitalizmusra jellemzők.

A dolgozó szó társadalmi strukturától független általános jelentéssel rendelkező fogalom. Használatának és előnyeinek okairól már ejtettünk egy-két szót. A dolgozó szó azonban az elitéltekre is áll, ők is dolgozók. De ezek a dolgozók - a jelzős szerkezetekben szépen kirajzolódik - még sem olyan dolgozók, mint amazok a dolgozók. Azaz, mint az öntudatos dolgozók. Ezek öntudatlanok, sértő, veszélyes magatartást tanusitó dolgozók, nem tartoznak a többségi dolgozókhoz.

A dolgozók többsége kötelességtudó /hogy jogait is ismeri-e, erről nincs szó/ és pontosan körvonalazható a dolgozók feladatai is. Azt kell csinálniuk, amit mondtak nekik /ott kell dolgozniuk, ahova állitották/. Amig a társadalmi struktura valóságos alakzatában elfoglalt helyről nem tudunk meg sokat, addig arról pontos képünk van, hogy a dolgozók olyan helyzetben vannak, mint a csavar a gépezetben, rész az egészben. Ebben nem a rész, hanem az egész a fontos, a lényeges, hiszen az egész mindig több a résszel szemben. A csavar az csak csavar a gépezetben /már kérdés, hogy nélküle leállna-e a gép. A gép az le./

Kirajzolódik az ideális, pozitiv minta körvonala is, amelyről már többször volt szó. A csavar dolga ugyanis az egész müködésének való alávetettsége, annak kiszolgálása.

A dolgozók valóságos helyzetéről - "természetesen" - nincs szó, de felhivjuk arra a figyelmet, mármint ebben a fogalmi rendszerben nem is lehet szó. A fogalmi szerkezet harmóniája, kérdésfeltevéseinek és válaszainak pontos illeszkedése kizárja az eltérő tipusu kérdések feltételét. Pl. miért nem elég a fizetés a megélhetéshez?

A dolgozó helyzetében elszigetelten kerül ábrázolásra, leirásra. Individuális és izolált. A társakról nem mint kooperativ partnerekről, az együttmüködés feltételeit közösen "termelő" társakról szerzünk tudomást, hanem a politikai elkötelezettségük mértéke szerinti polarizálódásukat ismerjük meg. A dolgozói csoportok politikai "pártállása" derül ki. /Ellenség-nem ellenség./ A politikai pártállások szerint definiált dolgozói csoportok belül homogének és a további elemzésekből kiderül, e homogenitásukat a csoportok minden vonatkozásukban megtartják. Tettünk említést az izoláció jelentőségéről is, mint a bürokrácia világlátásnak szükségszerü eleméről.

A dolgozók ebben az ideológiai jellemzésben aligha ismernek magukra. Elénk bukkan az a probléma, amelyet az ideológiai rendszerek valóságfeldolgozása inadekvátságának nevezhetünk. A mindennapi életet átalakitani akaró törekvések ideológiai kifejeződései nem nyujthatták segitő kezüket a valósá-

gos érdekek, értékek számára és nem hozhatták létre a valóságba való beilleszkedést elősegitő identifikáció normáit sem. A társadalmat vezérlő bürokrácia igényeinek megfelelő fiktiv valóságkép, fiktiv strukturakép uralta az ideológiai világképet. S mivel igy senki sem ismert magára, ezért alkalmas volt a valóságos csoportok és érdekek kiiktatására, eltüntetésére.

Az ideológiai viszont, kisajátitotta a társadalom szükre szabott nyilvánosságának fogalmi rendszerét és magának vindikálta a társadalmi integrációk alapjául szolgáló értékteremtés jogát is. Igy jött létre a hivatalosan is érvényesnek tekintett strukturakép, a fiktiv és soha nem létező csoportok világa.

A valóságos identifikációt vezérlő strukturakép a "magánkommunikáció" tárgya lesz, szétszabdalt, töredezett, szubkultura érvényességü. A "ki vagyok én? kérdésre össztársadalmi szinten nem születhetnek válaszok. E helyzetből fakadó értékzavar a mai magyar társadalmat is jellemzi.

A társadalmi struktura ideológiai megsemmititése az alternativ politikai értékek szerveződésének, az alternativ kérdések feltételének és a válaszok kidolgozásának vette elejét. Ezért a fennálló uralmi rend szükségleteit hordozta és elégitette ki.

2. Ember

Az Ember szó környezete a következő:

Terv feltétel

Munka épitès

tevékenység: kivenni

Jelző: munkaképes

elégedetlen

Az ember szó a leggyakrabban a következő mondatban szerepel: "A terv elengedhetetlen feltétele, hogy az épitő munkából minden munkaképes ember kivegye részét".

Az ember állandó jelzője a munkaképes. Szó esik még öntudatlan emberekről is /vajon milyenek lehetnek?/, ám az embernek más minősége nincsen. E tény az ember szó használatában, fogalmi és szó összefüggéseiben az ötvenes évek uralkodó értékrendjére jellemző. /Ezt az értékrendszert azóta sem hatálytalanitotta pl. egy alternativ ideológia./

Az emberi minőség a munkaképességre redukált, miképpen a munkaerőgazdálkodás és a szociálpolitika intézményrendszere /amennyire az utóbbiról a korban beszélni lehet/ is csak a munkaképes embert ismerte el a társadalom tagjának. Egyfelől a munkaerőgazdálkodásnak csak a munkaképes emberre van szüksége, aki lehetőleg igénytelen, de a maximális teljesitményt mégis ki tudja hozni magából. /Bizonyiték erre a munkásszállók, gyáröltözők és a munkások kiszolgálását biztositó más intéz-

mények állapota./ Másfelől a szociálpolitikai szolgáltatások csak bizonyos, már munkába állt dolgozókat illetnek meg. /Nem is beszélve most a parasztság hatvanas években elismert nyugdijjogosultságáról./ Ezen szolgáltatások egy része addig vehető igénybe, amig az ember munkaképes, azaz munkát tud végezni.

A munka teljesitmények maximalizálása árnyékolja be az általunk elemzett ügyeket is. A szociális helyzet, a bér és jövedelem, az egészségügyi állapot, a családi helyzet alárendelődött az adott helyen kötelezően elvégzendő munkafeladatok normáinak.

Az ember - mint munkaképes - a tervteljesités része, nélküle a tervet nem lehet teljesiteni. Nem a terv célja az emberi minőség fejlesztése /még a boldog jövő is üres ebből a szempontból/, hanem az ember, mint munkaképes feltétele a célok teljesitésének. Eszköze. Még pontosabban, az eszköz alá rendelődik, hiszen a terv a célok elérésének kizárólagos eszköze. Ennek következtében sem az emberi áldozatok, sem az emberi erőforrások elpazarlása nem számitanak.

Az itt felvetett kérdések válaszai messzire vezetnek. Nemcsak az "ember" [illegible] klasszikus humanista értékrendjének hiányáról van szó. Az emberi tőkével való gazdálkodás társadalmi formáira, az oktatásra, a munkaerőképzésre, az embercentrikus gazdálkodásra is felhivhatnánk a figyelmet-/13/ Mindezek helyett, utalásszerüen emlitjük, hogy egy zsákutcába torkolló munkaerőpolitika/14/ és annak legitimitását biztositó ideológia értékrendje csapódik le az ideológiai szövegek általunk elemzett részeiben.

3. Csoport-közösség

Az ember /dolgozó fogalma felől közeledve/ a társadalom egésze felé először az embert közvetlenül körbefonó két viszonyrendszert jelölő fogalom értelmezési tartományát elemezzük, a csoportét és a közösségét.

A "közösség" az alábbi előfordulásban szerepel a leggyakrabban:

"A dolgozó magáért és a közösségért, a boldog jövőért dolgozik".

A közösség a jövő felől telitődik értékekkel. Jövőre orientált érték. Ezért a munka vállalása, az adott feladatok zokszó nélküli elvégzése is megéri. /És természetesen a fegyelem vállalása is./ A közösség teszi az emberi erőkifejtéseket magasztossá. A munka értelmét adó társadalmi támasz.

De mi ez? Ezt nem tudjuk.
A csoport ellenben egy körülhatárolt, zárt összetartó erő. Erre utalnak a mondatok és a szókörnyezet is.

"Az egyik csoportba tartoznak a népi állam legelszántabb ellenségei, akik minden eszközt felhasználnak, hogy akadályokat gördítsenek az épülő szocializmus utjába".

"A másik csoportba vannaz az ellenségtől félrevezetettek, akik nem látják be és nem tudnak megszabadulni a kispolgári gondolkodás csökevényeitől".

Szavak: Ellenség gondoskodás
Eszköz ut
Szocializmus csökevény
Állam
Akadály

Ige/tevékenység: megszabadulni, belátni
gördíteni
felhasználni

Jelzők/határozók: népi, legelszántabb, kispolgári, félrevezetett
épülő

A csoport az ellenség társas alakzata. A szó utal a veszélyességre /zártságot, hajthatatlanságot, konokságot sugallmazva/, az ellenség egységére. /Amivel szemben mi is csak egységesen léphetünk fel./

Az elitélteknek is csoportja van, nem pedig közössége. Közössége az öntudatos, jövőt épitő, önérdekéről lemondott dolgozónak lesz.

A csoport és a közösség használata, illetve fogalmi meghatározásai nem egyértelmüek a szociálpszichológiában sem, mint a ma erre legalkalmasabb tudományban. De a társadalmi értékekről és normákról szóló okfejtések terrénuma - az etika - is meglehetősen összemosódottan kezeli a fogalmakat, különösen az ötvenes évek után.[15] Nem bonyolódunk éppen ezért bele a fogalom meghatározásba, hanem figyelmünket ismét az itélek szövegei felé forditjuk.

E szövegek szerint lényegében mindkét társas alakzat meghatározása üres. Ürességében homályos, s már léte puszta tényében politikai értékitéletet hordoz.

A csoport a dolgozót az ellenség oldalára vezeti át, a közösség pedig a szocializmus boldog jövőjébe emeli az öntudatos dolgozót.

Az ideológia által lerajzolt társadalomban a csoportok rendszere egyértelmüen negativ, sőt rossz. Csak a közösség értékes, de ez a jövő országutján - valahol - található. A csoport negativ értékek közé helyezése a valódi csoportalakzatok társadalmi létének elismerését hivatott kiiktatni. Nagyon is érthető ez a törekvés, mivel az elitéltek olyan valóságos csoportoknak adtak elsőbbséget, mint családjuk, gyerekeik, szüleik. Létező csoportérdekek alapján cselekedtek, mikor megszegték a számukra előirt munkakövetelményeket, pontosabban, nem fogadták el azokat.

A represszív ideológia nemcsak, hogy nem vesz tudomást a valóságos érdekek viszonyairól, hanem a fogalmi körből is számüzi ezen érdekek alapjául szolgáló csoportot, mint fogalmat.

4. Mult - Jövő

Tudjuk és hivatkoztunk is rá, hogy a programideológiák - és a programideológiák alapján szerveződő állapotideológiák - a mult és a jövő tengelyében /és az ellenség leirásában/ épitik ki az uralmat legitimáló érveik rendszerét. Az idő probléma[16] többször is szemünk elé került, s már néhány vonatkozására

felhivtuk a figyelmet. A nagy társadalmat leiró fogalmak vizsgálata előtt feltétlenül be kell mutatni a társadalmi intézményeket folyamatukban leiró értékrendet, a mult és jövő dinamizmusának ideológiába rejtett változatát.

A multról szóló mondat:
"Mindig van egyrészt olyan, aki nem látja be, vagy nem akarja belátni, másrészt megfelelő öntudat hiánya miatt, politikai elmaradottság miatt nem képes belátni azt az óriási különbséget, amely a munka céljában és feltételeiben a multban és a jelenben van".

A mult, amit a jelen megtagadott. Megtagadta egészében, megtagadta intézményeiben, részleteiben. Amennyiben a mult tovább él, ugy nem strukturális következményeivel, hanem tudati, tudatban lecsapódó jelenségeivel találkozunk. /Öntudatlanság, politikai elmaradottság./ A mult - ezt elemeztük - az elmaradottság, a jelen a modern birodalma; az uj. A mult ezért értéktelen, lényegtelen. Itt az ideológiai szövegek hátterét adó merev és fetisizmust tartalmazó filozófiai evolucionizmus köszön vissza.

E felfogás a történelmet olyan folyamatnak tekinti, melyben a mult hatása kiiktatható, a valóság a politikai és más célkitüzések megvalósitásával szabadon átszabható.

A mult nem intézményes, hanem tudatban szerveződő maradvány, de eként a haladás gátja, a bajok egyik forrása.

A szövegek a mult és a jelen összehasonlitásánál a munkára koncentrálnak. A munka dicsőség jellege bizonyitják a jelen magasabbrendüségére. A fegyelmezetlenek ezt nem ismerik fel, tehát a fegyelmezetleneknek nemcsak az öntudatuk hiányzik, hanem a megfelelő - és helyes - mult tudatuk is.

A jövő felfogás tengelyében a következő mondat áll: "A dolgozó magáért a közösségért, a boldogabb jövőért dolgozik".

A jövő tételezett /lesz/ és boldog. A jövő megvalósitásának eszközei vannak, melyek a szocializmus boldog korszakát készitik elő. Mivel a jelen is a szocialista társadalom állapota, jövőt csak etikai - és nem politikai - értelemben teszik magasabbrendüvé. A jövő boldog eljövetele mellett a közösséggel szerepel együtt.

Korábban irtuk, hogy az ideológiai összefüggések a jelen valóságos, konkrét mozgásait, és a jelen időt is, eltüntetik.

Most azt is látni kell, hogy sem a mult, sem a jövő nem karakterisztikusabb ennél a minden konkrétságtól megfosztott jelentől.

A mult funkciója, hogy a jelen megtagadja, a jövő funkciója, hogy a jelen hozzá visz. Az időmeghatározások homályossá és értelmetlenné válnak, igy maga a történelmi folyamat lesz időn kivüli objektiv valamivé /pl. adottsággá/. Áthatolhatatlan és felfoghatatlan, <u>átélhetetlen</u>, és <u>megélhetetlen</u>, adott és nem átalakitható. De emiatt van rá szükség.

5. Ország

Az ország szó előfordulási szókörnyezete a következő:

Terv	munkaerőhiány
Dolgozó	életszinvonal
Állam	jólét
Béke	következmény
Egyén	többség
Siker	felelősség
Szocializmus	

Igék: teljesiteni, biztositani, emelkedni

érezni

Jelzők: erős, gyors, egyenlő

Mondatok:

"Az országban munkaerőhiány van"

"Az országban terv folyik"

"Csak a terv teljesitésével lehet az országot békében erőssé tenni".

E mondatokból sokmindent megtudhatunk abból, mi van az országban.

Munkaerőhiány /mind többször emlitettük, ez pozitiv érték e korszakban/, terv /racionális harmónia/, szocializmus /azaz intézményei/, életszinvonal-szociálpolitika /életszinvonal emelkedik/. Az ország erős és a békét építi /a szocializmus mellett/. Feltünően sok a pozitiv meghatározása, eleme az ország fogalmának. /Még: Siker, jólét./

A korabeli politikai propagandában e szó lényeges szerepet kapott, fontos vonatkoztatási pontként szerepelt. E szerepében a legtöbb pozitiv információval meghatározott fogalommá vált.

A szó előfordulási környezete utal ugyanakkor arra is, hogy a fogalom integrálódott a kor többi, az adott társadalmat és valóságot leirni akaró fogalma közé /terv, állam, dolgozó/. Pozitiv információit egyfelől ezektől kölcsönzi, másfelől ezeknek adja át. /Erős ország - terv./ A relacionista totális ideológia mindent felfaló értékviszonyai a logikai rendszereken keresztül fejtették ki hatásukat, s ez alól az ország fogalom sem vonhatta ki magát.

6. Társadalom

Leggyakrabban előforduló fogalmi környezete:

Kizsákmányolók	munkanélküliség
Munka	munkafegyelem
Dolgozó	munkafeltétel

Éhség

Rém

Szocializmus

Bér

Rend

Gazdaság

Állam

Rendszer

Igék: történni

kényszeriteni

dolgozni

Jelző: megfelelő, kedvező

Mondatok:

"Szocialista társadalmunkban kedvező munkafeltételek mellett, kedvező bérért dolgozik"

"A dolgozót nem kényszeriti éhség, munkanélküliség réme a munkafegyelem megtartására, a jó munkára, mint ahogy a kizsákmányolók társadalmában történik".

Előljáróban meg kell állapitani, a társadalom fogalom két konkrét táradalmi szerveződést jelöl, a kapitalizmust és a szocializmust. A társadalom általános fogalma a politikai értékdichotonómia törvényszerüségei szerint vagy kapitalista vagy szocialista elemére hasad szét. Mindkét társadalom a munka szempontjából bemutatott társadalom, bár a munkafolyamat konkrét szerveződésére egyik társadalomból sem hoznak fel példát.

A társadalomra veszélyesség minden itéletben megállapitást nyert, de ez a szocialista társadalomra veszélyességet jelentette. A társadalom igy olyan adottság, melyre lehet veszélyesnek lenni, de vannak valahol a konkrétumot jelölö jelző is. Ezen kivül a társadalom - miképpen tulajdonképpen valamennyi kulcsfogalom - artikulálatlan és homogén. Ezen nem változtat az sem, ha megtudjuk pl. a szocializmusról, hogy

itt a munkafeltételek megfelelőek, s a bér megfelelő, s a nyomor, munkanélküliség, anarchia hiányát.
Ezek az állitások egy állapot tagadásaiként születtek.

Az elitéltek azonban éppen ezekez az "állitásokat" nem fogadták el. Tettükben manifesztálódott a bérrel, munkakörülményekkel, a munkavégzés feltételeivel való elégedetlenség.

A társadalomról annyit tudunk meg, mint a szocializmusról, és az országról. De nincs különbség a gazdasági-politikai integrációkat jelölő fogalmak tartalmaival összehasonlitva sem.

Az ideológiai rendszer tehát hü szolgája a politikai törekvéseknek, amennyiben azt fejezi ki, ami a valóságban is végbement, a politikai szféra társadalmi autonómiákat felzabáló Leviathán jellegét. Az autonóm szerveződések politikától eltérő racionalitásai nem kaptak helyet a nyelvi ideológiai szerkezetbe, a problémarendszer sui generis artikulációiban. A status quo védelmére berendezett ideológia számüzi fogalmai közül a társadalom alrendszereit jelölő és leiró nyelvi eszközöket.

V. Még mélyebben

Az ideológiai szövegek statisztikai leirása

Az ideológiai elemzések utolsó szakaszában a kulcsszavakat matematikai-statisztikai változókká alakitottuk át, majd igy az egész szöveget számszerüsitettük. Elemeztük a változók közötti kapcsolatok és összefüggések statisztikai adatsorait.

A következő lényeges megállapitásokat tehetjük:
/A módszerről lásd bővebben a Függeléket./

A társadalmi rendszerekre vonatkozó fogalmak közül a jogi fogalmak hiányoznak. E tény természetesen nem azt jelenti, hogy az itéletek egészéből hiányoznak a jogi kifejezések, hanem csak annyit, hogy a leggyakrabban használt /az első negyven/ fogalmak között nem fordulnak elő. Másrészt itt az itéletek indokolásának ideológiáját elemeztük, igy nem szükségszerü a jogi szavak megjelenése.

Dominálnak a gazdasági viszonyokat jelölő szavak /38 %/, utána az ideológiai /25 %/, morális-etikai /11 %/ értékekre utaló fogalmak következnek. A politikai fogalom használat a rangsorban utolsó.

A szövegekben elsősorban a társadalom mikrofolyamatait leiró szavakkal találkozunk /59 %/, a makro viszonyokat jelölő szavak aránya ennek kevesebb, mint a fele /25 %/./A maradék szavak egyik kategóriába sem sorolhatóak be./

Azt is megvizsgáltuk, a szókészlet a társadalmi együttmüködés milyen tipusára vonatkozik. Az emberi-intézményes koordinációt jelölő szavak állnak az első helyen /40 %/, ezt követi az emberi együttmüködésre utaló szóhasználat /31 %/, majd a csak intézményes koordináció fogalmai /10 %/.

A nem együttmüködést, hanem kifejezetten konfliktust jelölő szavak használati aránya alacsony, mindössze 4 %-os. Ez azért is meglepő, mivel az itéletek az elitéltek és a munkahely konfliktusainak állami uton történő megoldásának tekinthetőek. Természetesen a szavak aránya még nem jelöli sulyukat, hiszen a relacionalista ideológiai szerkezetben a kis arányszámu szó-tipus nagy és eredményes hatást tud elérni.

Meglepő volt számunkra is az a tény, hogy a szavak 79 %-a az általános társadalomfejlődésre vonatkozott /társadalom, állam/.

Ezek azonban önmagukban nem nagyon szerepelnek a mondatokban, csak jelzős szerkezeteikben, pl. szocialista társadalom, népi állam, fordulnak elő. A konkrét társadalmi alakzatra - ettől függetlenül a szavaknak mindössze 6 %-a vonatkozott /pl. kizsákmányolók/.

Mindezek következtében a szocializmusra és a kapitalizmusra is vonatkoztatható szavak aránya 76 %-os. A szocializmusra konkrétan 3 %, a kapitalizmusra 6 % esik. Ez a tény bizonyitéka annak a megállapitásunknak, hogy a szocializmust nem saját konkrét fejlődésében ábrázolják ebben az ideológiában, hanem egy minden konkrét vonatkozástól mentes társadalmi

állapot dedukciójaként. E tényben bukkan felszinre az ideológiai szókészletek filozófiai megalapozottsága is.

Az érvelési rendszer normativ szavainak aránya 32 %, szemben a reálfolyamatokra utaló 49 %-os aránnyal. A semleges jelentésü szavak 3 %-os arányt képviselnek.

Az előbbi eloszlásokat változó-eloszlásoknak felfogva, a változók közötti elemzés alapján a következő megállapitásokat tehetjük.

a/ Először nézzük, hogy az egyes változókon belül milyen fogalmi kapcsolatok jöttek létre /pl. a gazdaságot és a politikát jelölő szavak egymáshoz való viszonyának, milyen eloszlásai vannak/.

A társadalom alrendszereit jelölő változón belül megállapitható, hogy a szavak önmaguk környezetében fordulnak elő a legmagasabb gyakorisággal. A politikai szavak politikai, a gazdasági szavak gazdasági szavakat "vonzanak". Ezen általános trend mellett - amely, s ezt elárulhatjuk, a többi változót is jellemzi - megállapithatjuk a következő sorrendet is. A politikai fogalmak a gazdaságra utalnak, a morális-etikai tartalmak pedig az ideológiai szavak csoportjára. A morális--etikai fogalmakkal a politikaiak fordulnak elő legritkábban. Az ideológiai relacionalizmus elsődleges bázisa a fenti összefüggésből adódik.

A politika - gazdaság - ideológia - etika előfordulási sorrend a nyelv asszociációs mechanizmusának /érzelmi/ logikai irányát is jelöli.

Mint emlitettük, a fogalmak önmaguk környezetébe állása általánosan tapasztalható sajátossága a vizsgált ideológiának. Igy a társadalmi élet mikrofolyamatait jelző szavak is önmagukkal vannak asszociációs kapcsolatban /50 %/.

E tendencia különösen érdekessé teszi az együttmüködés tipusaira utaló szóhalmaz kapcsolatait. Ugyanis e változónál a leirt átló menti kummuláció azt jelenti, hogy az intézményes-emberi együttmüködést jelölő szavak vonatkozási köre nem pl. az ember-ember közötti kapcsolat, hanem ujra az intézmény--ember kapcsolat. Ezáltal erősödnek meg az emberi és intézményes világ kötelező együttmüködését előiró magatartási szabályok. Az együttmüködés más tipusaira utaló fogalmi kapcsolatok természetesen háttérbe szorulnak.

Az intézményes szféra és az ember közötti együttmüködés a változó belső viszonyainak központjába áll. Minden együttmüködési tipusban /önmaga után/ ez a legfontosabb vonatkozási rendszer.

Ezután következik az ember-ember közötti együttmüködés, majd az intézmények közötti együttmüködést jelölő szavak halmaza.

Ugy tünik, tanulmányunk más részeiben kifejtettekkel ellentétben van az itt megállapitott összefüggés, mely szerint az emberi-intézményes összefüggéseket jelölő szavak a dominálók. Előbb pedig azt fejtegettük, hogy az ideológiai szövegek nem preferálják az együttmüködésre orientálódó magatartásokat.

Nos, ugy gondoljuk, nincs ellentmondás. Egyfelől, a szavak vizsgálata még nem azonos a relációk vizsgálatával, másrészt, az együttmüködés tipusa a gyakorisági sorrendtől függetlenül még lehet hierarchikus, uralmi normákon alapuló, előiró stb. jellegü. A szavak kódjainál a viszony létéből indultunk ki és eltekintettünk attól a tartalmi relációtól, amelybe az adott viszony belemerül.

A többi változó belső eloszlásával kapcsolatban két tipikus sajátosságra hivjuk fel a figyelmet. Az egyik az, hogy a szocializmust és a kapitalizmust jelölő konkrét szavak egymással sohasem állnak kapcsolatba, a kétpólusu szemlélet a szókészlet belső relációiban is kimutatható. Másrészt, a normativ és a reálfolyamatokat jelölő szavak nem zárják ki egymást. Ami kizárja egymást az a semleges és a reálfolyamatokat jelölő szócsoport. Ez azért is érdekes, mert a semleges kifejezések 73 %-a a normativ halmaz vonzásában fordul elő. A normativ fogalmak térerőssége a vázolt törvényszerüségek miatt nagyobb lesz. Igy az ideológiai hatás is felerősödik.

b/ A változók egymás közötti kapcsolatára a következők jellemzők.

A mikrofolyamatokat leiró fogalmak a gazdasági szavakkal és fogalmakkal, majd az ideológiai szavak halmazával kapcsolódnak össze. A gazdasági fogalomjelölés dominál az intézményes-emberi együttmüködés esetében is. Az emberek közötti együttmüködés leggyakrabban az ideológiai fogalmakkal fordul elő.

E három változó kapcsolatából látható az ideológiai értékekre való vonatkoztatás konkrét fogalmi rendje, az ideológiai kitüntetett szerepe, másrészt a mikrofolyamatokat leíró gazdasági fogalmak tulsulya. Ez az utóbbi azt jelentette, hogy az ideológia a hétköznapi gazdasági rendszert vette célba, mig az előbbi sajátosság a fogalmak axiomatikus - ideológiából fakadó - jellegéről árulkodik.

A legitimációs ideológia tehát a politiai értékeket a mindennapi szférába ugy kivánja bevinni, hos e szféra leirására szolgáló fogalmakat megmártotta az ideológiai axiómákban és igy tálálta azt az elitéltek elé. Saját helyzetük görbe tükrét adta ezáltal kezükbe.

A változók közötti összefüggéseket tovább elemezve megállapithatjuk, a gazdasági alrendszerre vonatkozó fogalmak és az általános társadalomfejlődésre utaló szavak közötti erős kapcsolatot. Ugyanakkor az általános gazdasági sikra a mikrofolyamatot leiró fogalmakat vetitették ki, nem pedig a makro összefüggésekről árulkodó fogalmakat. Igy alakult ki a mindkét társadalmi rendszerre jellemző gazdasági fogalmak tulsulya.

A statisztikai elemzés rávilágit az ideológiai hatásmechanizmus eddig homályban maradt részleteire is. Arról van szó, hogy a mindennapi élet fogalmait olyan absztrakciós sikra vetitették rá, amely általános társadalmi érvényességénél fogva e konkrét értéktartományt leválasztotta a hétköznapi élet valóságától. Ez a kivetités - és ettől lett

"szavahihetőbb" az ideológia - a gazdasági szférát jelölő reálfolyamatot tartalmazó fogalmak segitségével történt meg /30 %-os arány/.

Igy alapozódott meg az emberi-intézményes együttműködést jelölő szóhalmaz is a mikrofolyamatban és igy alakult ki a mikrofolyamat mindkét társadalmi rendszerre jellemző fogalmi halmazának 56 %-os részesedése.

A szocializmus viszonyaira jellemző együttmüködés a maga 3 %-ával még a kapitalista társadalomban megfogalmazott ember-intézményes együttmüködési arányńál is alacsonyabb. Az általános társadalmi folyamaton kirajzolódó kooperáció ugyanakkor a nagyobb hitelesség kedvéért, reálfolyamatok köntösében jelent meg.

Ezek a statisztikai tények világossá teszik, hogy a valóságkép teljesen fiktiv fogalmi rendszerben fogalmazott, hiszen az általános igazságok és bölcsességek nemhogy a valóságot adták volna, hanem még inkább elvezetett a valóságtól. Erre pedig - és ezt tanulmányunkban mindvégig - hangsulyoztuk szükség is volt.

A konkrét viszonyok bemutatását ebből a tuláltalánositott sikból kiemelt értékeken keresztül dedukálták. Igy lett a konkrét társadalomalakzatra /a szocializmusra/ vonatkozó reálfogalmak aránya 2 %-os az általános társadalomfejlődési sikon megjelenő mindkét társadalomra vonatkozó fogalmak 73 %-os arányával szemben.

J E G Y Z E T E K

I. Rész

1. Az itéletek feldolgozása az MTA Szociológiai Kutató Intézet Szervezetszociológiai osztályán folyt. Ebből az anyagból megjelent publikációk a következők
   Gyekiczky Tamás: Törvényesen elitéltetett K[illegible]ka 84/7. Gyekiczky Tamás: A munkafegyelem szabályozásának társadalmi háttere, Medvetánc 1985/2.3. Gyekiczky Tamás: A munkafegyelem jogi szabályozásának társadalmi háttere az 1952-es év Magyarországán MüM Marxizmus Főosztály, Szociológiai Füzetek 40.sz. 1986., illetve kéziratban: Gyekiczky Tamás: Munkafegyelem az 1952-es év Magyarországán, MTA Szociológiai Kutató Intézet, 1986.

2. Erről lásd Szabó Miklós: Programideológiák és állapotideológiák cimü tanulmányát, Világosság 1978/2.

3. Herbet Marcuse: Az egydimenziós társadalom - magyar forditása Budapesten jelent meg./en./

4. Igy pl. Thomas Luckmann és Peter Berger: Die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit c. munkáját - német kiadás: S. Fischer Verlag, Frankfurt am Main 1972.

5. Nagyon jól jelzi ezt a következő összeállitás: Zur Sociologie der Sprache Kölner Zeitschrift für Sociologie und Socialpsychologie 15/1971 Sonderheft. Herg. René König. Köln.

Westdeutscher Verlag. E kötetből a nyelvproblémák ujszerü megközelitését két referátum jelzi. Th. Luckmann: Sociologische Erforshung der Sprache, G. Brage: Das System der Kommunikation als intermediöre Struktur.

6. Mihail Bahtyin: A beszéd és a valóság. Bp. Gondolat, 1986. /TTK/ 127. old.

7. Uo. 142. old.

8. Klaus Offe: Berufsbildungsreform. Suhrkampf Verlag, Frankfurt am Main 1975. A könyv magyar forditását Mezei György készitette. Oktatáskutaó Intézet Könyvtára.

9. Uo. magyar forditás, 97. old.

10. A fenomenológia a társadalomtudományban. Bp. Gondolat. 1984. Peter Berger-Thomas Luckmann: A valóság társadalmi felépitése s. tanulmány. 321. old.

11. Uo.

12. Mihail Bahtyin id. mü, uo.

13. Peter Berger-Thomas Luckmann id. mü

14. Uo.

15. Viktor Zvegincev: Nyelv és magatartás. In: Teoriticseszkaja pridklednaja lingvisztika, Moszkva 1968. 70-90. old.

16. Uo.

17. Claus Mueller: Politik und Kommunikation /Zur Politischen Soziologie von Sprache, Sozialisation und Legitimation/ List Taschenbücher der Wissenschaft Sozialwissenschaften List Verlag München 1975. 23. old.

18. Uo. 41. old.

19. Basil Bernstein: Nyelvi szocializáció és oktathatóság. Társadalom és nyelv c. kötetben. Bp. Gondolat, 1975. 393. old.-tól

20. Lásd Claus Mueller könyvének idevágó fejezetét, id. mü, 61-108. old.

21. Uo. 29. old.

22. Uo. 30. old.

23. Jürgen Habermas: Technik und Wissenschaft als "Ideologie" c. munkájáról van szó.

24. Claus Mueller: id. mü, 32, old.

25. Uo. 36. old.

26. Erről lásd Basil Bernstein id. tanulmányát.

27. Lásd Claus Mueller id. mü, 117. old.

28. Uo. 118. old.

29. Claus Mueller: A kommunikativ viselkedés akadályozásáról, Kommunikáció II. Szöveggyüjtemény. Bp. KJK. 1978. 300. old.

30. Szende Tamás: A szó válsága, Bp. Gondolat, 1979. 132. old.

31. Charles Osgood: Az összhang elve. Strukturalizmus, Bp. Európa, 1966. 60. old.

32. Erről a különféle álláspontok azonosképpen vélekednek. Igy pl. A Robinson: A nyelv funkciói c. tanulmányában, Max Bleov: A nyelvhasználatról. Mindkét tanulmány Kommunikáció I. Bp. KJK. 1977., ill. Andor Csaba: Jel, Kultura, Kommunikáció. Bp. Gondolat, 1980.

33. Morris táblázatát idézi George Klaus: Sprache der Politik, - Berlin. 1971. 18-55. - c. könyvében. /A politikai nyelvhasználat kérdései./

34. J. Kenneth Galbraith: Közgazdaságtan és társadalmi cél. Bp. 40. old.

35. Claus Mueller: id. mü, 134. old., ill. Jürgen Habermas: id. mü .

36. Claus Mueller: 140. old.

37. Uo. 138. old.

38. Szabó miklós idézett tanulmánya.

39. Karl Mannheim: Ideológia és utópia, Bp. 60. old.

40. Claus Mueller: id. könyv, 127. old.

41. Jürgen Habermas: Id.mü-Claus Mueller könyvének 124. old.

42. Uo.

43. Bernhard Badura: Sprachbarrieren Zur Sociologie der Kommunikation Problemata Fromman-Holzboog, Friedrich Froman Verlag, Stuttgart 1973.

44. Claus Mueller id. könyv, 131. old.

45. Uo.

46. Uo.

47. Ferge Zsuzsa: Az iskolarendszer és az iskolai tudás társadalmi meghatározottsága. Bp. Akadémiai Kiadó, 1976. 15. old.

48. Uo. 19. old.

49. Hankiss Elemér: Szentgyörgyök és sárkányok. Hiedelemrendszer és társadalmi tudat. Bp. TÉKA 1980. 128. old.
Lévi-Strauss: A mitoszok strukturája, Strukturalizmus, Bp. Európa, 1966. 137. old.

50. Lásd az előző két irást.

51. Bernhard Badura: id könyve, 68. old.

52. Lukács György: A társadalmi lét ontológiájáról. Bp. Magvető 1976. II. kötet, 451. old.

53. Cs. Kiss Lajos: Adalékok az ideológiai "észlelés" és jelentésadás természetéhez. /A bolsevik programideológia legitimációs rendszerének változásai 1946-1953/ MSZMP Társ.tud. Intézet, Bp. 1984. /kézirat/ Terestyéni Tamás: A politika fogalma a párt központi lapjának három évfolyamában.

In: Az információtól a közéletig, Bp. Kossuth, 1973. 84. old. Szabó Miklós: id. cikke, de ide sorolható még a szerző egyik tanulmánya is Gyekiszky Tamás: Ideológiai érvelés büntető-jogi ítéletekben. 1952. Jogi Kari Acta. 1985. /ELTE ÁJTK kiadása/ és Gyekiszky Tamás: Legitimációs érvek és értékek a MKP, MDP, MSZMP kongresszusi határozataiban és dokumentumaiban. MSZMP Társ.tud. Intézet, 1982.

54. Társadalmi Szemle elemzése Cs. Kiss Lajos müvében található.

55. Terestyéni Tamás tanulmánya.

II. Rész

1. L. Vigotszkij: Gondolkodás és beszéd, Bp. Akadémiai, 1971. 327. old.
2. Mihail Bahtyin: id. mü, 262. old.
3. Uo.
4. Herbert Marcuse: id. mü, 105. old.
5. Kvázi tudományos nyelvezet alatt a korabeli ideológiai nyelvhasználat társadalmi problémákat boncolgató világát értjük. Semmi köze a tudományos objektivitás elvéhez, de mégis ugy tesz, mintha az lenne. Lásd Cs. Kiss Lajos id. müvét.
6. Terestyéni Tamás cikkét ajánljuk ehhez a problémához.
7. Bernhard Badura: id. mü, 43. old.
8. A jövő a Társadalmi Szemle cikkeiben lényeges és fontos igéret, Vö. Cs. Kiss Lajos munkájával.
9. Lásd Terestyéni Tamás cikkét.
10. A fogalom pontos kifejtése Andor Csaba idézett munkájában van. 178. és következő oldalak.
11. Néhány müvet ajánlhatunk ebben a kérdéskörben.
    Kulcsár Kálmán: A modernizáció és a magyar társadalom. Bp. Magvető, 1986.
    Kulcsár Kálmán: A mai magyar társadalom, Bp. Kossuth, 1980.

Márkus István: Kifelé a feudalizmusból. Bp. Szépirodalmi, 1971.
Márkus István: Az utóparasztság arcképéhez, Szociológia 1973/1.
Szücs Jenő: Vázlat Európa három történeti régiójáról.
Történelmi Szemle, 1981/3.

12. Az ideológia továbbélése problémakörének tisztázása még nem megoldott a magyar társadalmi gondolkodásban.
Kulcsár Kálmán, Gombár Csaba /politikai kultura/ Bihari Mihály /politikai intézményes rendszer/ munkáiban ugyan találhatóak hasznositható és fontos megállapitások, azonban a társadalmi élet mindennapjainak tudásszociológiai elemzését még nem végezték el. Csak az értékek-normák felől közeledtek ehhez a szférához /Kapitány Gábor, Huszár Tibor/, de a hétköznapi élet tudásstrukturáinak, mint egésznek elemzése még hátra van.

13. A Szabad Nép elemzéséből nem, de a brossurákból, vagy Társadalmi Szemle elemzésekből, Rákosi beszédeiből, Kongresszusi szövegekből megállapitható a jólét általános igéretének ideológiai jelenléte.

14. Ma már tudjuk, a munkaerőhiány a gazdasági folyamatokból alakul ki, s korántsem olyan egyértelmü a megitélése, mint ebben a korszakban. Kornai János: A hiány, Bp. KJK. 1980.

15. A hétköznapi gondolkodás elemzésére idézzük Heller Ágnes: A mindennapi élet /Bp. Akadémiai/ cimü könyvét.

16. Eduard Sevarnadze utasitotta vissza a nyugati vádakat, melyek az emberi jogok bizonyos kezelési módjára vonatkoztak azzal a kifogással, hogy ahol a munkanélküliség miatt emberek ődöngenek az utcán, ott az emberi jogok alapja. -a munkához való jog - egyáltalán nincs biztositva, igy tehát a Kelet-Európa-i társadalmakba való beavatkozás is szemfényvesztés.

17. Igy pl. a vizsgálatok beszámolója szerint a kapitalizmussal szemben táplált legnagyobb ellenszenvforrása a munkanélküliség és a munkanélküliséghez kapcsolódó negativ következmények. Jel.Kép 1986./3. sz.

18. A kategória Kolosi Tamás: Társadalmi struktura és szocializmus, Bp. Kossuth 1974. c. könyvéből származik.

19. Szabó Miklós, id. cikk.

20. Sztálin 1929-es beszéde az ellenségcsinálásnak modellje még hosszu évekig. Nem a nyilt ellenségek - pl. a fasiszta rohamosztagosok -, hanem a szociáldemokráciával együttmüködni kivánó kommunista csoportok az elsőszámu közellenségek.
Az egész érvelés és világrend megfogalmazás, kapitalizmus és politika elmélet a sztálini nagy leszámolást készitette elő, majd támasztotta alá.
A beszéd Sztálin magyar nyelvü - félbeszakadt kiadású - müveinek 12-ik kötetében található meg.

21. Engedtessék meg utalni a szerző Medvetác-ban megjelent irására.

22.,Gyekiczky Tamas :Munkaregylem az 1952-es év Magyarországán. M.T.A.Szociológiai Kutató Intézet. Bp.1986./Kézirat/

23.,Cs. Kiss Lajos :Id.mü.

24., Rákosi Mátyás :Válogatott beszédek és cikkek. Bp.Szikra 1950.

25., uo.

III. Rész

1. Jürgen Habermas idézett munkája, Bernhard Badura és Claus Mueller könyveinek megfelelő részei.

2. A technika centrikus szociológia a marxizmuson belül Nyikolaj Buharin nevéhez füződik. Buharin könyvének német cime: N. Bucharin: Theorie des historischen Materializmus. Gemeinverständliches Lehrbuch der marxistischen Sociologie. Verlag der Kommunistischen Internacionale. Hamburg. 1922. Buharin mellett a sztálini gazdaságelméletet is meg kell emlitenünk. Sztálinnak különösen azokat az irásait,melyek a technikai fejlesztés fontosságáról szólnak. A Bucharini elmélet filozófiai kritikáját Antonie Gramsci végezte el, még a huszas években. A. Gramsci: Filozófiai irások Bp. 197o. Kossuth, 179. old.tól

3. Karl Mannheim: Ideológia és Utópia id. mü, 116. old.

4. Uo.

5. Uo.A chialisztikus felfogást szépen elemzi Cs. Kiss Lajos, idézett müvében.

6. Karl Mannheim id. mü, 118. old.

7. Uo.

8. Karl Mannheim: Das konservative Denken im: Karl Mannheim: Wissensoziologie Soziologische Texte, Luchterhand. 1970. 420. old.

9. Karl Mannheim: Ideiológia és Utópia id. mü, 30. old.

10. Uo. 64. old.

11. Szabó Miklós idézett tanulmánya

12. Uo.

13. Ezt mutatja ki Cs. Kiss Lajos az emlitett munkájában.

14. Szabó Miklós id. cikke 76. old.

15. Claus Mueller: id. munkái

16. Karl Mannheim: Ideológia és Utópia id. mü, 36. old.

17. Huszár Tibor: Gondolatok a munkaerkölcsről, Bp. Magvető.1982. Losonczi Ágnes: Az életmód az időben, a tárgyakban és az értékekben. Bp. Gondolat. 1977. Lackó Miklós: A magyar munkásosztály fejlődésének fő vonásai a tőkés korszakban /1867-1944/ In: Tanulmányok a munkásosztályról, Bp. Kossuth, 1973.

18. Pataki Ferenc: Az én és a társadalmi azonosságtudat Bp. Kossuth 1982.

19. Losonczi Ágnes: id. mü, 204. old.

20. Uo.

21. Karl Hinrichs, Helmut Wiesenthal: Arbeitswerte und Arbeitzeit im: Arbeitszeitpolitik, Hrg: Klaus Offe, Karl Hinrichts, Helmut Wiesenthal Formen und Folgen einer Neuverteilung der Arbeitszeit. Campus Verlag, Frankfurt am Main/New York 1983. 117. old.

22. Uo.

23. Uo. 119. old.

24. Bernhard Badura id. mü, 67. old.

25. Basil Bernstein id. mü.

26. Jürgen Habermas: Theorie des kommunikativen Handels Shurkampf Verlag, Frankfurt am Main, 1981. Jürgen Habermas: Moral bewusstsein und kommunikativen Handelsn. Surkampf Taschenbuch Wissenschaft, 1983. Frankfurt am Main, magyarul: Jürgen Habermas: A kommunikativ cselekvés elmélete. A filozófiai Figyelő és a Szociológiai Figyelő külön kiadványa. ELTE kiadás, 1986. Bp.

27. Jürgen Habermas: Moralbewusstsein... 146. old.

28. Magyar kiadás, 59. old.

29. Pl. a kollektivitás értékrendjének számüzése, lásd. Hankiss Elemér: Közösségek válsága és hiánya. Bp. Magvető, 1982. Im: Diagnózisok.

IV. Rész

1. Karl Mannheim: Ideológia és Utópia, id. mü, 28. old.

2. Kornai János: A hiány, id. kiadás

3. Lukács György: A társadalmi lét Ontológiájához, Munka fejezet. Bp. 1976. Magvető.
   Karl Marx: Gazdasági-Filozófiai kéziratok 1843, -44-ből
   Márkus György: Marxizmus és antropológia Bp. Akadémiai, 1971.

4. Makó Csaba: A társadalmi viszonyok erőtere: a munkafolyamat. Bp. KJK. 1985.

5. Uo. a kvázi bürokratikus munkafolyamatról mondottak. 151. és a következő oldalak.

6. Smidt Péter, Bihari Mihály, Papp Zsolt, Makó Csaba, Héthy Lajos, Kulcsár Kálmán irásait ajánljuk elsősorban.

7. Az ötvenes évek elején a népi demokrácia jellegéről nagy "elméleti" vita folyt. Már jóval ez előtt kidolgozták a népi demokrácia fogalmát és használatának szabályait. E fogalom a kontinuitás örve alatt vitte be az államot a korábban nem látott zátonyos vizekre.

8. Hankiss Elemér: Diagnózisok, illetve Biné Ágnes-Mérei Ferenc: Gyereklélektan c. munkáját. Hankiss Elemér kötetéből különösen a büntudat esszéjára hivjuk fel a figyelmet.

9. A munkaerőgazdálkodás elemzésére lásd Darvas Péter-Gyekiczky Tamás: A munkaerőgazdálkodás és a szakképzés változásai Magyarországon 1949-1956. cimü munkáját. Oktatáskutató Intézet, 1986.

10. A felvilágosodásban fogalmazódott meg, hogy a tudás, a felismerés a cselekvés alapja. Ennek a koncepciónak adja Marx a Feuebach tézisekben metsző kritikáját. Minden ideológia azonban természeténél fogva aufklerista, mivel éppen a felismerés-cselekvés konzekvenciára épit.

11. Kulcsár Kálmán: A modernizáció és a magyar társadalom. De ezt támasztják alá Berend T. Iván és Hanák Péter elemzései is.

12. Már Hegel óta tudjuk, a valóság konfliktusos szerkezetü.

13. A huszadik század második felében Magyarországon is előretört - egyelőre csak az elméletben - az emberi gazdaság elmélete. Agusztonovics Mária, Beseenyei István, cikkeit kell itt elsősorban megemlitenünk.

14. E munkaerőpolitika elméleti megalapozása már több mint husz éves multra tekint vissza. Kritikája: Gyekiczky Tamás: Az oktatás gazdaságtani irányzat a munkaerő és oktatástervezésről /Ismertetés és kritika/ megjelent: Az infrastrukturális ágazatok gazdaságtana c. kötetben. Müvelődéskutató Intézet, Bp. 1986.

15. A fogalmi zürzavarra jó példa az összes etikai tankönyv vagy olyan könyv, amely tankönyv akar lenni. Tulajdonképpen még Hankiss Elemérnek sem sikerül elhatárolni - már idézett cikkében - egymástól ezeket a fogalmakat.

16. Cs. Kiss Lajos idézett művében - Karl Mannheim alapján - elemzi remekül e kérdéskört.

FÜGGELÉK

A kutatás során alkalmazott tartalomelemzés kidolgozása Dénes Tamás nevéhez fűződik. A szokásos tartalomelemző programokon túlmenően a módszer lehetőséget adott a fogalmi kapcsolódások és összefüggések mérésére is. Emellett az egyes fogalmak környezetének elemzését is lehetővé tette.

A dolgozat során már ismertettük az egyes lépéseket. Itt az egyes lépésekhez tartozó táblázatokat közöljük, illetve azokat a módszertani fogásokat, melyek bemutatására még nem volt lehetőségünk.

I. Tábla; Az első negyven szó gyakorisági sorrendje

1.,	Dolgozó		Bér
	Terv		Éhség
	Munka		Veszélyeztetni
	Gyár		Kell
	Szocializmus		Megsérteni
	Magatartás		Béke
	Kizsákmányoló		Történni
	Állam		Munkanélküliség
	Munkafegyelem		Kötelesség
	Egész		Akadályozni
	Dolgozni		Érdek
	Belátni		Többség
	Épiteni		Rész
	Teljesiteni		Hatalmas
	Fegyelem		Boldog
	Jelenleg		Feltétel
	Társadalom		Megvalósitani
	Ország	40.,	Önkényes
	Magatartás		
	Öntudat		
	Saját		
	Jó		

II. Tábla; Leggyakrabban előforduló mondatok. /Gyakorisági sorrendben/

Államban/országban terv folyik.

Országban munkaerőhiány van.

Munkaerőhiánnyal küzdünk.

Nem kell munkanélkül, éhesen ácsorognia a gyár előtt munkára várva, mint az a kizsákmányolók országaiban napirenden van.

A dolgozók nagy többsége a munkát öntudatosan, fegyelemmel végzi.

Eredményes munkához munkafegyelem szükséges.

Nem elegendő rendszer nélkül, ötletszerűen dolgozni.

A dolgozó jelenleg nem a kizsákmányolók profitját növeli.

Dolgozó maga a közösségért, boldog jövőért dolgozik.

Megkárositják a dolgozók államát, de saját magukat is.

A dolgozók jórésze jelenleg nemcsak belátja, de érzi is: a munka többé nem kényszer, dicsőség.

Munkabérét közvetlenül, közvetve szociális juttatás formájában megkapja.

A dolgozó ahelyett, hogy meghálálná és önként, öntudatosan, fegyelmezetten végezné munkáját, megsértette a munkafegyelmet.

Szocialista társadalmunkban kedvező munkafeltételek mellett, megfelelő bérért dolgozik.

A terv elengedhetetlen feltétele, hogy az épitő munkából minden munkaképes ember kivegye részét.

Veszélyeztette a népgazdasági terv, de annak részletének is a megvalósitását.

Mindig vannak, akik egyrészt nem látják be, nem akarják belátni, másrészt politikai elmaradottság miatt nem képesek belátni azt az óriási különbséget, mely a munka céljából és feltételében a múltban volt, és jelenleg van.

Veszélyezteti saját társai szebb, boldogabb életét.

III; Az elemzésre kiválasztott kulcsfogalmak a következők:

Magatartás	Terv	Termelés
Rend	Munka	Alkotmány
Öntudat	Gyár	
Munkafegyelem	Érdek	
Lazaság	Dolgozó	
Kényszer	Bér	
Fegyelem	Béke	
Jövő	Társadalom	
Közösség	Ország	
Ember	Szocializmus	
Csoport	Állam	
Múlt	Politika	
Kispolgár	Népgazdaság	
Kizsákmányoló	Juttatás	
Ellenség	Munkafeltétel	

A felsorolásból látható, nemcsak az első negyven helyen szereplő szó került bele az elemzendő kulcsfogalmak közé, másrészt egy-két szó nem került be az elemzés tartományába /pl. igék, határozók/. Ennek oka nagyon tudatos volt, mivel a kutatói kíváncsiság túlment az első negyven szó fogalmán, és az elemzésbe bevont olyan szavakat is, melyek a kutató számára különösen fontosak /munkafeltételek pld./.

IV; A kulcsfogalmakat leiró változók és értékeik

I; A fogalom társadalmi alrendszerre való vonatkozása
1., politikai
2., gazdasági
3., jogi
4., morális-erkölcsi értékrend
5., ideológiai

II; A fogalom társadalmi szerveződési szintre való vonatkozása
1., makrotársadalmi szint
2., mikrotársadalmi szint

III; A fogalom társadalmi együttműködés tipusaira való vonatkozása
1., Emberek közötti együttműködést jelöl
2., Intézményes koordinációra utal
3., Ember-Intézmény kapcsolatra vonatkozik
4., Nem együttműködést, konfliktust jelöl

IV; A fogalom társadalomfejlődési értelmezhetőségi szintje
1., Általános társadalomfejlődésre vonatkozik
2., Konkrét társadalomfejlődésre utal

V; A fogalom társadalmi tipusra vonatkozása
1., Szocialista társadalomra vonatkozik
2., Kapitalista társadalomra vonatkozik
3., Mindkettőre vonatkozik
4., Egyikre sem

VI; A fogalom viszonya a társadalmi folyamatok jellegéhez
1., Normativ fogalom
2., Reálfolyamatokat tartalmaz
3., Semleges.

V. tábla

Az I.sz. változó belső eloszlása gyak./%

/A társadalmi alrendszerre való vonatkozás/

	Politikai	Gazdasági	Morális-erkölcsi	Ideológiai	Nincs ilyen vonatkozása
Politikai	93/5%	57/3%	12/0,6%	24/1%	-
Gazdasági	57/3%	531/26%	32/2%	176/9%	-
Morális-erkölcsi	12/0,6%	32/2%	115/6%	77/4%	-
Ideológiai	24/1%	176/9%	77/4%	245/12%	-
Nincs ilyen vonatkozása	-	-	-	-	318/16%
Σ	186/9%	796/39%	236/11%	522/25%	318/16%

Σ = 2058/100%

VI. Tábla

II.sz. változó belső eloszlása gyak/%

/Társadalmi szerveződési szintek/

	Makrofolyamatra	Mikrofolyamatra	Nem értékelhető
Makrofolyamatra	323/16%	199/10%	-
Mikrofolyamatra	199/10%	1019/50%	-
Nem értékelhető	-	-	318/16%
Σ	522/25%	1218/59%	318/16%
		2058/100%	

VII. Tábla

III.sz. változó belső eloszlása gyak/%

/A társadalmi együttműködés tipusaira való vonatkozás/

	Emberek közötti együttm.	Intézményes koordináció	Ember-Intézmény kapcsolata	Konfliktust jelöl	Nem értelmezhető
Emberek közötti együttműködés	360/17%	34/2%	195/10%	47/2%	-
Intézményes koordináció	34/2%	109/5%	64/3%	0	-
Ember-intézmény kapcsolata	195/10%	64/3%	565/28%	0	-
Konfliktust jelöl	47/2%	0	0	26/1%	-
Nem értelmezhető	-	-	-		318
Σ	636/31%	207/10%	824/40%	73/4%	318/16%
			2058/100%		

VIII. Tábla

IV.sz. változó belső eloszlása gyak/%

/Társadalomfejlődési értelmezhetőségi szint/

	Általános társadalomfejlődésre	Konkrét társadalomfejlődésre	Nem értelmezhető
Általános társadalomfejlődésre	1551/75%	65/3%	-
Konkrét társadalomfejlődésre	65/3%	59/3%	-
Nem értelmezhető	-	-	318/16%
Σ	1616/79%	124/6%	318/16%

2058/100%

IX. Tábla

V.sz. változó belső eloszlása gyak/%

/A fogalom társadalmi tipusra vonatkozása/

	Szocialista	Kapitalista	Mindkettőre	Egyikre sem	Nem értelmezhető
Szocialista	25/1%	0	36/2%	-	-
Kapitalista	0	54/3%	62/3%	-	-
Mindkettőre	36/2%	62/3%	1465/71%	-	-
Egyikre sem	-	-	-	-	-
Nem értelmezhető	-	-	-	-	318/16%
Σ	61/3%	116/6%	1563/76%		318/16%

2058/100%

X. Tábla

VI.sz. változó belső eloszlása gyak/%

/Társadalmi folyamatok jellegéhez való viszony/

	Normativ folyamat	Reálfolyamat	Semleges	Nem értelmezhető
Normativ folyamat	400/19%	215/10%	46/2%	-
Reálfolyamat	215/10%	801/39%	0	-
Semleges	46/2%	0	17/1%	-
Nem értelmezhető	-	-	-	318/16%
Σ	661/32%	1016/50%	63/3%	318/16%

2058/100%

XI. Tábla

I-II. változó összefüggése gyak/%

Társadalmi alrendszer

Társadalmi szerveződési szint	Politikai	Gazdasági	Morális-Erkölcsi	Ideológiai	Nem értelmezhető	Σ
Makrofolyamat	95/5%	142/7%	110/5%	175/9%	-	522/25%
Mikrofolyamat	91/4%	654/32%	126/6%	347/17%	-	1218/59%
Nem értelmezhető	-	-	-	-	318/16%	318/16%
Σ	186/9%	796/39%	236/12%	522/25%	318/16%	2058/100%

XII. tábla

I-III. változó összefüggése

Társadalmi alrendszer gyak/%

Együttműködés tipusai	Politikai	Gazdasági	Morális-Erkölcsi	Ideológiai	Nem értelmezhető	Σ
Emberek közötti együttműködés	35/2%	193/9%	159/8%	249/12%	-	636/31%
Intézményes koordináció	88/4%	84/4%	12/0,6%	23/1%	-	207/1o%
Ember-intézményes kapcsolatra utal	63/3%	519/25%	33/2%	209/10%	-	824/40%
Kontaktust jelöl	-	-	32/2%	41/2%	-	73/4%
Nem értelmezhető	-	-	-	-	318/16%	318/16%
Σ	186/9%	796/39%	236/12%	522/25%	318/16%	2058/100%

XIII. Tábla

I-IV. változó összefüggése

Társadalmi alrendszer gyak/%

Társadalmi fejlődési szint	Politikai	Gazdasági	Morális-Erkölcsi	Ideológiai	Nem értelmezhető	Σ
Általános	184/9%	776/38%	204/10%	452/22%	-	1616/79%
Konkrét	2/0,1%	20/1%	32/2%	70/3%	-	124/6%
Nem értelmezhető	-	-	-	-	318/16%	318/16%
Σ	186/3%	796/39%	236/12%	522/25%	318/16%	2058/100%

XIV. tábla

I-V. változó összefüggése

Társadalmi alrendszer gyak/%

Társadalmi tipus	Politikai	Gazdasági	Morális-Erkölcsi	Ideológiai	Nem értelmezhető	Σ
Szocialista	5	37/2%	1	18/1%	0	61/3%
Kapitalista	0	15/0,1%	32/2%	69/3%	0	116/6%
Mindkettő	181/9%	744/36%	203/10%	435/21%	0	1536/76%
Egyikre sem	0	0	0	0	0	0
Nem értelmezhető	0	0	0	0	318/16%	318/16%
Σ	186/9%	796/39%	236/12%	522/25%	318/16%	2058/100%

XV. Tábla

I-VI. változó összefüggése

Társadalmi alrendszer gyak/%

Társadalmi folyamatok jellege	Politikai	Gazdasági	Morális-Erkölcsi	Ideológiai	Nem értelmezhető	Σ
Normativ	44/2%	210/10%	129/6%	278/14%	0	661/32%
Reálfolyamat	142/17%	586/29%	74/4%	214/10%	0	1016/49%
Semleges	0	0	33/2%	30/2%	0	63/3%
Nem értelmezhető	0	0	0	0	318/16%	318/16%
Σ	186/5%	796/33%	236/12%	522/25%	318/16%	2058/100%

XVI. Tábla

II-III. változó összefüggése

Társadalmi szerveződési szint gyak/%

Társadalmi együttműködés tipusai	Makrotársadalmi	Mikrotársadalmi	Nem értelmezhető	Σ
Emberek közötti együttműködés	194/9%	442/22%	0	636/31%
Intézményi koordináció	101/5%	106/5%	0	207/10%
Ember-Intézmény kapcsolata	169/8%	655/32%	0	824/40%
Konfliktust jelöl	58/3%	15/1%	0	73/4%
Nem értelmezhető	0	0	318/16%	318/16%
Σ	522/16%	1218/59%	318/16%	2058/100%

XVII. Tábla

II-IV. változó összefüggése

Társadalmi szerveződési szint gyak/%

Társadalomfejlődési szint	Makrotársadalmi	Mikrotársadalmi	Nem értelmezhető	Σ
Általános társadalomfejlődés	431/21%	1185/58%	0	1616/79%
Konkrét társadalomfejlődés	91/4%	33/2%	0	124/6%
Nem értelmezhető	0	0	318/16%	318/16%
Σ	522/25%	1218/59%	318/16%	2058/100%

XVIII. Tábla

II-V. változó összefüggése

Társadalmi szerveződési szint gyak/%

Társadalmi tipus	Makrotár-sadalmi	Mikrotár-sadalmi	Nem értel-mezhető	Σ
Szocialista tár-sadalom	25/1%	36/2%	0	61/3%
Kapitalista tár-sadalom	86/4%	30/2%	0	116/6%
Mindkettőre vonatkozik	411/20%	1152/56%	0	1563/76%
Egyikre sem	0	0	0	0
Nem értel-mezhető	0	0	318/16%	318/16%
Σ	522/25%	1218/59%	318/16%	2058/100%

XIX. Tábla

II-VI. változó összefüggése

Társadalmi szerveződési szint gyak/%

Társadalmi fo-lyamatok jellege	Makrotár-sadalmi	Mikrotár-sadalmi	Nem értel-mezhető	Σ
Normativ fogalom	215/10%	446/22%	0	661/32%
Reálfogalom	258/12%	758/37%	0	1016/49%
Semleges	49/2%	14/1%	0	63/3%
Nem értelmezhető	0	0	318/16%	318/16%
Σ	522/25%	1218/59%	318/16%	2058/100%

XX. Tábla

III-IV. változó összefüggése

Társadalmi együttműködés tipusai gyak/%

Társadalomfejlődési értelmezhetőségi szint	Emberek közötti együttműködés	Intézményes koordináció	Intézmények-ember kapcsolat	Konfliktust jelöl	Nem értelmezhető	Σ
Általános társadalomfejlődés	588/29%	204/10%	777/38%	47/2%	0	1616/79%
Konkrét társadalomfejlődés	48/2%	3	47/2%	26/1%	0	124/6%
Nem értelmezhető	0	0	0	0	318/16%	318/16%
Σ	636/31%	207/10%	824/40%	73/4%	318/16%	2058/100%

XXI. Tábla

III-V. változó összefüggése

Társadalmi együttműködés tipusai gyak/%

Társadalmi tipus	Emberek közötti együttműködés	Intézményes koordináció	Intézmények-ember kapcsolat	Konfliktust jelöl	Nem értelmezhető	Σ
Szocialista	18/1%	3	40/2%	0	0	61/3%
Kapitalista	47/2%	0	43/2%	26/1%	0	116/6%
Mindkettőre	571/28%	204/10%	741/36%	47/2%	0	1563/76%
Egyikre sem	0	o	0	0	0	0
Nem értelmezhető	0	0	0	0	318/16%	318/16%
Σ	636/31%	207/10%	824/40%	73/4%	318/16%	2058/100%

XXII. Tábla

III-VI. változó összefüggése

Társadalmi együttműködés tipusai gyak/%

Társadalmi folyamatok jellege	Emberek közötti együttműködés	Intézményes koordináció	Intézmények-ember kapcsolat	Konfliktust jelöl	Nem értelmezhető	Σ
Normativ	347/17%	40/2%	217/11%	57/3%	0	661/32%
Reálfolyamat	242/12%	167/8%	607/30%	0	0	1016/43%
Semleges	47/2%	0	0	16/1%	0	63/3%
Nem értelmezhető	0	0	0	0	318/16%	318/16%
Σ	636/31%	207/10%	824/40%	73/4%	318/16%	2058/100%

XXIII. Tábla

IV-V. változó összefüggése

Társadalomfejlődési szint gyak/%

Társadalmi tipus gyak/%	Általános	Konkrét	Nem értelmezhető	Σ
Szocialista	56/3%	5	0	61/3%
Kapitalista	62/3%	54/3%	0	116/6%
Mindkettő	1498/73%	65/3%	0	1563/76%
Egyik sem	0	0	0	0
Nem értelmezhető	0	0	318/16%	318/16%
Σ	1616/79%	124/6%	318/16%	2058/100%

XXIV. Tábla

IV-VI. változó összefüggése

Társadalomfejlődési szint gyak/%

Társadalmi folyamatok jellege	Általános	Konkrét	Nem értelmezhető	Σ
Normativ	599/29%	62/3%	0	661/32%
Reálfolyamat	970/47%	46/2%	0	1016/50%
Semleges	47/2%	16/1%	0	63/3%
Nem értelmezhető	0	0	318/16%	318/16%
Σ	1616/79%	124/6%	318/16%	2058/100%

XXV. Tábla

V-VI. változó összefüggése

Társadalmi tipus gyak/%

Társadalmi folyamatok jellege	Szocialista	Kapitalista	Mindkettő	Egyik sem	Nem értelmezhető	Σ
Normativ	26/1%	57/3%	578/28%	0	0	661/32%
Reálfolyamat	35/2%	43/2%	998/46%	0	0	1016/49%
Semleges	0	16/1%	47/2%	0	0	63/3%
Nem értelmezhető	0	0	0	0	318/16%	318/16%
Σ	61/3%	116/6%	1563/76%	0	318/16%	2058/100%